

(Délibábos névetimológiai vagdalkozások és lehetetlenségek)

kosz fn **1.** Áll. Orvos Állatokon előforduló, emberre is átragadó gomba okozta bőrbetegség. **2.** biz Piszok, szenny [? *koszt* 'lefoszt' ? <hangulat] (Forrás: Magyar Értelmező Kiszótár – innentől MÉK)

-t – tárgyrag (igéhez kapcsolódva igenévképző, a múlt idő jele)

koszt fn **1.** biz Étkezés, ill. ehhez való étel. Vendéglői ~; kiv; ~ és kvártély: ételmezés és lakás. **2.** elav: ~ba ad (, vesz): pénzt heti kamatra kölcsön ad (, v.). [ném] ~ **adás** fn kiv Fizetségért *koszt* szolgáltatása. ~ból él. (Forrás: MÉK)

-l – igeképző

kosztol tn (és ts) ige biz **1.** Étkezik (vhol). vulg Eszik. **2.** ts. Élmez valakit. ~os mn és fn Magánszemélynél rendsz. pénzért ellátásban részesülő (személy). (Forrás: MÉK)

-ány – igéből névszót képző képző (deverbális nomenképző); főnévképző. Főként a cselekvés eszközt jelentő képzők: **-tyúl/-tyű (-attyúl/-ettyű):** dugattyú, billentyű; **-óka/-őke:** szívóka, ülőke; **-ány/-ény:** nyitány; **-ál/-él; -al/-el:** fonál, földél, huzal; **-ály/-ély:** akadály, szegély.

Kosztolány **1.** Fenyő-K., 1. azt. - **2.** Nagy-K., kisközség Nyitra vármegye pöstyéni j.-ban, tót és német lakossal, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal és postatakarépképzőtárral. Nagy-K. egyik főfészke volt Giskra cseh martalócainak, különösen pedig a hirhedt Dzvela zsebrák vezérnek, kit Mátyás király 1466. innen kiostromolt; a kuruc időkben is szerepelt. (Forrás: Pallas Nagylexikon)

avagy

Fenyő – Kosztolány Község Bars vármegye aranyos-maróti j.-ban, (1891) 999 tót lak. Az itteni Viktória barnaszénbánya évenként 6370 q. barnaszén termel, bányamértéke 31,58 ha., a munkások száma 16. A bánya a jelen évben alakult, a Viktória kőszénbánya-társaság birtokába ment át, mely egy millió forint tőkével az egész északnyugat-Magyarország kőszén szükségletét szándékozik ellátni. (Forrás: Pallas Nagylexikon)

André Kostolány (Kosztolányi Endre, Budapest, 1906. február 9. – 1999. szeptember 14.) magyar zsidó származású tőzsdeguru és spekuláns. Életének legnagyobb részét Franciaországban és Németországban töltötte. (Forrás: Wikipédia)

-i – melléknévképző (birtoktöbbségitő jel)

kosztolányi – Kosztolányból való, onnan származó (így gondolnám...)

Kosztolányi Dezső (Szabadka, 1885. március 29. – Budapest, Krisztinaváros, 1936. november 3.): író, költő, műfordító, kritikus, esszéista, újságíró, a Nyugat első nemzedékének tagja. Csáth Géza unokatestvére.

(Forrás: Wikipédia)

Zalán Tibor

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XII. évfolyam I. szám

A Cédrus Művészeti Alapítvány megbízásából kiadja a Napkút Kiadó Kft. Megjelenik évente tízszer.
Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Balázs Géza** (nyelvművelés),
Bognár Antal (évkönyv), **Borbély András** (próza), **Elek Szilvia** (zene), **Király Farkas** (vers),
Kovács Ildikó (szöveggondozás), **Prágai Tamás** (dokumentum), **Sebeők János** (környezet),
Szondi Bence (tördelés), **Vincze Ferenc** (műbírálat), **Wegner Tibor** (művészet).
Szerkesztőségvezető: **Szondi Eszter**. Terjesztés: **Németh Lóránt**.

Napút-kör: **Csűrös Miklós, Gazdag Dávid, Gráfik Imre, Hankiss Elemér, Dr. Kocncz Gábor,**
Radnóti Zsuzsa, Rakovszky Zsuzsa, Schwajda György, Konrad Sütarski (tiszteletbeli konzulensek).

Alapította: **Masszi Péter**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. mf. sz. 29. • Telefon/fax: (1) 225-3474

E-mail: napkut@gmail.com • Honlap: www.napkut.hu

A Cédrus Művészeti Alapítvány adószáma: 18110661-2-41

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

B2-páholy

Zalán Tibor: (Délbábos névetimológiai
vagdalkozások és lehetetlenségek)
..... borítóbelső

Bíró-Balogh Tamás: Százhuszonöt éve született
Kosztolányi Dezső 3

Pomogáts Béla: Kosztolányi nagysága. 8

Németh Nikolett: Kosztolányi Dezső/
Ranódy László: Pacsirta 12

Marczinka Csaba: Űllői út – fák nélkül 26

Katona Tamás: Lenni vagy nem lenni 27

Szóvár

Szabó Roland: Csáth titkai... 35

Szegedi Kovács György: Nabukodonozor;
Panel-naplemente lágy ecsetkezeléssel;
Rianás 46

Károly György Tamás: Víz tükrében. 48

Mustra

Toót-Holló Tamás: Üsse kő. 49

Tárlat

Szemethy Imre festményei
(színes melléklet)

Nyáry Alfréd: Halkocsonya a szoláriumban. . . 65

Ágas Lehel: Eseményt festő pillanat;
Abroncs 66

Evellai Kata: Kirajzolódóm; Rajz; Vándorlás . . 68

Simek Valéria: Karácsonyestén;
Kihullott belőled az idő; Álmatlanság. . . . 70

Emlékezet

Szirtes Gábor: Szigora mögött az igényesség. . 73

Borbély András: Vendégvárás. 75

Mezősi Miklós: Kedv és Arany. 91

Ébert Tibor: Bolyongás. 94

Jász Attila: Azesetleges; Fülétra;
Ajólistmert; Falvan 96

Ablak

Mohai V. Lajos: Egy fiatalember melankolikus
tájköltészete (Jelzések Jász Attila lírájáról
1992 és 2000 között). 98

Vincze Ferenc: A globális provincia
 (Szócs Géza és Farkas Wellmann Endre:
 Amikor fordul az ezred) 105

Antall István: Újságírás szinkronhangra
 (Nyakas Szilárd: Magyar szöveg) 109

Kovács Flóra: A mozgás és az (álm)tér
 (Egyed Emese: Szabadító versek) 111

Bereti Gábor: Időbalzsamos szonettek
 (Fecske Csaba: Visszalopott idő) 115

Koppány Zsolt: Mítoszok földjén
 (Gustave Moreau transzcendenciája) . . . 119

Romhányi Török Gábor: Az új Kolumbusz . . 122

Fazekas István: Veszteségek balladája;
 Karácsonyi séta hóesésben 127

Csoóri Sándor: Ha ennyi volt az élet
 hátsó borítóbelső

Illusztrációk
 Szemethy Imre festményei . . . 11, 69, 95, 121

E számunk szerzői. 34

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 41.

Szeget szöggel
 (Szójáték: gyűjtés, alkotás)

Kedves Olvasónk! Ha rendszeresen kezéhez szeretné kapni tíz lapszámunkat – előfizetési csekket helyeztünk el a ... Köszönjük.

A Cédrus Művészeti Alapítvány nyílt pályázatot hirdet kortárs szépirodalmi alkotások, műfordítások és tanulmányok létrehozására. Kész művel vagy alkotói tervvel-ötlettel részt vehetnek rajta mindazok, akik magyar nyelven alkotnak. További részletek könyves műhelyük honlapján olvashatók: www.napkut.hu

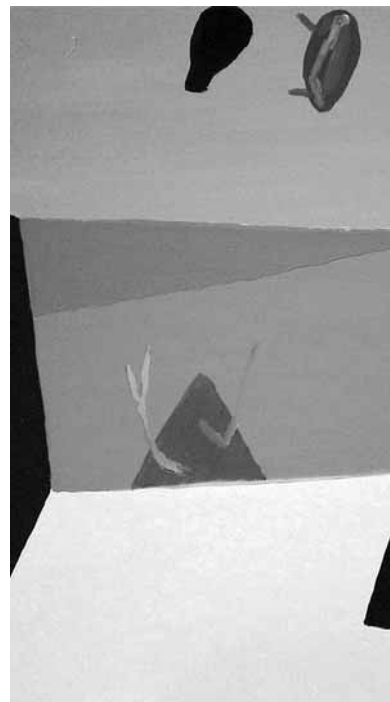
Ez évi tematikus haikupályázatunkra 174-en küldték be szerzéseiket. A legjobb alkotásokat – nagy merítéssel – következő, márciusi számunk oldalain tesszük közzé.

NAPÚT

Irodalom, művészet,
 környezet

XII. évfolyam I. szám

Kosztolányi és

PIRAMIS (RÉSZLET)

Szemethy Imre. Hat és fél évtized: alkoss tovább és hassál, kedves Jimmy! (A szerk.)

Bíró-Balogh Tamás

Százhuszonöt éve született Kosztolányi Dezső

Alábbi írás annak megjövendölésére vállalkozik, hogy milyen újdonságok várhatók az idei, ünnepi Kosztolányi-évben. Ehhez azonban előbb a közelmúlt Kosztolányi-történeseit szükségszerű áttekinteni.

Az utóbbi húsz évben öt olyan kötet jelent meg, amely a Kosztolányi-írásokat gyarapította. Réz Pál kiadta a Kosztolányi által írt leveleket, Urbán V. László kétkötetnyi vegyes írást (*Az élet primadonnái, Gyémántgöröngyök*), Botka Ferenc és Zeke Gyula pedig Kosztolányinak egy-egy névtelenül megjelent cikkgyűjteményét jelentette meg (*Tere-fere*, illetve *Pesti utca*). Ezek mellett napvilágot látott egy hetven évre elfeledett, az ifjúság számára átdolgozott *Aranysárkány*, Kosztolányi egyetlen „ifjúsági” regénye, valamint Kovács Ida gyűjtőmunkájának eredményeképp *Halkan szítál a tört fény* címmel megjelent a Kosztolányi összes fényképét adó ikonográfia is.

A kritikai kiadás előmunkálatai közt megindult a szövegfeltáró kubikolás: 2008-ban adták ki az Arany Zsuzsanna szerkesztésében készült, *Kosztolányi Dezső napilapokban és folyóiratokban megjelent írásainak jegyzéke 1.* című, a kritikai kiadás munkaközösségén belül csak *Forrásjegyzéknek* hívott kötetet, amely Kosztolányinak A Hétben, a Nyugatban, a Pesti Hírlapban és mellékleteiben, valamint az Új Időkben megjelent, eddig megtalált, illetve azonosított írásainak regiszterét adja. (Az Új Időkre vonatkozó bibliográfiai gyűjtés Végh Dániel munkája.) A kötet ugyan megjelent – a Ráció Kiadó adta ki –, de paradox módon könyvadásforgalomba mégsem került.

Az újabban megjelent gazdag anyagú tanulmányok sora is pontosítja Kosztolányi-képünket. Szegedy-Maszák Mihály iskolájából több fiatal kutató is kikerült, akik Kosztolányi műfordításairól publikálták vizsgálódásuk eredményeit. Példaképp csak kettőt említenék: Kolozsy-Kiss Eszter a japán versfordításokról (*Literatura*, 2008/1.), Végh Dániel pedig a spanyol műfordításokról (*Irodalomtörténet*, 2008/3.) közölt kiváló dolgozatot. Okvetlen említést érdemel egy nem mindennapi vállalkozás: egy fiatal olasz kutató, Alexandra Foresto, Zágonyi Ervin híradása nyomán kutatta föl és tette górcső alá Kosztolányi Nero-regényének lényegében ismeretlen orosz fordítását: bár némely állítása vitákra késztet, nagyon alapos és érdekfeszítő dolgozata (*Kosztolányi és Gorkij: A véres költő 1927-es orosz fordításának rejtélye*) az *Üzenet* 2007/1. számában olvasható.

Az értelmezéseket illetően úgy tűnik, a *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről* című Újraolvasó kötet (1988, szerk.: Kulcsár Szabó Ernő és Szegedy-Maszák Mihály) olvasás- és értelmezésmeghatározó szerepe tartós (legalábbis a szegedi egyetemen ezt forgatják). Emellé sorakozik az egészében sokak által vitatott, részleteiben azonban jelentős eredményeket fölmutató *A magyar irodalom története* (2007, szerk.: Szegedy-Maszák Mihály és Veres András) tanulmánygyűjtemény, amelyben öt írás is Kosztolányit tárgyalja; ezek közül hármat

Szegedy-Maszák Mihály írt, Bengi László és Józan Ildikó pedig egyet-egyed. (Tünetértékű azonban, hogy egyik sem a költő Kosztolányival foglalkozik!) A százéves Nyugatot „köszöntő” reprezentatív tanulmánykötetben (*Nyugat népe*, 2009) két tanulmány is Kosztolányiról szól – talán nem meglepő módon az induló kritikai kiadás két vezetőjének (Szegedy-Maszák Mihály és Veres András) tollából.

A fiatalabb kutatógenerációból (a kritikai kiadás munkacsoportjának is tagjai) Bengi László már a 2000-ben megjelent *Az elbeszélés kihívása* című kötetében közzétette addigi Kosztolányi-értelmezéseit, prózaolvasásait. A ropant szorgalmú Arany Zsuzsanna nemcsak a *Forrásjegyzékek* összegezője és szerkesztője, hanem nagy anyagot mozgató tanulmányok szerzője is: írt a *Mostoha* mesemotívumairól, a Pesti Hírlapnál eltöltött évek újságírói munkásságáról, a kórházi följegyzésekről, az utóélet szövegkiadási és értelmezési kérdéseiről. Jelen sorok írója vélhetően az álszerénység vádjába keveredne, ha nem szólna arról, hogy ő maga pedig életrajzi vonatkozású cikkeket publikált az utóbbi időben Kosztolányiról.

Nem hagyhatók szó nélkül az „oldalági” vizsgálódások. Elsősorban Borgos Anna Kosztolányinéval kapcsolatos kutatásai és szövegkiadásai sorolhatók ide (elég itt a *Portrét a Másikról* monográfiára és egy kéziratban maradt regényt és visszaemlékezéseket adó, *Burokban születtem* című Kosztolányiné-kötet utalni), és az utóbbi években nagyon látványosan megnőtt számú Csáth-szövegkiadások. Utóbbiak Dér Zoltán, illetve az ő halála után felesége, Beszédes Valéria nevéhez köthetők: a magángyűjteményükben található Csáth-naplók és Csáth családi levelezése immár teljesnek mondható kiadása nyomán elsőrangú forrás- (és kontroll-) anyagot kapott a Kosztolányi-kutatás is. Korántsem mellékesen Csáth testvérének, tehát Kosztolányi másik unokatestvérérének, Jász Dezsőnek ifjúkori naplója is megjelent ugyanitt. A Csáth-értelmezések önmagukban is fontosak (hiszen Csáth alakja és munkássága elválaszthatatlan Kosztolányiétól), szűkített szempontunkból mégis ki lehet emelni néhány írást: Szegedy-Maszák Mihály párhuzamos Csáth–Kosztolányi-olvasása (in: *A magyar irodalom története II.*) mellett lényegi újdonságokat hoz a *Csáth-járó át-járó* (Szerk.: Csányi Erzsébet, 2009) kötet, és benne Kőváry Zoltán kiváló dolgozata a Csáth–Kosztolányi-„variánsokról”, illetve megemlítendő a *Napút* 2009. augusztusi Csáth-száma, amelyben – többek közt – Elek Szilvia *A dalszerző zeneszerző* című írásában arról számol be, hogy Csáth zenei hagyatékát átvizsgálva megtalálta a Csáth által megzenésített Kosztolányi-versek kottáit.

A majdani kultuszkutató is vaskos anyagot kapott nemrég: 2007-ben *Az emlékezés elevensége* címmel adták ki (Hózsza Éva, Arany Zsuzsanna és Kiss Gusztáv szerkesztésében) a szabadkai „Kosztolányi Dezső Napok” másfél évtizedes történetének teljes anyagát, több mint hétszáz oldalon, képanyaggal, bibliográfiával és sajátosan elegyes tartalommal: nincs is talán olvasója, aki elejétől a végéig olvassa, inkább csak szemezgetni lehet belőle.

A Kosztolányi-év nyilvánvalóan némiképp hasonlítani fog minden eddigi ünnepi évre: kiállítások, konferenciák követik majd egymást március-április tájékán, folyóiratok fognak a költő emléke és munkássága előtt tisztelegni, a konferenciák anyagát is közlik majd ezek a lapok, később pedig tanulmány-

kötetekben adják ki az előadások szerkesztett változatát. Tévé- és rádióműsorok lesznek majd, a Magyar Televízió archívumából ismét előkerülnek a régi filmek és adaptációk, és mivel az újabb Kosztolányi-kiadásokért már nem kell a kiadóknak szerzői jogdíjat fizetni, vélhetően elég sok újrakiadás fog megjelenni, a legkülönbözőbb válogatások is. És persze Kosztolányi-érmet is ki fognak adni.

2010 legjelentősebb eseménye mégis a kritikai kiadás megindulása lesz.

Ennek előmunkálataként elkészült a bibliográfiai gyűjtés második kötete: Arany Zsuzsanna szerkesztésében a *Forrásjegyzék 2.* tételes formában a bácskai sajtó Kosztolányi-anyagát gyűjti egybe. Amikor a dolgozatot írom, még nem jelent meg, amikor a Napút jelen száma napvilágot lát, a kötet már kézbe vehető lesz (ám könyvárusi forgalomba ez sem fog kerülni).

A kritikai kiadás két pályázat együttműködése során készül: immáron nem titok, hiszen a nyilvánosság is értesülhetett róla, hogy a körülbelül negyvenkötetesre tervezhető sorozat két vezetője Szegedy-Maszák Mihály és Veres András lesz. A kettejük által közösen vezetett munkaközösség legalább harminc főt számlál, egyetemi tanároktól az egyetemi hallgatókig. Nem köztudott, hogy évek óta folynak a munkálatok, s a látványos mutatóanyagok eddigi elmaradása többeket meglepett. Most azonban a műhelyből konkrétumok is napvilágra kerültek: Szegedy-Maszák Mihály az előző év végén egy interjúban elmondta, hogy a kritikai kiadás első kötetei idén jelennek majd meg: „A sort a »beszélgetőlapok« nyitja, amely lényegében dokumentum jellegű, megindító szöveg-halmaz – a nagybeteg Kosztolányi, amikor már nem tudott beszélni, Babitshoz hasonlóan papíron kommunikált a környezetével. A másik kötet vagy az *Édes Anna*, vagy az *Aranysárkány* lesz, majd a sorozat folytatódik az *Esti Kornéllal* és a spanyol műfordításkötettel, a korai levelekkel és a versekkel.”

Szövegkiadás azonban e sorozaton kívül is lesz, s még két, Kosztolányi-szövegeket adó kötet várható megjelenéséről lehet beszámolni. Lengyel András újabb kötetnyi ismeretlen Kosztolányi-írást tesz közzé. Az *Innen-onnan* című kötet – a szerkesztő jóvoltából idézhetek előszavából – „Kosztolányi Dezső kétszázötven, eddig ismeretlen írását adja A Hét »Innen-onnan« rovatából. Az időrendben első cikk 1908-ból, az utolsó 1916-ból való. Együttes közreadásuk révén a költő prózairói életművének eddig nem érzékelhető jelentős vonulata válik hozzáférhetővé.” A Kiss József lapjában – ahol Kosztolányi belső munkatárs volt – közölt írások névalírás nélkül jelentek meg, de a névtelen írások mégsem teljesen jelöletlenek: a figyelmet elkerülő piktogramok azonosító „álnévként” működtek, jelzik az összetartozó cikkek szerzőjét, s így, ha egy jelet sikerül azonosítani, jól végigkövethető egy szerző e rovatbeli munkássága. A kötet Szegeden, a Tiszatáj Alapítvány gondozásában fog megjelenni. A másik tervezett kötet Kosztolányinak a Réz Pál levelezéskötete óta előkerült körülbelül százötven „újabb” levelét adja majd, illetve a Kosztolányi által írt dedikációkat és a neki szóló ajánlásokat. Ezt az eddigi kutatásokat kiegészítő kisebb „füzetet” jelen sorok szerzője adja közre, kiadására szintén Szegeden vállalkoztak.

A Kosztolányi-értelmezések sarokköve lehet a Lengyel András és Szegedy-Maszák Mihály között tavaly lezajlott vita Kosztolányi 1919 és 1921 közötti politikai szerepvállalását illetően (Kalligram 2009. február és április). Pengeváltásukat több hozzászólás is követte: Veres András a *Nyugat népe* című kö-

tetben közölt tanulmányában, Arany Zsuzsanna pedig a Kalligram novemberi számában tette közzé saját álláspontját. Biztosnak tekinthető, hogy a nagyon érzékeny téma megvitatása ezzel nem ért véget, hiszen egyelőre még több a kérdés, mint az állítás. Az azonosításra váró szövegegyüttes vizsgálata folyamatban van. Az azonban bizonyos, hogy a Kosztolányi-évben e kérdésben is új érvekkel találkozhatunk. Lengyel András ugyan „csak” eddig publikált érveit adja közre *Képzélet, írás, hatalom* című, „vegyes” tematikájú, az utóbbi években írt irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányait egybegyűjtő kötetében, viszont így a Kosztolányi-jelenséget nem önállóan, hanem a XX. század első felének művelődéstörténetébe ágyazva, annak szerves részeként mutatja be. Szegedy-Maszák Mihály azonban az évfordulóra időzítve egy új, Kosztolányiról írt könyvvel jelentkezik, amelyről előzetesen már annyit lehet tudni, hogy egyik központi kérdése éppen az Új Nemzedék-beli szerepvállalás magyarázata lesz. „A legsúlyosabb kérdés számomra az 1919 és 1921 közötti időszak mérlegelése – nyilatkozta egy korábbi interjúban. – Megpróbálom – nagyon vitathatóan, és ezért bírálni fognak, nem okvetlenül olyan irányból, amilyen irányból mostanában tették –, megpróbálom valamennyire megérteni, hogy [Kosztolányi] miért írta azt, amit, és miért viselkedett úgy, ahogy.”

Talán ugyancsak Kosztolányiról szóló önálló kötetel jelentkezik Mohai V. Lajos is, akinek legfrissebb, 2009-ben kiadott kötetében (*Egy szín tónusai*) található *Az otthontalanul bolygó liberális: Kosztolányi az 1920-as években* című írás, amely első publikálásakor (Új Forrás, 2008. jún.) még a „monográfiarészlet” műfajmegjelölést kapta. Ennek eddig publikált mutatványaiból (fenti kötetében szerepel belőle egy másik terjedelmes írás is) bizonyos, hogy Mohai V. Kosztolányi „védői” közé tartozik. Ezt írja többek közt: „Másik sokat vizsgált életrajzi tény: Kosztolányi a Tanácsköztársaságot követően rövid ideig hozzácsapódott a nyílt ellenforradalom Új Nemzedék című kurzuslapjához. Ezt a lépését – ma már világosan látszik – nem gondolta végig, bár, ahogy egyik monográfusa, Kiss Ferenc összegezte kutatásait (azóta az irodalmárok többsége is osztja ezt a vélekedést), Kosztolányi *inkább szerkesztette/szerkesztette, mint írta* a lap vitriolos, esetenként bárdolatlan hangon megszólaló *Pardon-rovatát*”, és bár „a polgári fegyelemhez, mértéktartáshoz szokott, egy irodalmi diplomata eleganciájával rendelkező költőtől merőben szokatlan Új Nemzedék-beli mellékszerep ugyan mindössze hónapokra szól, ám [...] lyukat ütött Kosztolányi jellemén”.

Ez azonban hamis apologetika. És nemcsak azért, mert olyan alátámasztatlan állítást tartalmaz, miszerint az irodalmárok „többsége” próbálja meg mentesíteni Kosztolányit, hiszen az irodalmárok megnevezetlen „többségének” egyáltalán nincs érdemi megnyilatkozása erről a kérdésről (ezért is nem lehet „sokat vizsgált életrajzi tény”), Mohai V. is csak Szegedy-Maszákra hivatkozik. Ez csak csúsztatás. Az egybekezdésnyi szövegben azonban több olyan fokú tárgyi tévedés is van, amely nyilvánvalóvá teszi a szerző elfogultságát. Kosztolányi ugyanis nem „rövid ideig”, és pláne nem „mindössze hónapokra” csatlakozott az antiszemita laphoz, és mivel ekkor az Új Nemzedék belső munkatársa volt, tehát ez biztosította számára a kenyérkeresetet, korántsem csak egy „mellékszerep” vállalása volt. Kosztolányi az ilyen jellegű szerepvállalást nyilvánvalóan jól végiggondolta; a feleség meséjétől – miszerint Kosztolányi azért vállalta el

az Új Nemzedék felkérését, mert az kereste meg őt először, éppen egy órával (a „zsidó”) Az Est megkeresése előtt, amelyről így szegény Kosztolányi sajnos éppen lemaradt) – nyugodt szívvel el lehet tekinteni. Mohai V. azonban – saját álláspontja megerősítésének érdekében – még ezt is elhiszi. Megjegyzendő az is, hiába hivatkozik rá Mohai V., hogy Kiss Ferenc *soha nem írta le* Kosztolányi-ról, hogy *szerkesztgette* a rovatot. Kiss erre vonatkozó mondata a pontosság kedvéért így szól: „Kosztolányi e lap munkatársaként a *Pardon* néven ismert rovatot szerkesztette, s némely cikkeit írta is.” (Később persze Kiss maga is átlátszóan gyöngre retorikájú védőbeszédet mond Kosztolányi érdekében, hatását mégis elérte: ezt éppen Mohai V. példája mutatja.) Maga a „szerkesztgette” szó használata is szerencsétlen, hiszen a jelentőséget kicsinyítő gyakorítóképzős igealak azt sugallja, hogy Kosztolányinak időnként kedve szottyant és megírt egy léha kis zsidózó cikket, majd tétován telefonozott egy újabb apró zsidózásáért, megengedve persze, hogy lehet bolsizni is. Ennél persze komolyabb baj is van ezzel a szóval. Ha ugyanis kézbe vesszük az Új Nemzedék számait, azonnal kiderül, hogy ezt a rovatot *nem lehetett* szerkesztgetni: a napilap két éven át gyakorlatilag napi rendszerességgel hozta a *Pardonokat*, amely gyűjtőcím alatt egy–négy rövidebb-hosszabb glossza kapott helyet. Ezek jelentős részét maga Kosztolányi írta, más névtelen munkák, vezércikkek, belső cikkek mellett. Saját nevével csak pár színházi és irodalmi kritikát vállalt, és csekély számú verset – melyekért nyilvánvalóan nem kapott volna két évig olyan tisztas fizetést, amelyből eltarthatta családját.

De visszatérve az elkövetkezendő év történéseire: minden bizonnyal új kötettel jelentkezik a Kulcsár Szabó-iskola képviselőjében Bónus Tibor, aki 2006-ban *A csúf másik* címmel önálló kötetet publikált a *Pacsirtáról*, s azóta az *Édes Annát* olvasta rettentő alaposan. Nem halogatható kötelessége lenne a Kosztolányi-recepció alakítóinak, hogy kötetbe gyűjtsék a tavaly nyáron elhunyt Zágonyi Ervin szétszórt írásait, amelyek mindegyike alapvető fontosságú eredményeket ad Kosztolányi műfordításairól, azok forrásáról. Talán Arany Zsuzsanna is elgondolkozott azon, hogy az utóbbi években publikált tanulmányaiból kötetet állítson össze, s talán megemlíthető, hogy nemrég egy internetes cikkben azt olvastam, hogy feltehetőleg idén e sorok írója is kiadatja életrajzi-filológiai dolgozatait. A kultusz kutatók sem maradnak újdonság nélkül: az *Életjel Könyvek* sorozatban Gordán Klára kötete nagyon alaposan dolgozza föl a szabadkai Kosztolányi-kultuszt; munkája annál érdekesebb, mert a szerző benne él ebben a kultuszban, sőt televíziós szerkesztő-riporterként némileg maga is alakítója.

Egy bizonyos: mint minden ünnepi év, fölpezsdíti majd az irodalmárok szélesebb tömegeit, és a sok publikáció között – a nagy számok törvénye alapján – lesznek majd valódi eredményeket fölmutatók is. A tét nem kicsi: az egyik legjelentősebbnek tartott alkotó valós életpályájának és munkásságának megismerése. A feladat tovább nem halogatható, a felelősség tovább nemigen hárítható. Az érdek közös, mindenkié.

Pomogáts Béla

Kosztolányi nagysága

Egy közvélemény-kutatás tanulságai

Közel egy évtizede a kolozsvári Korunk szerkesztősége körlevelet juttatott el a magyar nyelvterület több mint száz irodalmárához: költőkhöz, írókhoz, kritikusokhoz és irodalomtörténészekhez, azzal a kéréssel, hogy jelöljék meg a huszadik század tíz legszebb magyar versét, és hosszabb-rövidebb jegyzetben indokolják meg választásukat. Összesen száznégyszáz válasz érkezett a szerkesztőség címére, ezeket a folyóirat folyamatosan közölte, majd 2002-ben, természetesen a legtöbb szavazatot kapott költői művek kíséretében, egy igen reprezentatív kiadványban közre is adta. Némi meglepetést okozott akkor az, hogy a legtöbb szavazatot Kosztolányi Dezső költeménye: a *Hajnali részegség* kapta (csak a teljesebb tájékoztatás kedvéért jegyzem ide, hogy ezt Pilinszky János *Apokrif*, József Attila *Eszmélet*, Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról*, József Attila *Óda*, Kassák Lajos *A ló meghal, a madarak kirepülnek*, Babits Mihály *Esti kérdés*, Füst Milán *Öregség*, Babits Mihály *Jónás könyve* és Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus* című költeményei követték). Kosztolányinak emellett további három verse: a *Halotti beszéd*, az *Ének a semmiről* és a *Szeptemberi áhitat* kapott szavazatokat, és a legtöbbet említett költők sorrendjében is az előkelő harmadik helyet foglalta el – József Attila és Ady Endre mögött, Babits Mihály, Weöres Sándor, Pilinszky János és Szabó Lőrinc előtt.

Az írói „közvélemény-kutatás” által okozott meglepetésnek az volt

az oka, hogy Kosztolányi Dezső költői munkásságát jobbra a huszadik századi magyar irodalom „második vonalában” helyezte el az irodalmi köztudat, nemzedéktársai viszonylatában mindenképpen Ady Endre és Babits Mihály (és talán Füst Milán), illetve az őket követő nemzedékek vonatkozásában József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Radnóti Miklós és Weöres Sándor mögött. Inkább a regényeit és elbeszéléseit becsülte különösen az irodalomtörténet-írás, mintsem verseit, és ebben bizonyára nagy szerepe volt annak, hogy *A szegény kisgyermek panasza* vagy később a *Kenyér és bor* és a *Meztelenül* című kötetek, vagy éppen *A bús férfi panasza* című ciklus nosztalgikus és játékos költészete némiképp „elfedte” vagy homályba szorította az utolsó kötet: a *Számadás* megrendítő lírai vallomásait. Pedig, és a most említett irodalomtörténeti „közvéleménykutatás” is ezt igazolta, Kosztolányi a „nagy” költők közé tartozott, és éppen utolsó kötetének, a *Számadás*nak a verseivel emelkedett arra a magaslatra, amelyen mellette Ady Endre és Babits Mihály, *A halottak élén* és *Az utolsó hajók*, illetve a *Versényt az esztendőkkel* és a *Jónás könyve* költője áll. Kosztolányi utolsó versei a „nagy költészetnek”: az emberi létezés gyötrelmeivel és végességével számot vető „nagy költészetnek” ugyanazt a megrendítő szólását ütik meg, mint a kései Ady és a kései Babits „nagy versei”.

A kortársak és az utókor értelmezői közül viszonylag kevesen gondolták ezt így, hiszen az irodalomtörténet-írás, mint az imént mondanom kellett, a prózáirót általában a költő fölé emelte. Ennek a megítélésnek a (számomra) leginkább meggyőző magyarázatát Cs. Szabó László adta meg az általa egybegyűjtött és szerkesztett, 1953-ban Rómában közreadott *Magyar versek Adytól napjainkig* című nagyszabású antológia bevezetésében. Itt olvashatjuk a következőket: „Kevés költőt ítélt meg hamisabban Kosztolányinál. Nem a nagyságára gondolunk. Kosztolányi népszerű költő s joggal az, mert egy odavetett sorával is az első ifjúság lelkesedését, hevét és édes fájdalmait tudja felidézni. Behízeltő, könnyen érthető, mégis tiszta, igényes művész, nem tartozik azonban a legnagyobbak közé. A félreértés nem nagysága, hanem költői célja körül támadt. Kosztolányi költészetének az a híre, hogy öncélú rímes játék. Ennek az otromba tévedésnek jórészt maga az oka, mert több versében, elsősorban a programversnek írt *Esti Kornél énekében* kacérkodva elhitette az olvasóval, hogy a csillámló felszín, az első benyomás, a pillanatkép érdekli csupán, elhitette, hogy a vers: lepkefogó játék a rímekkel teli mezőn s a tragikus emberlét se több halálos végű játéknál.”

Kosztolányi, mondjuk Adyhoz és Babitshez képest, valóban könnyű kézzel szórta szét a világba a maga költői kincseit, és bizonyára ő maga is megküzdött azzal az írókat és az olvasókat egyként és ősidők óta foglalkoztató kérdéssel, hogy a „nagy költészet” valójában mit jelent. Rónay László idézi (*Kosztolányi utolsó éve* című tanulmányában) az írónak azt a jegyzetét, amely az „irodalmi nagyság” természetét próbálja értelmezni, nyilvánvalóan egészen másként, mint

ahogy ezt értelmezni szokás. „Gyakran olvasom – mondja itt Kosztolányi –, hogy ez vagy az a regény »nagy« kérdéseket tárgyal. Megírja például a háborút, vagy a házasság válságát, vagy egy faj, egy nép előretörését és hanyatlását. Azt hiszem, hogy ezek a »nagy« kérdések jellegzetesen kis kérdések. Ez a *grand art* voltaképpen *petit art*, mert az életet elszűkíti, körülkalodázza. [...] Uraim, tessék megérezkeltetni egy pohár vizet – jelzők és mesterkedések nélkül – szerényen, de oly igézően és kellettően, hogy az olvasó megsomjazzék, és inni kívánjon. Aki ezt eléri, az »nagy« író, az »nagy« kérdésekről ír. Csak ilyen varázslónak érdemes lenni.”

Mindez természetesen nemcsak a regényírásra, hanem a költészetre is érvényes, és persze Kosztolányi hiteles és igaz költő volt azokban a verseiben is, amelyek szó nélkül hagyták az emberi élet úgynevezett „nagy” kérdéseit, a végső kérdéseket. Igazán mégis akkor emelkedett a „nagy” költők közé, amikor ezekre a végső kérdésekre keresett választ és a létbölcsélet, sőt a transzcendencia faggatásának magasságába emelte a költészetet. A költészetnek ugyanis (akárcsak a filozófiának) az ad igazán küldetést és méltóságot, hogy az ember, a nemzet, az emberiség nagy „vallató” kérdéseire keresi a választ: egy drámai mű (mondjuk a *Faust* és *Az ember tragédiája*) vagy egy elbeszélő alkotás (mondjuk *Az eltűnt idő nyomában* és a *Szindbád*) is azért emelkedik a magasba, mert nem éri be a társadalmi konfliktusok vagy viszonyok ábrázolásával, hanem valamiképpen emberi létezésünk: történelmünk és kultúránk végső értelmét keresi. Ebben a vonatkozásban gondolok Kosztolányi utolsó verseire, mindenekelőtt a *Hajnali részegségre* és a *Számadásra*, és

mellettük olyan költeményeire, mint az *Európa*, a *Költő a huszadik században*, az *Esti Kornél éneke*, a *Marcus Aurelius*, a *vad kovács*, a *Februári óda*, a *Száz sor a testi szenvedésről*, a *Szellemidézés a New York kávéházban*, a *Könyörgés az ittmaradókhoz*, a *Már megtanultam*, a *Halotti beszéd és az Ének a semmiről*.

Közülük a *Hajnali részegség* bizonyára nem véletlenül kapta a Korunk által megrendezett „közvélemény-kutatás” alkalmával a legtöbb szavazatot. Ebben a nagy ívű költeményében Kosztolányi, már a testi gyötrelmek első elszenvédeése után, számot vetve az élet végességével jut el az emberi lét értelmezésének egy olyan körébe, amelyről a valóság feletti, transzcendentális magaslatoakra nyílik kilátás. Valójában a mindig is szkeptikus, mindig is hitetlen költő küzd meg azért a reményért, amelyet a Gondviselés eszméje kínál föl neki. De hadd idézzem a költemény záró sorait:

Nézd csak, tudom, hogy nincsen mibe
hinnem
s azt is tudom, hogy el kell mennem
innen,
de pattanó szívem feszítve húrnak
dalolni kezdtem ekkor az azúrnak,
annak, kiről nem tudja senki, hol van
annak, kit nem lelek se most, se holtan.
Bizony ma már, hogy izmaid lazulnak,
úgy érzem én, barátom, hogy a porban,
hol lelkek és göröngyök közt botoltam,
mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak
vendége voltam.

Szauder József, aki még 1947-ben kiváló tanulmányban (*A Hajnali részegség motívumának története*) jelezte ki azt az utat, amelyet Kosztolányi költői eszmélkedése és fejlődése e nagyszerű, mondhatjuk, a pályát lezáró költeményig megtett, a követ-

kezőkben próbálta megfejteni ezeknek a záró soroknak az üzenetét: „Mit jelentsen ez a vendégség? Nem tudjuk. Éppúgy jelentheti az élet kimeríthetetlen bőségét, halhatatlan gazdagságát (a *Szeptemberi áhítatban*), mint a földön túli, örök élet szépségének, múlhatatlanságának sejtelmét (így a *Hajnali részegségben*). A megváltás eszméje, a testen túli lét nem idegen Kosztolányitól, de nem vezeti át se tételes metafizikába, se megtérésbe. Égi élményének remegő áhítata határsávra esik: arra, ahonnan a megváltásért esengő lélek lebukik, mert későn érte el szemével az égi vendégséget, de fölemelkedik a költő, mert látomása tökéletesen szép volt.”

Úgy vélem, hogy a „nagy” költészet talán legfőbb titka éppen ebben: a „határsávban” való létezésben és megszólalásban lehet. A „határsávban” bizonyosság és bizonytalanság, hit és kétely, transzcendencia és e világi létezés, a megváltás reménysége és az elmúlás szorongató félelme között. Igazából talán ebben a „határsávban” születtek a huszadik század legnagyobb magyar versei, hogy ismét a Korunk körkérdésére adott válaszokra utaljak, Pilinszky János *Apokrifja* a történelem véres botránya és a megváltás kegyelme, József Attila *Eszmélete* az emberi szenvedéstörténet és a mindenség közönyös rendje, Illyés Gyula *Egy mondata* a zsarnokság emberellenes hatalma és az emberi individuum ellenállása, József Attila *Ódája* a szerelmi érzés köznapi tapasztalata és metafizikai elragadtatása között, és így tovább. A „nagy” költészet és a tapasztalatokon, érzéseken, eszméken belül lehetséges „határsáv” fogalmi körei, úgy tetszik, összefüggenek egymással, talán ez magyarázhatja Kosztolányi kései lírájának felemelkedését is a magyar költészet igazi magaslataira.

Ezt a magasztot látta meg Babits Mihály 1936-ban írott, *Kosztolányi* című szép esszéjében, ebben vett búcsút ifjúságának hú barátjától és mindenkor becsült költőtársától: „Egész életműve – olvasom Babits tanulmányát – mint ha csak előkészület lett volna arra a néhány utolsó versre, amelyben ez a gondolat megérik és kiteljesedik: a halál gondolata. Imádta az életet minden kis jelenségében, minden legapróbb borzongásában; ezeken kívül csak a Semmit hitte. Ez volt a sötét hátter könnyűségének, művészete boldog

céltalanságának: mert semmi sincs ingyen. Imádta az életet és félt a haláltól már kora ifjúságától kezdve. Képzeletét delejes erő vonta a sötét partok felé. Művei tele vannak orvosok és betegek rajzaival. Most egyszerre maga is ott állt a határon. Mily soká kellett ott állnia, s belenéznie a sötétbe. Rettenetes küzdelmet vívott a Rémmel! Lélegzetfojtva figyeltük, önzően, mert magunkra gondoltunk. Utolsó versei, melyek a magyar költészet legszebbjeihez sorakoznak, mindenkinek a saját haláláról énekelnek.”

RENDELŐ

Németh Nikolett

Kosztolányi Dezső/ Ranódy László: Pacsirta

Az identitás nyomában, a film mint értelmezési lehetőség

Kosztolányi Dezső *Pacsirta* című művére az „anyag és szándék egymást nemző, kibontakozó dialektikája”¹ jellemző. Ez a regénye kezdi meg azt a sort, amelyet majd az *Aranysárkány* és az *Édes Anna* folytat. *A rossz orvos* és a *Néró*, a *véres költő* még csak előkészületei az új stílusnak, ezekben az „anyag nem nyílik ki, nem von maga után új és új tényeket”², Kosztolányi itt még nem jeleníti meg a későbbi műveire jellemző szemlélet- és látásmódot. „A költő a világot velejéig kiábrándítónak érzi”³, s ez a regényeinek alapkonceptiója, ahogy Kiss Ferenc írja: „az általános leromlás, a kietlenség miatti gyötrelm”⁴. A *Pacsirta* főszereplői, Vajkayék és lányuk, Pacsirta, a lány csúnyasága miatt egy saját világot, egy egymásba kapaszkodó, egymás által létező identitást generálnak maguknak, amely kimondva-kimondatlanul mindannyiuk számára nehezen élhető, szenvedéssel teli. Ez a viszonyrendszer, Vajkayék egész élete változik meg, mikor lányuk a vidéki rokonokhoz utazik egy hétre. A szülők új élethelyzetbe kerülnek, s lehetőségük adódik egy újfajta élet élésére, még hogyha a vég (Pacsirta hazaérkezése) állandóan és vészjóslóan jelen is van. A regényben nem csupán a család, hanem az egész századforduló világát is láthatjuk. A film, mint minden adaptáció, egy sajátos értelmezés, hiszen az írott mű és a filmes ábrázolás eszközeiből adódóan másféle módja a tartalom, a mondanivaló közlésének. Ezért kaphatnak helyet benne az eredeti történetől eltérő megvalósítások, jelenetek, azonban ezek nem öncélúak. Ranódy és forgatókönyvírója érzékenyen építi fel történetét, tud azonosulni az író szemléletmódjával. „Ranódy tehetséges interpretátornak bizonyult (...) mélyen visszhangzik jeleneteiben a kosztolányis emberszeretet.”⁵ Ám kissé nehezen tud megfelelő egyensúlyt teremteni az ábrázolni kívánt világok között, s egy más drámaiságú filmet készít eltérő hangsúlyokkal, de a regényben rejtőző végtelen tragikumot, ha más módon is, de kiválóan és erőteljesen szemlélteti.

1. A regény rétegei, viszonyai

1.1. Vajkayék és Pacsirta

A regény legerősebb rétegei kétségtelenül Vajkayék lányukkal és lányuk nélkül való élete, s az azok közötti személyiségbeli, jobban mondva életminőség-beli

¹ Kiss Ferenc, *Az érett Kosztolányi*, Bp., Akadémiai, 1979, 173.

² Uő, 173.

³ Uő, 175.

⁴ Uő, 176.

⁵ www. filmtortenet. hu

változások. A Pacsirtával együtt élő Vajkayék belekényszerülnek egy torz élet élésébe, azonban ezzel nem tudnak szembenézni, mivel megakadályozza őket a lányuk iránt érzett szeretet, vagy még inkább a tudat, hogy kötelességük szeretni a lányukat. Ez nem engedi nekik az „elnyomottságból” való kitörést. A szülői-gyermeki szeretet leple alatt észrevétlenül alakul ki ez az abnormalis viszony szülők és gyerek között. A szülőket lányuk, a lányt a szülők határozzák meg. A film, csakúgy, mint a regény, törekszik ennek a viszonynak a korai tisztázására. A kezdésben az elutazó Pacsirta aggodalmaskodva sorolja, hogy mit tegyenek a szülők, miket ne egyenek, sőt még ennél jobban is hangsúlyozza, a film Pacsirtája sírva közli, hogy nem megy el, mert nem hagyhatja magára a szülőket. Nem csupán a szülők miatt nem akar elmenni; az, hogy elmegy, egy új szerepbe, egy idegen helyzetbe kényszeríti, amelyre nyilván nincs felkészülve. Identitása a szülőkből, a róluk való gondoskodásból áll, ez az élete. Mikor elmegy, a szülők is új szerepbe kerülnek, amelybe fokozatosan szoknak bele. „A Pacsirta cselekménye a lélektani regény sémáját követi”⁶, a tudattalan, az elfojtott én „a tudat – a felettes én – cenzúráját”⁷ áttöri. A regényben szép fokozatosan adja át a régi élet az új, „normálisnak” a helyet, idő kell ahhoz, míg a, kényszerből ugyan, de rögzült formák, szokások megváltoznak. Először megnézegetik a kirakatokat, vagyis sétálnak a városban, amit nem tehettek meg, ha Pacsirta velük volt, hiszen óvni kellett akarva-akaratlanul is a fürkészek tekintetek és a megbélyegzés elől, utána előveszik az újságokat, majd végül invitálásra odaülnek a Párducok asztalához. Folyamatában élük meg az (átmeneti) felszabadulást. A regény Vajkayja, mint az belső monológjaiból és a narrációból kiderül, „mélyen elmerül saját belső világában”⁸, a múlt élteti. A regényben a múltból való merengés célja bemutatni, hogy a jelen és a jövő szűkös és meglehetősen kellemetlen Vajkaynak, így a múlt az egyetlen menedékhelye, a merengése a jelenkori magányát és a jövőbeli perspektívtalanságát hivatott kifejezni, azonban ez nem tudatos számára. Nem vallja be magának valós érzelmeit, ezek nem tudatosulnak. Ő is, és felesége is küzd a bennük előtörő érzésekkel, azzal, hogy tulajdonképpen kifejezetten jó étterembe járni, és sétálni az utcán. Ezeket az érzéseket kezdetben a lányuk elleni támadásnak tartják, s fokozatosan szoknak csak hozzá, küzdve valamiféle bűntudattal. A filmben nem ismerjük meg Vajkay belső monológjait, illetve személyiségét, ott a szereplők csupán magukban állnak előttünk, a regény bizonyos leíró részei vagy jelzésszinten kerülnek elénk (pl. a film elején a családfa a falon, amely utal Vajkay családfakutató szenvedélyére, illetve láthatjuk, hogy Pacsirta nem férjezett, vénlány), vagy más szereplők által elmondva (pl. a Cifra Géza és Pacsirta között a múltban történetekre utalást Füzes Feri szájából hallhatja és ismerheti meg a néző). A folyamat, ahogy hozzászoknak/visszatérnek a Pacsirta nélküli élethez, a bezárult világ újra kinyílik előttük, gyorsabb és valamilyen formában

⁶ Hima Gabriella, *Kosztolányi és az egzisztenciális regény*, Bp., Akadémiai, 1992, 92.

⁷ Fülöp László, *Lélektan, erkölcsrajz, sorsábrázolás* = F. L., *Realizmus és korszerűség*, Bp., Tankönyvkiadó, 1987, 98.

⁸ Szegedy-Maszák Mihály, *Körköröség és transzcendencia a Pacsirtában* = *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*, szerk. Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály, Bp., Anonymus, 1998, 79.

törvényszerűbb, mert nyíltabban van ábrázolva, de a hatás más, mint a regény végkicsengése. Mikor meglátják az étteremben a Párducokat, Páger-Vajkay maga meséli el a történetüket, s mereng a közös élményeken (a filmben csak ez az egy múltbeli merengése van Vajkaynak), várható, hogy előbb-utóbb, mivel a csoport invitálja és szeretettel várja őt (őket), vissza fog térni hozzájuk. Végül mind a regényben, mind a filmben elindul a Pacsirta nélküli új, de eleve bukásra ítélt élet.

1. 2. Sárszeg

Mindezek mellett Kosztolányi és a film is nagy hangsúlyt fektet a társadalomra, a korra, annak megjelenítésére és kritikájára. Mindkettő „a peremvidéki elrekedtséget, a kétségbeejtő vidékiességet, az ide szorultak, egyének és csoportok életének kiüresedését és torzultságát”⁹ ábrázolja, azt, ahogy a sárszegiek kénytelenek a társadalom különböző szerepeinek álarcát magukra venni. „A kép, amely erről a közösségről a regényben kibontakozik, egyáltalán nem hízog. (...) A *Pacsirta* úri magyarsága sokkal lehangolóbb, mint Móriczé, Kaffka Margité.”¹⁰ Vajkayék tragédiája abban (is) rejlik, hogy ők ettől otthon, a család légkörében sem tudnak megszabadulni, „kettős szerepben kénytelenek feltűnni”¹¹.

Vajkayék sorsa párhuzamba állítható Sárszeggel. „Vajkay Ákosban az erőtlenedő, haldokló, általa mégis szeretett középosztály jellemző figuráját teremti meg az író, mögéje pedig a maga élő valóságában rajzolja oda Sárszeget.”¹²

Az, amit a Pacsirtával egy fülkében utazó pap is tud, hogy „ez a világ: siralomvölgy”, igaz mind Vajkayék életére, mind az egész társadalomra. Ezt a társadalmat erősíti fel a film, s teszi a cselekmény, illetve a főhős Vajkayban bekövetkező változások egy sarkalatos pontjává.

2. Pacsirta csúnyasága

Csúnyasága miatt a társadalomból kiszorult lány egyetlen kapaszkodója a szülei, a velük való törődés, az, hogy érezze, szükség van rá.¹³ Ezzel teszi saját „rabjává” szüleit, akiknek nincs lehetőségük a normális, vagy legalábbis a sárszegi társadalom által normálisnak tartott, a sárszegi normáknak megfelelő életre. A filmben ez a rabság egy újabb „galamb-jelenettel” kerül tudatosításra. Pacsirta nem szokta becsukni a galambketrec ajtaját, mert az állat „megszokta a kalitkát és szereti”. Pacsirta így gondolkodik a szüleinél is, úgy gondolja, hogy ha számára alapvető szükséglet az, hogy szüleinél gondoskodjon, akkor ő is alapvető szükséglet szülei számára. S ez az, ami nem igaz, ahogy Pacsirta távoztával a galamb is kijön a ketrecből, úgy bújnak elő Vajkayék is Pacsirta árnyékából az önálló életbe. Lányuk csúfsága részvétet vált

⁹ Fülöp László, i. m. 99.

¹⁰ Kiss Ferenc, i. m. 203.

¹¹ Hima Gabriella, i. m. 93.

¹² Rónay László, *Kosztolányi Dezső*, Bp., Gondolat, 1977, 161.

¹³ Ezt a film a „galamb-jelenettel” is bemutatja. Pacsirta a galambjának sír, hogy nem megy el, az a galambnak se lenne jó, hiszen így nem tudna senkinek a vállára rászállni. Tehát az állathoz való viszonyának is a lényege az, hogy az rászorul, szüksége van rá.

ki belőlük, s elnyomják valós énjüket, alárendelik magukat Pacsirtának, hogy az ő életét valamiképpen jóvátegyék. Hogy miért? Mert ez a szülő feladata, szenvedésvállalás a gyermekért. Pacsirtára teljesen igaz Nietzsche állítása: „A saját énjét mindig a mások rovására támogatja az ember (...) az élet mindig a mások életének rovására él.”¹⁴ A lány csúnyasága az okozója minden viszonyoknak, érzésnek Vajkayéknál. Ezzel kell állandóan küzdeniük. Kosztolányi kiválóan ábrázolja, hogy ezt nem tudják a szülők megszokni: „Mikor azonban valami történt a leánnyal, és Pacsirta megváltoztatta hajviseletét, (...) vagy tavasszal új ruhát öltött, Ákos boldogtalannak érezte magát, míg meg nem szokta őt így is.”

Azt, hogy a lányok csúnya, Vajkayék tudják. Ez a tényező, ennek kezelése egészen megváltoztatja, sőt szinte lehetetlenné teszi a normális szülő-gyermek viszony kialakulását. Ambivalencia figyelhető meg aközött, ahogy a gyereket, s ahogy a csúnya gyereket szeretik. Jó példa erre a regény (és a film) elején levő jelenet, mikor a szülők hívják a kertből Pacsirtát, mert eljött az ideje az indulásnak. A regényben olvashatjuk:

„Az öregek becéző mosollyal figyelték, ahogy közeledik. Majd, amint arca hirtelen fölűnt a lomok között, a szülők száján kissé elhalványodott a mosoly.” A gyermek iránt ott az ösztönös szeretet, de a csúnya, saját és az ő sorsukat abnormális irányba terelő lányok iránti érzéseik már nem lehetnek felhőtlenek. Ezt a film is hűen tükrözi, az aggódó, de bizonytalan s nem egészen egyenes viszonyt szülő és gyerek között; s a film nagy előnye, hogy szemünk elé helyezi Pacsirtát, látjuk, míg a regény olvasása során csupán a fantáziánkban jelenik meg, s ki van téve a fantázia változásainak. A filmen egy konkrét Pacsirta van, aki kellően csúnya ahhoz, hogy minden érzést, viselkedést meg tudjunk valamilyen módon érteni. Hogy Vajkay nem tudja a tradicionális módon szeretni gyermekét, arra utal az álma is, amely a halott Pacsirta képével zárul, „Vajkay Ákos tudattalanjában tehát már a regény elején megjelenik a fölismerés, hogy nem képes szeretni a lányát”¹⁵.

Ahogy viselkednek az utcán, az hű mása a viszonyoknak, ami közöttük van. Az öreg nem szeretett az utcán menni, nem szerette a rájuk irányuló figyelmet, azt, hogy figyelem irányul lányára csúfsága miatt, s rá is, hogy ő ennek a lánynak az apja. Mégis, mikor látta a lányát övező pillantásokat, „leánya mellé állt, dacosan”. Csakúgy, mint egész életében, az utcán is vállalja a lányával járó sorsot, még akkor is, ha ez fájó számára.

A regényben Vajkay lányának csúfsága valamiféleképpen tabutéma, sose emlegetik a társak, a „Párducok”, de lappangó, s egyben nyilvánvaló oka a férfi úgymond társadalomból való kikerülésének. A filmben ez ténylegesen is kifejezésre kerül, mikor Környey észreveszi őket, a többieknek úgy mondja, hogy ez a Vajkay, „akinek az a lánya van”, sőt a Füzest alakító Darvas Iván még, valljuk be, igen találóan, ki is parodizálja a lány csúnyaságát. Tehát a filmben az ok, amely Vajkay marginalizálódásához vezetett, hangsúlyosan és egyértelműen jelen van. Feleségével együtt legnagyobb tragédiája, hogy „tár-

¹⁴ Idézi: Bónus Tibor, *A csúf másik – szégyen és részvét.* Kosztolányi Dezső: *Pacsirta*, Tiszatáj, 2006/5, 54.

¹⁵ Szegedy-Maszák Mihály, i. m. 80.

sadalmi szerepüket csak Pacsirta nélkül játszhatják, mert Pacsirtával együtt a társaság nem fogadja be őket¹⁶, tehát a frissen megszokott régi/új élet ab ovo véges.

3. Vajkayék életének lényege a filmen, egy betoldott jelenetben

A regényben a lélekben zajló, narráció által megjelenített folyamatok ábrázolása filmes nyelven igen nehéz és komplikált feladat. Ám dolgok kihagyása, nem megfelelő ábrázolása ahhoz vezethet, hogy homályossá teszi a filmben zajló folyamatot, annak miértjét, illetve nem fed fel kellőképpen a helyzetet a néző előtt. A filmben található egy jelenet, amely nem szerepel a regényben, de mégis találó betoldás, mely magyarázza, összefoglalja Vajkayék életét. Eddig a lányuk és közöttük lévő viszonyt, az életüket csak a cselekményből ismerhettük meg, most azonban egy párbeszédből megvilágosodik az egész viszonyrendszer lényege. Bár a párbeszéd Vajkayék és Miklós (Latinovits Zoltán) között eredendően egyáltalán nem róluk szól, mégis teljes mértékben rájuk vonatkozatható, megtalálható benne Vajkayék jelenlegi elfojtott élete s a szabadság kulcsa. Az, hogy Vajkayék szerepet játszanak, s nem tudnak szembenézni lányuk csúfságával s az ebből fakadó életükkel, az nagyjából kikövetkeztethető már a lány elutazása körüli eseményekből is, de mikor először sétálnak az utcán s nézik a kirakatokat, a rendező Vajkayné szájába adja egész életük jellemzőjét (épp egy bonctani bábut néznek): „Nem való így közszemlére kitenni az emberi belsőt.”

Erre a filozófiára érkezik válaszul Miklós monológja, melynek lényege, hogy szembe kell nézni az étellel, csak így lehet belőle kicsikarni azt a kis boldogságot, ami benne van. A Páger által megformált Vajkay tekintetéből kiolvasható, ő is megértette, hogy mennyire igaz rájuk is ez, s ezután indul el náluk ténylegesen a korábbi sárszegi szerepükbe való visszazokás folyamata.

3. 1. Miklós, Sárszeg poétája

Ijas Miklósnak a regényben is komoly szerepe van, még ha az előző jelenet ott nem is történik meg. Miklósnak külön fejezetet szentel az író, s a filmben is fontos. „Ijasnak (...) az a feladata, hogy feltörje a hamis látszatok világát.”¹⁷ Miklós és Vajkayék (még Pacsirtával is) rokon lelkek, hiszen a fiú „félszeg helyzete folytán nemigen érintkezett emberekkel”, s ő is a közösség nyelvén volt, Füzes Feri jóvoltából. Ez a fiú egy szinttel tovább jutott, mint Vajkayék, ő képes meglátni magában, s emellett képes felfedni magában a keserúséget és a fájdalmat, nem titkolja, hanem kimondja, nyíltan vállalja. Azért idegen Vajkay számára, mert annyira hasonló hozzá. Ez felismerés mindkettőjük számára, Miklós is megérzi azt a kapcsolatot, ami közöttük van. Eddig idegennek érezte magát, de Vajkay segített neki meglátni, hogy emberi tragédiák ott is jelen lehetnek, ahol semmi nem mutatja őket. A költő Ijasban benne van Kosztolányi is, aki képes meglátni, ahogy „söpretlen szemét gyanánt hever a szenvedés” Vajkayéknál.

¹⁶ Hima Gabriella, i. m. 93.

¹⁷ Mohai V. Lajos, *Kiszolgáltatottak és szerepvesztők: A Pacsirta és az Aranysárkány regényalakjairól*. Esszé, Zrínyi, Bp., 1991, (Z-füzetek 8.) 12.

Ijásban a költői sors tragikumuma is jelen van, az érzékeny, fogékony költőé, aki egyedülként képes meglátni az embereket valójában, s ezeket foglalja versbe. Azonban ebben a környezetben és ebben a társadalomban nem fogadják el, nem értik meg költészetét, irodalmi becsvágya „ki nem elégített”. A címben (*Ijas, Sárszeg poétája*) Ady Endre *A Hortobágy poétája* című versére, annak hőseire utalok, nem véletlenül. Annak a „kúnfajta, nagyszemű legény”¹⁸-nek olyan a sorsa, mint Ijasnak:

„Alkonyatok és délibábok
Mefogták százszor is a lelkét,
de ha virág nőtt a szívében,
A csorda népek lelegelték”¹⁹

A filmbeli Miklóst Latinovits Zoltán alakítja, ezzel a választással a rendező azt akarta elérni, hogy a néző figyelmét felhívja Ijas karakterére. Ez a Miklós szintén egy beszélgetés során, ugyan máskor és más körülmények között, felhívja Ákos (és a néző) figyelmét arra, hogy Sárszeg lakói „torzak, görbék, befelé kunkorodik a lelkük”. A rendező itt is megteremti a kapcsolatot Miklós és Vajkay között, mikor Miklós párhuzamot von saját és Vajkay boldogtalansága között. Latinovits-Ijas karaktere nyílt példája lesz Sárszeg embertelen és fojtogató légkörének; próbál normális életet élni, színésznő szerelmével, aki azonban becsapja. Ijas ugyanolyan folyamaton megy át, mint a filmbeli Vajkay, csak míg az utóbbi a teljes elzárkózást választja menedékként, addig Ijas a költözést.

4. Főhősök

A *Pacsirta* különleges regény a főszereplők szempontjából is. „Ha pszichológiai regényként olvassuk, a lélekábrázolás felől nézzük a Pacsirtát, akkor kétségtelenül Vajkay Ákost tekinthetjük a történet főszereplőjének.”²⁰ A címszereplő csupán a történet elején és végén jelenik meg, mégis jelenléte (vagy inkább jelen nem léte) az egész regénycselekmény alatt intenzíven jelen van, s szerepe nem kisebb apjáénál. Kosztolányi leginkább mégis Vajkay személyiségét bontja ki, összefüggően és részletezően, az ő szenvedéseit, tipródásait ismerjük meg. „A lány és az anya lélekrajzát sejtetőnek, utalásos jellegűnek, kihagyásosnak (...) láthatjuk”²¹, de nincs is ezzel gond, mert az apa személyisége tökéletes tükre a másik kettő érzéseinek, lévén hogy mindhárman ugyanabban a szituációban vergődnek. A film kissé megbontja ezt, főként Pacsirta szempontjából. Míg a regényben a lány, távollétében is, állandó tényező, addig a filmben elsősorban Vajkay élete és lelke jelenik meg, sokszor szinte elfelejtjük a lányát s ilyenén körülményeit.

A város intenzív jelenléte a többi szereplőre is rátereli a hangsúlyt, az alaposan bemutatott figurákkal Kosztolányi Sárszeget, a társadalmat is ábrázolni

¹⁸ Ady Endre *Összes versei*, Bp., Szépirodalmi, é.n., 22.

¹⁹ Uo.

²⁰ Fülöp László, i. m. 107

²¹ Uo.

akarja. Ezt a film is megteszi, kiváló, nagy színészek (Bessenyei, Latinovits, Darvas) gondoskodnak róla, hogy a társadalom, a környezet, amiben Vajkayék élnek, alapvetően befolyásolja létüket.

5. Pacsirta a vonaton

Pacsirta vonaton eltöltött ideje, ennek megjelenítése fontos a regényben, Pacsirta személyisége szempontjából. Ahogy a vonaton viselkedik, a sírása, illetve a fülketársaival való viselkedése jól mutatja őt magát. Az, hogy hosszú percekig zokog a vonaton, felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy nemcsak a szülei, hanem ő is szerepet játszik. Előttük nem mutatja érzelmeit, de egyedül (nélkülük) már kitör belőle a fájdalom, amit az elvesztett identitása okoz. Mert azzal, hogy elhagyja szüleit, elveszti az életének értelmet adó cselekvést, a szüleiről való gondoskodást. Ő csak úgy tud élni, viszonylag elviselhetően, hogy szüleivel van, ez az egyetlen közösség, amely befogadja.²² Azzal, hogy el kell utaznia egy idegen helyre, elveszti az életben elfoglalt szerepét és felépített identitását, s az sem vigasztalás számára, hogy tudható, nem örökre. Tehát a vonat-jelenet Pacsirta lélektana szempontjából fontos, s nem kap helyet a filmben. Azonban a rendező érzi annak fontosságát, hogy Pacsirta szerepjátszása is helyet kapjon a filmben, s ezt egy újabb betoldott jelenettel oldja meg. Elutazása előtt Pacsirta elsírja magát a szülei előtt, hogy nem akar elmenni, majd berohan a szobájába, ahol folytatja a sírást, pár másodperccel később pedig már teljesen megnyugodva lép ki onnan, indulásra készen. Egy pillanatra a rendező felfedi a szülők előtt, hogy mennyire függ tőlük a lányuk, majd a következő pillanatban a logikátlan megnyugvással újra elbizonytalanítja őket. Ezzel a rendező is eléri azt, amit Kosztolányi a regényében, hogy kölcsönösen ismeretlenek legyenek egymás számára szülő és gyerek.

6. Vajkayék Pacsirta nélkül

Pacsirta távozásával indul meg a valós cselekmény a regényben, s a cselekménnyel folyamatosan fut Vajkayék lelki életének, érzéseinek bemutatása. Ez a szál az, ahol különbség mutatkozik majd film és regény között.

6. 1. Az élet Pacsirta nélkül: a regényben

„Kosztolányi egy késleltetett robbanás erejében bíz. Ő gyújtózsínórhoz illeszti a lángot, és mi (...) a robbanóanyaghoz közeledő, izzó parázslást követhetjük: Pacsirta elröppen, az öregek először ügyetlenül topognak, majd egyre gyorsabban visszatérnek régi életükbe, az elhagyott régi stílusba, napról napra mohóbban nyeldeklik a régi ízeket.”²³ Közvetlenül lányuk elutazása után még ténylegesen az van bennük, hogy valószínűleg rossz lesz nélküle, s az éttermi koszt sem fog ízleni. Azonban az ember természetéből fakadóan hamar hozzászokik a jóhoz, így már az első jelnél elindul a beilleszkedési folyamat. Az ebéd bizony ízlik, de a szokások és a lányuk miatt érzett büntudat nagyon erős, s csak fokozatosan csökken:

²² Szüleit pedig pont emiatt, miatta nem fogadja be más közösség.

²³ Illés Endre, *Pacsirta = Tükörben. Kosztolányi Dezső*, szerk. Réz Pál, Bp., Századvég, 1993, 150.

„– Meglehető – szólt az öreg –, egészen – kezdte magas, lelkes hangon, de meggondolta –, egészen meglehető – igazította ki magát.”

Rónay György találóan fogalmazza meg, hogy mi jellemzi Vajkayékat: „szorgos szeretet mélyén lappangó gyűlölet”²⁴, ez az oximoron befolyásolja viselkedésüket Pacsirta távollétében. A szeretet és a büntudat, hogy hűtlenek lesznek lányukhoz, kerül szembe a gyűlölettel, ami egy, a sárszegi atmoszféra szerint, élhetőbb élet élésére csábít.

Az első ebéd után a lassú séta következik kirakatnézegetéssel, köszöngéssel, majd Pacsirta táplálkozási tanácsait, szabályait megszegve egy újabb, igen alapos ebéd következik, amelyet már a Párducok körében fogyasztanak el. Micsoda változás ez az eddigi életükhöz képest: Pacsirta fűszermentes, sótlan kosztja után ízes gulyás, metélt, számtalan hármás magányban eltöltött ebéd után egy egész asztaltársaság. Vajkayék, valljuk be, könnyen átadják magukat az új környezetnek, Vajkayné ámuldozik a különleges férfiakon, Vajkay nevetgél, szivarra gyűjt. Remekül meg lehet figyelni, ahogy lépdelnek vissza a normális életbe. Minden egyes változás előtt hezitálás: semmi bizodalomuk, kedvük az éttermi koszthoz, mégis ízlik, nem akarnak a Párducok asztalához ülni, mégis leülnek, s jól érzik magukat, ágálnak a színházmeghívás ellen, mégis elmennek. „Isteni neki, elmegyünk.”

Láthatjuk, hogy bizony ezek óriási dolgok Vajkayék számára, eddigi életükhöz képest nagy döntések. A változás nemcsak cselekedetekben, hanem külsőségekben is megmutatkozik, folytatódik az az út, amelyet a villanykörték becsavarásával megkezdtek: anya táskát vásárol, apa megborotválkozik. A színdarab is tetszik nekik, annak ellenére, hogy nem jártak színházba, mert Pacsirta nem szerette a tömeget meg a színházzsagot, rá kell jönniük, hogy nagyon élvezetes a színházi forgatag, s nincs semmiféle színházzsag, ami kellemetlen lenne.

„Egyik mosoly a másikat gyulasztotta”, „Folyton szorongatta kezét, folyton nézte őt és folyton kacagott.”

A színház társadalmi esemény is, ahol Sárszeg színe-java felvonul, itt Vajkayék (újra) megismerik az embereket, s a színházból már úgy távoznak, hogy ismerik a legfrissebb viszonyokat, pletykákat, bekerülnek a vérkeringésbe.

Nagyon fontos arra felhívni a figyelmet, hogy „Vajkay (...) a távollét idején is közvetve-közvetlenül szüntelen kapcsolatban van az elutazott Pacsirtához fűződő élményekkel”²⁵. Az étteremben „titkos büntudat” kínozza, nehezen békél meg az új külsejével beretválkozás után („Bajusza egyre ágaskodott. Ha lenyomta, azonnal visszaugrott.”). A színházban zavarban van, a neki igazából nagyon is tetsző előadás felgerjeszti benne a haragot, amiért lánya ezt nem szereti, hogy vele nem tud eljutni ilyen helyekre, de mivel a szülői szeretet nem engedi, hogy a harag nyíltan a lánya ellen irányuljon, a helyzetre, a színdarabra, színészeire haragszik.

„Van-e igazság? Erre a buja, bibliai paráznára, erre a förtelmes perszónára kénköves eső kellene, és virág hull rá. (...) Körülrajongják. (...) Nincs igazság, nincs igazság.”

²⁴ Rónay György, *Pacsirta* = R.GY., *A regény és az élet. Bevezetés a 19–20. századi magyar regényirodalomba*, Bp., Magvető, 1947, 460.

²⁵ Fülöp László, i. m. 109.

Haragszik, hogy a lánya nem ilyen, s nem elsősorban ezért, hanem a mélyebb ok az, hogy ezáltal ő is el van zárva a társadalmi élettől. De ezeket a folyton jelen lévő hangokat, ahogy a Miklóssal folytatott beszélgetés közben is, igyekszik elnémitani.

Pacsirta levelét izgatottan olvassa, mi lehet az oka? Talán az, hogy hátha a lánya megüzeni, nem is jön haza többet, mert olyan jó neki vidéken. Várja a levelet, hátha valami olyan érkezik benne, ami valamiképpen enyhíti, feloldja a benne lévő feszültséget.

6. 2. Az élet Pacsirta nélkül: a filmen

Csakúgy, mint a regényben, a lány távozása alapvetően érinti meg a szülőket, aggódnak lányuk és maguk miatt is. Érezhetően valami félelemmel vegyes kíváncsiság tükröződik rajtuk az előttük álló új élettel szemben. A film jóval nyíltabb, mint a regény, az érzelmek, gondolatok nyíltabban jelennek meg. A regényben Vajkay számára a gondolat, hogy férfiakkal hozza össze Pacsirtát és ezen gondolkodjon, idegen és bántó, szinte sértő, magára és a lányára nézve is. A Cifra Géza iránt érzett gyűlölet sincsen feloldva ok-okozatilag (azért utálják Cifrát, mert udvarolt Pacsirtának, ők már reménykedtek, hogy elveszi/viszi a lányukat, s akkor a legnagyobb remények közepette nem jött többet). A filmben a szülők kifejezik abbéli vágyaikat, hátha akad valaki a lányuknak, s Ákos és Géza párbeszédéből kiderül, hogy azért hagyta ott a lányt, mert az csúnya volt és nem tetszett neki: „A szépség nem minden.”

Tehát a film is úgy indul, hogy a szülőkből fokozatosan szakad fel a Pacsirta-életformával való szakítás és a sárszegi életbe való beilleszkedés vágya. Csakhogy a folyamat, amelyet bejárnak Vajkayék (elsősorban Vajkay), más aspektust kap, mint a regényben. A filmben egy újfajta drámaiság születik, amelynek sokkal inkább okozója a társadalom, mint Pacsirta csúnysága. S Páger-Vajkayban is fokozatosan változik át a lányától való csömör a társadalom, az emberek iránti csömörré. „Vajkay Ákos néhány napi szabad élete során, óráról órára és jelenetről jelenetre fokozatosan kiábrándul osztályából, egyre jobban meghökken...”²⁶ A színházat nem élvezzi, megdöbben a felszínesség és az erkölcsstelenség, ezeknek az embereknek tényleg „befele kunkorodik a lelkük”. Elveszett a kezdeti remény, hogy majd bele tud olnadni, bele tud szokni ebbe az új életbe. A film nem kevésbé tragikus, mint a regény, csak más módon, s néha elveszíti az egyensúlyt a bemutatni kívánt érzelmek és a regényben benne foglaltak között. Nehezen találja az egyensúlyt a lelki vergődés (a lánya és maga miatt) és az idegenség érzete között. Míg a regényben a lánya állandóan jelen van, addig a filmben van, hogy hosszú percekig el is felejtődik. Tehát összességében a film egy csúnya gyerekével elrejtve, társas magányban élő férfival indul, aki lehetőséget kap a normális életre, mert érzi magában, hogy családjá tagjainak egymás közötti kapcsolata abnormális.²⁷ Ám ahogy fokozatosan megismeri a társadalmat, ahova be akar kerülni, amelyre vágyott, azzal kell szembesülnie, hogy ez a világ sokkal torzabb, mint amiben ő él.

²⁶ Illés Endre, i. m. 151.

²⁷ Széles Klára, Hima Gabriella: *Kosztolányi Dezső és az egzisztenciális regény*, Alföld, 1995/5, 86.

6. 3. Pacsirta levele

A filmben Pacsirta levele sokkal hamarabb érkezik meg, mint a regényben, már közvetlenül a színház előtt. Sokban változik a levél tartalma is. Egy levél elolvasása csak egy regényben lehet izgalmas epizód, a filmes ábrázolás általában a leveleket képekkel támasztja alá. Gondoljunk Makk Károly *Szerellem* című filmjére, ahol az anya fia levelét olvassa, s közben a levél tartalma és az elhallgatott valóság is képekben jelenik meg. Itt is ez a megoldás: Pacsirta levele közben képekből, jelenetekből tudhatjuk meg a valóságot. Már a hang is, ahogy a levél felolvasásra kerül Pacsirta által, végtelen keserúséget tükröz. A képekből megtudjuk, amit a levél elhallgat, hogy tőle idegen társaságnál vendégeskedik, ahol nyilván szintén feltűnik nem mindennapi kinézete, s nem fogadják be, kellemetlen szituációba keveredik egy családdal, rosszul érzi magát. A regénybeli levélből is kiderül mindez: Pacsirta „levelében (...) rengeteg az elhallgatás, hiszen gondosan kerül minden olyan témát, amely a közös, de a külön-külön hordozott titokra vonatkozik”²⁸, ám azzal, hogy elhallgatja a történeteket s csak általános megjegyzéseket ír le, mindent elárul félszavakkal, félmondatokkal. („Mulattak azon, hogy mennyire féltetek engem. »Rossz pénz nem vész el« – mondta Béla bácsi az ő aranyos humorával.”; „Azóta a díványon alszom.”; „de nem mentem el”; „ezért itthon maradtam”) A levél tartalma „könnyen átlátható, leleplezhető valóságsík”²⁹. Mindkét levél valamiképp kifejezi nyíltan is, hogy Pacsirta nem érzi jól magát, a filmbeli levél ténylegesen: „Nagyon egyedül vagyok”, a regényben a szokásos árnyaltsággal: Pacsirtának a szülei szemszögéből nincs maradása.

Mindkét levél tökéletes a maga helyén és illeszkedik az ábrázolni kívánt folyamatba. A regényben ez a valóságot elhallgató levél pont olyan, mint Vajkay élete, azért zaklatja fel annyira, nem mutat ki semmit, mégis érződik benne a mély bánat. Vajkay haragszik a lányára a levél miatt is, teher neki ez a levél, nem is csoda, hogy elveszíti. Nem akar tudni lánya fájdalmáról, keserúségéről, mert az neki teher, ami megakadályozza, hogy teljesen, testileg-lelkileg beleolvadjon a sárszegi közösségbe, a Párducok közé.

A film levele Vajkay megcsömörlését, társadalomtól való elidegenedését fokozza. Rá kell jönnie, hogy az emberek mindenhol „torzak és görbék”, s a sérelmek, a szenvedés mindenhol utoléri az embert. Lánya fájdalmas levele csak alátámasztja haragját és megvetését a társadalommal szemben.

6. 4. A kanzsúr szerepe

Mivel a film és a regény mondanivalója kettévált, ezért a nevezetes kanzsúr is más aspektusból érdekes és fontos.

Mindkét esetben ez az esemény egy lelki folyamat betetőzése. A regényben folyamatosan készül elő, „megfigyelhetjük, hogyan engednek fel (Vajkay) belső világában a merev kérégek”³⁰. A kanzsúron végre újra a vágyott fényben ragyoghat Vajkay, „mindenképpen páratlan esemény volt, hogy Ákos betoppant.”. A figyelem és érdeklődés, amely övezi, egészen elvarázsolja, bár küzd ellene („most pedig idestova mennem kell”), végül a vágy, az azonosulás vágya győz.

²⁸ Hima Gabriella, i. m. 104.

²⁹ Mohai V. Lajos, i. m. 18.

³⁰ Fülöp László, i. m. 110.

A kanzsúrban valódi, nyílt érzelmekkel találkozik, ölelkezik, sír, felszabadultan viselkedhet, ebben pedig a Pacsirta-szerepjátékban nem volt része. Elemi erővel éri, hogy mennyire boldog ebben a társaságban, mennyire vágyik ide, s maga is rájön, hogy igazi tragikuma az, hogy ha a lánya visszatér (márpedig kétségkívül vissza fog jönni, az után a levél után), neki el kell szakadnia innen, s ezért megdöbben attól a haragtól és gyűlölettől, amit emiatt a lánya iránt érez. „A tudat alján rejtegetett ösztönöket és indulatokat a keresztény szenvedésvállalás és áldozat szorítja vissza a lélek alvilágába”⁵¹, s ez a visszaszorítás kerül veszélybe, ha még tovább a társakkal marad, ezért kell gyorsan és hevesen távoznia.

A filmbeli kanzsúr már eleve más hangsúlyokkal indul, ekkor már túl vagyunk a színházon, s érezzük azt, amit Vajkay is érez, hogy ezekkel az értékekkel nem lehet azonosulni. Részegen, fájó szívvel gyötrődik, idegen a társaságtól. Azt, amit Cifra Gézával művel, nem elsősorban azért teszi, hogy megbosszulja a lányát, hanem attól az életformától, amit élnek ezek az emberek, „a századvégi élet hullafoltjai”⁵²-tól undorodik. A film ténylegesen elősegíti ezt az érzést, a kanzsúrt egy tivornyává alakítja egy nyilvánosházban, magukat kellettő és áruló nőkkel. Ez azt a célt szolgálja, hogy minél jobban tudatosítsa a nézőben is, milyen erkölcsök kora ez. Azonban ezzel elveszti a regény tragikumát és célját. A filmben elhalványul a csúnya Pacsirta kínozó képe, elmúlik, sőt talán sose érződött igazán, hogy milyen hamis életet éltek otthon, nem teremődik meg az ellenpólus a Pacsirta-élet és a nélküle élhető élet között. Csak azt érezzük, hogy valamiért boldogtalanok voltak vele is, és nélküle is. „Az igazi drámai robbanás”⁵³ elmarad a filmben, egyszerűen Vajkay rájön, hogy a lányával való (torz) életnél nincsen jobb se, Sárszegen nincs értékes kapcsolat, nincsenek valódi érzelmek, aki erre lenne fogékony (például Ijas Miklós), azt kitalálja vagy megtöri. Életét tönkreteszi, hogy érzelmei vannak, hogy nem tud úgy élni, mint a sárszegiek, ezért is löveti szét Füzessel a nyitott belsejű boncbábút.

Annak ellenére, hogy Ranódy elszakad a regény lényegétől, nem lehet azt mondani, hogy semmibe veszi a regényt vagy feleslegesen változtat. Bár a történet mondanivalója eltér, a Kosztolányira jellemző mély emberség, az ember szenvedése felett érzett fájdalom és megértés állandóan jelen van.

6. 5. Az érzelmi tetőpont

A kanzsúr után a regényben eljön, ahogy Kosztolányi hívja, a vigasztalás és igazságszolgáltatás fejezete. A kártyázásból hazatérő, önmaga elől menekülő Ákos kiszakad a Pacsirta-elynyomásból, a barátaival eltöltött este lerombolja azt a falat, ami valódi érzései és a lánya iránti szánalom-szeretet között van. Mérhetetlen fájdalom és csalódás számára, hogy rá kell jönnie, nem tudja szeretni a lányát. „Feddhetetlen erkölcs ide, keresztényi szeretet oda, ők a könnyű, kellemes létezést (...) jobban szeretik, mint a saját lányukat.”⁵⁴ Felismeri ezt, ahogyan azt is belátja, hogy gyereke boldogtalan, de saját boldogtalanóságának

⁵¹ Rónay György, i. m. 460.

⁵² Illés Endre, i. m. 151.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo., 150.

is a lánya az oka, s egyiket se tudja neki megbocsátani. S majdnem kimondja a szörnyű szót, amely döbbenetes egy szülő szájából: azt se bánnák, hogyha lányuk meghalna. Hiszen rajta nem tudnak segíteni, csúnyasága megbélyegzi életét itt és vidéken is, viszont nekik még lenne esélyük egy olyan életre, ahol szerves részei a sárszegi vérkeringésnek, ha lányuk nem lenne.

A filmben a felismerés jelenete más szempontból lényeges elem a film egészén végigvitt mondanivaló tükrében. Itt a hangsúly már régen elterelődött arról, hogy Pacsirta csúnyasága miatt a szülők gyűlölik őt, hiszen érezhetően idegenek a társadalomtól. Ez a jelenet sokkal inkább azt hivatott bemutatni, hogy Vajkay rájön, sem a lányával, sem a társadalomban nem tud élni, nincs esélye a boldogságra, a szeretetteljes életre.

6. 5. 1. Vajkayné

Az eddig a regényben csak árnyaltan ismertetett Vajkayné a felismerés jelenetében megmutatja valódi mivoltát. Hima Gabriella mutatja be, hogy Antónia „egy szemvillanás alatt behozza férjével szembeni lemaradását, sőt (...) elébe kerül: férje a kétségbeesés állapotában van, ő viszont már túl van ezen a stádiumon”³⁵. Férje minden érvére van válasza, amellyel bebizonyítja, hogy Pacsirtának ez a lehető legjobb élete, de saját sorsukról hallgat. Ezen a téren ő is kétségbeesett, csakúgy, mint a férje, „Így esik a pillantása a hitvesi ágy fölött függő Krisztusképre”³⁶, de az „nem nyújthatta e nő felé sem segítő kezét”, mert minden embernek magának kell a saját keresztjét cipelnie.

A filmben Vajkayné sokkal kevésbé fontos szereplő. Pacsirta távollétében végig a felhőtlen boldogságot látjuk rajta, aki élvezi a társaságot, a színházat. Egy életébe beletörődött szereplő, aki kihasználja a szabadságát, amíg Pacsirta távol van, de hozzászókkott a gondolathoz, hogy ha a lánya visszatér, élete visszatér a régi kerékvágásba. Tolnai-Vajkayné üzenete mind a néző, mind férje felé az, hogy ha sokat gondolkodik, sokat analizálja az életet, akkor az őt érő szenvedések mértéke megsokszorozódik.

7. Pacsirta hazaérkezik

Pacsirta hazaérkezése, a vonatra várakozva eltöltött idő szükségszerűen kimarad a filmből. A felismerés közben egyedül érkezik haza Pacsirta, ahol szüleit (elsősorban apját) magába roskadva találja. Belépve a szobájába galambját, amit elutazásakor szüleire hagyott, s amely távoztával kijön a kalitkából³⁷, elpusztulva találja. Ez szimbolizálja Vajkayékat, elsősorban Vajkay Ákost. Lánya távoztával ideiglenesen megérezte a szabadság ízét, azonban csalódnia kellett benne, közben felismerte, hogy a lányával való élete is élhetetlen. A galamb halála az a lelki megsemmisülés, amit Vajkay átél.

A regénybeli hazaérkezést és viszontlátást Kosztolányi gondosan készíti elő, s a vonat késésével késlelteti a végleges ítéletet Vajkayék felett. A filmmel ellentétben, a regényben lányuk hazaérkezése bizony csapás rájuk, hiszen a megszeretett és kívánt élet végével jár. Tudat alatti vágyuk dolgozik, mikor a vonat-

³⁵ Hima Gabriella, i. m. 108.

³⁶ Uo.

³⁷ L. 4. oldal

késés hírére mindketten vonatszerencsétlenséget, Pacsirta halálát, tehát vissza nem térését fantáziálják. A várakozás, a viszontlátás kétes öröme, s az ezzel elvesztett életvitel pszichoszomatikus tüneteket generál Vajkayban, mutatván, hogy nehezen tud majd a lányával újra együtt élni. Azt a reményt pedig, amit az olvasó esetleg érez, miszerint a frissen meglett Vajkayt a Párducok majd visszatért lányával együtt is elfogadják, gyorsan rövidre zárja Kosztolányi:

„– Ti vártok valakit? – kérdezte egyszer Környey.

– A leányomat.

– Hát elutazott?

– Már egy hete.

– Nem is tudtam.

– Hová?

– Bélalékhoz a pusztára.

– És ma érkezik?

– Ma.

A Párducok cihelődtek.”

A Vajkayt, lányával együtt, mint a csúnya lány apját, hiába fogjuk később a Párducok között keresni.

8. Újra otthon

A regényben Pacsirta hazaérkezésével újra megindul a már szokott szerepjáték mindkét részről. Vajkayék újra becsmérő megjegyzéseket tesznek az étteremre, s biztosítják lányukat, hogy nélküle nem volt jó. Pacsirta is visszabújik a saját világába, abba, amit a szobájában magának, s abba, amit szülei előtt mutat. Megtudjuk, bevallva, amit már a leveléből is tudtunk, hogy szenvedett vidéken, a rokonoknál. A családi háromszög az egyetlen menedéke, ahol úgy élheti életét, hogy kimondva, nyíltan (mint vidéken) nem kell szembesülnie önmagával és korlátaival. „Az emberek világán való kívül rekedés (...) a lányban tudatosul.”³⁸ S Kosztolányi megteremti a párhuzamot anya és lánya közt, mutatva, hogy a lány is túl van már a kétségbeesés szintjén, s ő is az isteni kegyelemben és könyörületben lel támaszra, s „az újra és újra felszakadó szenvedést az emberlét sajátjának fogadja el”³⁹.

A filmben hazaérkezve már megtörtént minden érzelmi kifakadás, Vajkay sebei már felszakadtak, s a levélből már Pacsirta boldogtalansága is kiderült. Az, hogy hazaérkezett, számára megmentés, az egyetlen menedék. Ezt ki is fejezi, mikor a vonathál az épp távozó Ijas Miklóssal találkozik: csak itthon jó.

9. „Ez a világ: siralomvölgy”

Fontos leszögezнем, hogy írásomban a filmet a regény szempontjából elemzem mint annak egy lehetséges értelmezését. „Meddő bírálat volna, nem is bírálat, csak méricskélés, ha megrovó kedvvel jegyezgetném a film eltéréseit a regénytől.”⁴⁰ Kritikáim, minősítéseim, megjegyzéseim sosem a filmnek mint

³⁸ Mohai V. Lajos, i. m. 27.

³⁹ Uo., 28.

⁴⁰ Illés Endre, i. m. 150.

műfajnak, mint ábrázolási technikának szólnak, hanem egy sajátos regényértelmezésre vonatkoznak.

A film óriási előnye, hogy annak ellenére, hogy számos helyen megváltoztatta a cselekményt, illetve magát a mondanivalót is átformálta, végig megőrizte a Kosztolányi-féle gondolatot, amit még a regény elején a pap közvetít:

„Ez a világ: siralomvölgy.”

Illés Endre szerint filmen megnyugtatóbb befejezést kapunk, mert Vajkay többet nem fog ábrázolni a szabad életről, hiszen kiábrándult belőle, s rájött, hogy az élete Pacsirtával jó.⁴¹ Ezzel nem értek egyet. Páger-Vajkay tragikuma pont ugyanolyan erős, mint a regényben, csak más a miéértje. A regényben Vajkay lánya megérkezéssel a vágyott élet lehetőségét s a régi, lányával való tudatlan viszonyt veszíti el, a filmen pedig megszületik a felismerés, hogy az élete a lányával és nélküle is mérhetetlenül boldogtalan, s egészen addig az is marad, amíg meg nem találja a módját, hogy lelkének hangjait csillapítsa.

Bibliográfia

- Ady Endre *Összes versei*, Bp., Szépirodalmi, é. n.
- Bónus Tibor, *A csúf másik – szégyen és részvét. Kosztolányi Dezső: Pacsirta*, Tiszatáj, 2006/5.
- Fülöp László, *Lélektan, erkölcsrajz, sorsábrázolás = F. L., Realizmus és korszerűség*, Bp., Tankönyvkiadó, 1987.
- Hima Gabriella, *Kosztolányi és az egzisztenciális regény*, Bp., Akadémiai, 1992.
- Illés Endre, *Pacsirta = Tükörben. Kosztolányi Dezső*, szerk. Réz Pál, Bp., Századvég, 1993.
- Kiss Ferenc, *Az érett Kosztolányi*, Bp., Akadémiai, 1979.
- Mohai V. Lajos, *Kiszolgáltatottak és szerepvesztők: A Pacsirta és az Aranyárvány regényalakjairól*. Esszé, Zrínyi, Bp., 1991, (Z-füzetek 8.)
- Rónay György, *Pacsirta = R.GY., A regény és az élet. Bevezetés a 19–20. századi magyar regényirodalomba*, Bp., Magvető, 1947.
- Rónay László, *Kosztolányi Dezső*, Bp., Gondolat, 1977.
- Szegedy-Maszák Mihály, *Körköröség és transzcendencia a Pacsirtában = Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*, szerk. Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály, Bp., Anonymus, 1998.
- Széles Klára, *Hima Gabriella: Kosztolányi Dezső és az egzisztenciális regény*, Alföld, 1995/5.
- www.filmtortenet.hu

⁴¹ Uo., 151

Marczinka Csaba
 Üllői út – fák nélkül

In memoriam K. D.

Csak néhol döglődik egy-egy csökevény
 hajtás vagy fa-féle az Üllői út
 szürke aszfaltsivatagának szélén...
 – Désiré, szép sugárutad megcsúnyult!

Kicsit beljebb laktál a Ludovika
 épülettömbjétől néhány évig,
 s közelben dolgozott Brenner Jóska,
 az örült orvos kuzin egy ideig...

(ki aztán riválisoddá is vált:
 Csáth Géza néven lett író s varázsló!
 – habár neki köszönheted Kornélkát¹)

Mi maradt a hajdani kalandozó
 séták helyszínéből? Nyútt romtároló!...
 S leng tépett plakát: ÜLLŐI ÚTI FUCK.²

¹ Ti. Esti Kornélt, aki a fiának, Ádámnak elmondott korai mesékben csak „Kornélka” volt.

² Üllői Úti Fuck: alternatív rockzenekar

Katona Tamás

Lenni vagy nem lenni

Nyolcvan évvel ezelőtt Kosztolányi Dezső kezébe került egy régi meghívó. Széchenyi István gróf hívta meg magához 1848. március 12-ére, vasárnap délelőtt tíz órára a pozsonyi országgyűlés számára fontos politikusait, barátokat és ellenfeleket egyaránt. Nem mindenki ment el a megbeszélésre, Kossuth például távol maradt. Széchenyi a naplójában megemlékezik az összejövetelről. „Nagy értekezlet nálam... Túrhetőn beszélek – azt hiszem, szívhez szólón. – Bernáth Zsiga és Bónis ellenem... 2-3 ízben élesen szólok. – Hunkár, Szentiványi Károly agyonveretik magukat Kossuthért. Azt hiszem, túrhetőn ütött ki – valami eredményt elérendő.” Bizony, Széchenyi a szokottnál is élesebb volt. Ezekben a sorsfordító napokban vagy végtelenül csüggeteg, vagy végtelenül derűlátó. Attól tart, hogy Bécs és az udvar szétkergeti az országgyűlést, letartóztatja az ellenzék vezetőit. Hogy mentse, ami menthető, felajánlkozik teljhatalmú királyi biztosnak. Néhányan azt szeretnék, ha átvenné a bécsi udvari kancellária vezetését. „Az én szférám nem ez: palotában, kényelemben... hanem befogva a szemeteskosci elé!!! Ez az én dicsőségem! Ha ki tudom rántani, azért szíves-örömet odaadom az életem!!!” – olvashatjuk a naplóban.

Ha igaz, Széchenyi beszéde a tanácskozáson valóban meghökkentő volt. Csüggedten kezdte, reménytelennek ítélte az ország, a nemzet jövőjét, olyasmit mondott, hogy legjobb volna fájdalommentesen feloldódni a birodalomban, hiszen kevesen vagyunk, társtalanok vagyunk, úgysem vihetjük

semmire. Vendégei ingerülten kiáltoztak. Amikor tetőfokára hágott az izgalom és az elkeseredés, a gróf hirtelen hangot váltott. Azt mondta, hogy csak próbára akarta tenni a jelenlevőket, de látja, hogy élni akarnak, és hogy élni akar, sőt életképes maga az ország, a nemzet is. De akkor tenni kell, nem szónokolni.

Kosztolányi élete egyik legszebb tanulmányát írta erről a szinte háborzongató összejövetelről. A *Lenni vagy nem lenni* címen megírt szöveg a Nyugat 1930. április 16-i számában jelent meg, de Kosztolányi már február 2-án elmondta a Magyar Írók Egyesületének közgyűlésén. Ő is, akárcsak Széchenyi, meg akarta döbbsenteni, fel akarta rázni a maga hallgatóságát. Hiszen, mint napjainkban is, válságban volt a világ, de Kosztolányi nem a megélhetés kínos gondjairól beszélt. Amit mondott, ma is időszerű, bár az első világháború utáni „globalizáció” még nem akart mindent úgy feloldani és felolvasztani, mint a XXI. századi.

„Mit akarsz még te, költő, író, művész a huszadik században, s főképp mit akarsz itt, minálunk? – kezdi a Széchenyiéhez hasonló provokációt. – Egy szegény, eladósodott földműves nép fia vagy, egy megköpködött, porig alázott nemzet gyermeke, egy néhány vármegyére csonkított, éhes ország fölösleges kenyérpusztítója. Kasza-kapakerülő vagy, nevetséges anakronizmus, csökevény szerv. Legjobb esetben fényűzési cikk vagy. Te vagy az az aranyozott gipszrózsa, amely az oromfalról legelőször pottyant le, mikor régi kedves tanyánkat össze-

döntötték... Idegen divat járja nálunk, pajtás. Minden *fashionable* (ma azt mondanánk: *trendi*), ami idegen. Olykor ugyan még ünnepelnek egy-egy író, társaskörökben, szalonokban. Ezek is többnyire idegenek... Tucatjával van ilyen írónk, különb is náluk, de ezekre közönségünk egyszerűen nem kíváncsi... az olvasókat fokozatosan, rendszeresen leszoktatták arról, hogy érdeklődjenek irántuk... Kiszorítják az írókat azok, akik érdekesebbek náluk, a szobafestőkből és szobalányokból lett külföldi mozicsillagok és kéjgyilkosok... Ennek a kritikátlanságnak tudható be, hogy az önálló véleményt eleve gyanakvással fogadják, s felhördülnek rá. Nem szokták meg a szabad szót, nem bírják megérteni, hogy valaki politikai érdek, konc nélkül más véleményen lehet egy irodalmi kérdésben, mint jómaguk.”

De, akárcsak Széchenyi azon a márciusi vasárnapon, Kosztolányi is válaszolt a feltett nem igaztalan, mégis provokáló kérdésre. Ezt is érdemes röviden felidézni.

„Attól azonban nem riadunk meg, hogy a világ egy lett, hogy minden irodalom része a világirodalomnak, hogy az összehasonlítás lehetősége által csak az az érték, ami világirodalmi érték. Pipogya az, aki fél állani ezt a versenyt, s védősorompókat sürget. El mindennel, ami vidékiesség, lomposság, középszerűség... Európaiak vagyunk, Európa és a világ írói. Csak azt fájjalhatjuk, hogy ma távolabb vagyunk Európától, mint őseink, s ezáltal távolabb vagyunk a magyarságtól is... Nyelvünk szellemében él, melyben összeforradunk valamennyien, akár-miféle politikai hiten élünk. Nem dicsekszünk azzal, hogy hűek vagyunk ehhez a nyelvhez. Mi magunk vagyunk a hűség... Nem egy nép lélekszámán múlik az irodalom becse, hatóereje.

Az a nép, mely megteremtette a görög irodalom aranykorát, nem volt nagyobb, mint három mostani városunk lakossága, s olvasója nem több, mint három mostani falunk lakossága. Tragikus nevelésre van szükségünk mindannyiunknak, már a gyermekszobában és iskolapadban is, önvesszőzésre és nem önáltatásra, tragikumunk tudátára, Széchenyi tragikus világtávlátára, mely kétségbe ejt és magasba lendíthet. Itt felelek arra a kérdésre, melyet mellünknek szegeztek, hogy: lenni vagy nem lenni? Hát igenis, lenni: elsősorban embernek és emberiesnek lenni, jó európainak lenni és jó magyarnak lenni, kétfelé vívó nyugatinak és keletinek... Akiben nem szunnyad egy szikra a széchenyis építők hitéből, apostoliságából, az nem való ide. Azt a lelket és nyelvet, melyet rövid időre örökbe kaptunk, új szellemmel fényezve, csorbítatlanul át kell adnunk utódainknak. Ez a küldetésünk – »áldjon vagy verjen sors keze« – ez a mi küldetésünk. Kissé lehajtani a fejet. De a szívet, azt föl, föl, barátaim.”

Úgy illik azonban, hogy azt is megnézzük, Széchenyi hogyan felelt az önmagának is feltett provokatív kérdésekre, hogyan felelt meg annak, amit barátai és ellenfelei, sőt önmaga is, elvártak tőle. 1848 márciusában háromszor is Bécsbe kell utaznia Pozsonyból – és ez a három út három világ. Először március 6-án száll fel Franz Mayer hajóskapitány hajójára, a Sophie-ra. Magyarország elleni erélyes bécsi lépésektől tart, azzal szeretné menteni a menthetőt, hogy ő legyen a teljhatalmú királyi biztos, hiszen így a gyakorlati munka akkor is folytatódhat, ha az országgyűlési munka netán megszakad. Kinyomtatja legközelebbi munkatársai által írt könyvét – *Jelentés a magyar közlekedési ügy rendezéséről* –, néhány száz példányt be

is köttet, és kiosztja az országgyűlési főrendek és követek közt. „Ó, Istenem, most csodákat lehetne művelni. – Városok, adó, élelmezés – ország-ház – kiváltságok. Pl. folyók etc. S két esztendő múlva a terminus előtt országgyűlés Pesten” – írja a naplóba, és ebből az is látható, hogy meg akarja valósítani mindazt, amire az országgyűlés készül – akár országgyűlés nélkül is. Bécsben a régi rend támaszaival tárgyal, Metternichkel, a mindenható miniszterrel és Apponyi kancellárral. (Nem sejti, hogy egy hét múlva mind a ketten kénytelenek leköszönni.) Nem teszik meg helytartónak. Fontos dolog azonban, hogy hosszan tárgyal Esterházy Pál herceggel. Meg akarja győzni, hogy vállaljon szerepet Magyarországon, bármi történjék is. Apponyi fel akarja oszlatni az országgyűlést. „Mi valamennyien ellene vagyunk” – olvassuk a naplóban. 10-én tehát elkese-redve tér vissza Pozsonyba – ráadásul Kossuth felirati javaslatát a főrendek is megszavazzák...

12-én van az említett „barátságos tanácskozmány”. Egy nappal ezután megérkezik a bécsi forradalom híre. A bécsiek szent szövege éppen Kossuth felirati beszéde, amelyben alkotmányt követel az uralkodó nem magyar tartományai számára is. („Hazánk alkotmányos jövődjéje iránt mindaddig tökéletesen nyugodtak nem lehetünk, valameddig felséges királyunkat minden egyéb uralkodási viszonyai-ban is alkotmányos országlási formák nem környezendik.”) Az országgyűlés elhatározza, „hogy a felírás egy országos küldöttség által nyújtassék be őfelségének, és ezen küldöttség vezére a nádor legyen”. Széchenyi döbbenet veszi tudomásul a történeteket. „Mit lehet tenni? Batthyány Lajost és Kossuthot – kell támogatni! – Hallgatnia kell minden gyűlölségnek, ellenszenvnek,

minden becsvágynak” – írja a naplóba. Tudja, hogy a fejekben készen áll egy csodálatos, a jogok kiterjesztésén, az érdekegyesítésen alapuló program. Ő eddig is csak a modorra nézve ellenkezett, de a célra nézve nem, s annak tisztaságát mindenkor elismerte. De vajon az országgyűlés küldöttsége eléri-e Bécsben a célját, a független és felelős magyar kormány megalakítását? Ennek az élére Batthyány Lajos grófot kívánja a közmegegyezés, olyasvalakit, akinek a személyét Széchenyi ugyanúgy nem kedveli, mint Kossuthét. A küldöttséget a Ferenc Károly főherceg nevét viselő gőzhajó viszi Bécsbe, és délben, az indulás pillanatában az esős Pozsonyban végre kiragyog a nap, csodálatos szivárvány fogja koszorúba a gőzöst. Ezt mindenki, az útnak indulók is, az otthon maradó is szerencsés, jó jelnek tekintik. Hegyemenetben hosszú az út Bécsig. A hajón az emberek aztán úgy viselkednek, ahogy szoktak. Kossuth például kioktatja Somssich Pált, mikor a derék konzervatív képviselő a nemzetiségek esetleg ellenséges fellépésétől tart. „Kicsinyhitűek! Nem ismeritek ti a szabadság varázshatását; erősebb az, mint a nemzetiség, a vallás, a vér- és baráti rokonság, melyeket mind egyesíteni képes a hazafiságban” – mondja. Széchenyi gyakorlatiasabb, nem szónokol, hanem egy kurta, de alapvető fontosságú dolgot javasol. „Én egy kéziratot javaslok... melyet a császárnak alá kell írnia. Egész egyszerűen: István az én alteregóm. Elfogadják.” Ez vezet majd el a megoldáshoz, hiszen István főherceg Magyarország nádora, és a nádor a régi magyar törvények szerint szinte teljhatalommal helyettesíti az országtól távol levő uralkodót. A bécsi bevonulás sajátos, végtelen kocsisor viszi a küldöttséget a hajóállomásra a városba. Széche-

nyi Kossuthtal és Kossuthnéval egy hintóba kerül. Kossuthot „többször virágokkal koronázzák – egzaltált bécsiek, lengyelek és itáliaiak ölelgetik”, szónoklattal köszönti őt a bécsi forradalom nevében egy fiatal ügyvéd, bizonyos dr. Alexander Bach, aki egy év múlva császári belügyminiszterként korántsem a forradalom nevében egy korszak névadója lesz.

István nádornál kiderült, hogy Bécsben „az atmoszféra Batthyány és Kossuth vélekedésének kedvezett”, és ezért a magyar küldöttség által előzetesen megfogalmazott uralkodói kézirat-tervezetet átvették. A tárgyalások az államkonferenciával – ezt Lajos főherceg vezette – másnap kezdődtek.

Lajos főhercegék a magyar udvari kancelláriától kértek „véleményes jelentést” a kézirattal kapcsolatban. Ezt Bartal Györgynek, a kitűnő közjogásznak közreműködésével Szógyény László alkancellár és Zsedényi Ede udvari tanácsos készítette el. A főhercegnek nem sok öröme lehetett benne, hiszen a derék Szógyény kijelentette, hogy a rendek követelése csak a nevében új, „nem tartható a fönnálló alkotmány rögtöni, teljes és jogtalan átalakításának, sem pedig a királyi fölség jogai félretolásának”, hiszen a független magyar kormányzatot és a tanácsosok felelősségét már a régi magyar törvények is kimondták (fel is sorol néhányat, egészen Szent Lászlóig visszamenőleg, majd a nádori jogkörre vonatkozólag is megteszi ugyanezt). Vagyis: az országot eddig is úgy kellett volna kormányozni, ahogy a küldöttség kéri. A nádori felhatalmazással nem is kötözködik az államkonferencia, a kormány kinevezésével kapcsolatban azonban időt akar nyerni. Ez ugyanis a feliratban még csak ködösen volt megfogalmazva, csak a királyi kézirat-tervezet tartal-

mazta Batthyány nevét és az azonnali kormányalakítást.

A feliratot délbén adták át a királynak. „Kínos látvány” – írja Széchenyi. A tárgyalásokról pedig ezt: „Lajos főherceg nem akar engedni. Esterházy Pál herceg – megpuhítja; megnyugtatja a lelkiösmeretét. – Emezt elkísérem a Kohlmarktra Kossuthhoz. Átölelik egymást. Esterházyt vállra emelik. Később Kossuthot hordozzák körbe diadallal.” Alighogy Eötvös, majd Széchenyi hazáér a Seilergasséba, az előkelő Matschaker Hof szállodába, máris indulnia kell Széchenyinek a Burgba, a nádorhoz. „István főherceg kijelenti Esterházy Pál, Batthyány Lajos, Kossuth előtt s énelöttem: Hogy megvan!”

Pedig nincs meg. Hiába hiszik a magyar küldöttek, hogy a kézirat-tervezetet elfogadták, másnap reggel kiderül, hogy az államkonferencia halogató szövege került be a kéziratba. Pedig éjszaka nagy az ünneplés. Természetesen Bécsben is úgy viselkedik mindenki, ahogy otthon. Kossuth például örökösen beszédeket mond, akár a Károly főherceg szálló ablakából, akár – az uralkodóhoz menet – a Neuer Markton, a gyönyörű Donner-kútnál, kikapva egy kisfiút az anyja kezéből, és pompás beszédben mondja el, hogy a fiúcska már a szabad Ausztria polgára lesz. A gonosz Széchenyi pedig kívárja, hogy Eötvös bizonyosan elaludjék, ekkor aztán néhányadmagával a báró ajtajához megy, öklözik, rugdalják az ajtót, és azt kiabálják, hogy: „Rendőség! Kinyitni!” Szegény Eötvös köztudomásúlag az ország legijedősebb embere... Annyira meg vannak elégedve a sikerrel, hogy Erdődy Sándor gróf ajtajánál megismétlik ezt a diákcsinyt.

Másnap reggel megint komolyra fordul a dolog. István nádor, aki lemondással fenyegetőzött előző este,

ha a magyar kívánságok nem teljesülnek, hirtelen ráeszmél, hogy az ő teljhatalma érvényes, azt nem vonta kétségbe az államkonferencia. Bement tehát egyenest a királyhoz. V. Ferdinánd felettébb szerény képességű (de nagy szívjóságú) férfiú volt, nem állt gondnokság alatt, és örömmel adott előszóban engedélyt arra, hogy István nádor Batthyányt miniszterelnökké kinevezze. Széchenyi gondolata, a nádori teljhatalom megadása lehetővé tette tehát, hogy az országgyűlés küldöttsége kedvező eredménnyel térjen haza a császárvárosból. Széchenyi, bár még nem volt tisztában vele, hogy lesz-e neki bárminemű szerepe ebben a csodálatos átalakulásban, most már hitt abban, hogy Magyarország esélyt kapott a sorstól, és hogy van remény rá, hogy ezzel az eséllyel élni is tudjon. Március 17-én este örömmel írja titkárnak, Tasner Antalnak: „Csudákat éltünk! Nemzeti sorsunk hajszálon függött. Az első felvonás gyönyörűen sikerült! Én teli vagyok a legszebb reményekkel. Valóban egész mértékben élvezem mindazt, mi Bécsben tegnap és ma történt. Nékem úgy látszik, mintha ránk, magyarokra elvégre felnyílt volna az ég! Én nem tudok kételkedni nemzetünk legszebb fejlődésén... Bécsről most nem írhatok; hanem hogy egy kis része a sikernek engemet is illet, arra esküdhetem... Az én politikám biztos volt, de lassú. Kossuth egy kártyára tett mindent, és legalább idáig annyit nyert a hazának, mint amennyit az én politikám tán húsz év alatt nem bírhatott volna előállítani! Ha reakció nem történik, és több lesz bennünk a hazafiság, mint az irigység, s több a polgári erény, mint a dicsvágy... én biz azt hiszem: lesz még a magyarbúl valami – speedig sok!” Személyes terveiről pedig csak ennyit ír: „Fogok-e és minő részt

venni az új kormányban – még nem tudom.” Pedig ez nagyon foglalkoztatta. És megkönnyebbül a szíve, amikor a miniszterelnök március 23-án a kerületi ülésen – éppen Széchenyi elnököl – hozzálép és felkéri, hogy vállalja el a közlekedésügyi tárcát. „Batthyány Lajos felolvassa a minisztereit... Az én nevemnél... a legnagyobb taps!”

Bécs azonban nem egykönnyen áll kötélnek. Az államkonferencia a jobbagyfelszabadító törvénycikk újratárgyalását, bővebb megfontolását óhajtotta. A földesurak kárpoztlásáról szóló törvénycikkét nemkülönben. A független és felelős magyar kormányról szólóban pedig komoly változtatásokat kívánt. Csorbítani kívánta a nádornak már megadott teljhatalmat, meg akarta határozni Magyarország hozzájárulását „a központi állami kiadásokhoz”, vagyis az államadósság jó részének átvállalását óhajtotta, és burkoltan megtagadta a magyar hadügyminisztérium felállítását, erre vonatkozóan új törvényjavaslathoz ragaszkodott. A Bécsben tárgyaló Batthyány és Deák nem engedett. („Sokat futkostunk, kértünk, okoskodtunk, fenyegetőztünk a főhercegeknel; sikere fáradozásainknak nem volt ugyan tökéletes, de mégis reményt nyújt, s a holnap érkező válaszból lehet, úgy hiszem, valami jót csinálni” – írja Deák március 28-án a sógorának.) Amikor aztán 29-én az országgyűlés elegendő ülésén felolvasták a királyi választ, a megdöbbenés csöndje honolt a teremben. Batthyány Lajos gróf szólalt meg elsőnek. Úgy nyilatkozott, hogy a válasz sem a nemzet törvényes igényeinek, sem az országos rendek méltányos várakozásának nem tesz eleget. Kérte a nádort, váltsák be a király adott szavát, egy ilyen leirattal meg nem kötött, valóban független és felelős minisztériumot állítsanak fel. István nádor válaszolt: „Ünnepélyesen

szavamat adom, hogy azon észrevételeket, melyeket a felelős miniszterek nekem e tárgyban átadni fognak, őfelségének nemcsak előterjeszteni, de átvinni is fogom, és ettől, ha kell, állásunkat is függővé teszem.” Valóban, még aznap éjjel Bécsbe utazik.

Másnap távirat jön Bécsből: felrendelik Batthyányt, Deákot, Eötvöst és Széchenyit. „Megyünk a konferenciára. Ferenc Károly főherceg, balra körben Lajos főherceg, Batthyány Lajos, Deák, én, Eötvös, Bartal, Szögyény, István főherceg – írja Széchenyi. – Mindnyájan beszélünk – mindenki jól a maga módján.” Az első értekezés eredménytelen, a két főherceg nem enged. De aztán lassan-lassan meginognak. Pestről forradalmi rémhírek érkeznek, akár az is elképzelhető, hogy István nádort királlyá kiáltják ki, ha a pénz- és hadügyi minisztériumok kérdését igen hamar és teljesen kielégítő módon nem rendezik. De az osztrák kormány belügyminisztere, Pillersdorf báró is engedékenységet javasol Lajos főhercegnek. „Magyarországot a megadandó engedmények árán minél gyorsabban megnyugtanni, nézetem szerint, a jelen helyzetben a szükség elkerülhetetlen parancsa, de egyszersmind a legfőbb állambölcsesség aktusa is” – végzi levelét.

Este tíz óra felé a nádor bevezette a főhercegekhez Széchenyit és Eötvöst. Most már több megértéssel hallgatták a helyzet komolyságáról és az engedés szükséges voltáról szóló magyar szavakat. „A jeget olvasztani kezdte az is, hogy a mindig dinasztikusoknak ismert Széchenyi és Eötvös a magyar minisztérium részéről a legmesszebb menő lojalitást ígérték a trón és a királyjogok megvédése iránt. A döntést azonban a nádor adta meg” – írja Szögyény alkancellár. Szögyény azonnal neki is áll, hogy Bartallal együtt

megfogalmazza a „rossz leirat” után a „jó leiratot”. Most már minden akadály elhárult a független és felelős magyar kormány végleges megalakulása és a csodálatos március-áprilisi törvénycsomag szentesítése elől. A harmadik bécsi út tehát Széchenyi nagy sikerei közé tartozik.

Van tehát mire emlékeznünk Kosztolányi születésének 125. és Széchenyi halálának 150. évfordulóján. Mostanában újra meg újra arra biztatnak bennünket, hogy tanuljunk meg kicsinyek lenni. Való igaz, a történelmi Magyarország sem volt nagyhatalom. De ennek a kis országnak nagy történelme van és nagy kultúrája. Az értékvesztések korában különösen fontos, hogy ezt ne veszítsük szem elől. A történelemből tanulni lehet, sőt reménykedni is szabad. Ha ez az ország lehetőséget kapott a sorstól, tudott élni a lehetőséggel. De ehhez az kellett, hogy legyen programja – ne előítéletei és kőszá ötletei legyenek. Ennek a programnak elengedhetetlen része, hogy a nemzetközi porondon hatásosan dolgozzunk nemzeti érdekeink érvényesítésén. Európának nem Bólogató Jánosokra van szüksége. És ha Kosztolányira is hallgatunk, akkor átláthatjuk, hogy amikor az érdekeinkért küszködünk, akkor értékeket is szolgálunk. Érdek és érték nem ellentétek. Elég, ha a negyvennyolcas érdekegyesítő politikára gondolunk, meg a magyar kultúra szolgálatára. Oktató és nevelő iskolákra van szükségünk, mert megint csak a Széchenyi által emlegetett „kiművelt emberfők” jóvoltából bontakozhatunk ki napjaink válságából. Ennek felismerésére buzdít, sarkall a két jubiláns, akik mindig a tökéletességre törekedtek, ki-ki a maga választott vagy rendelt műfajában és életpályáján. Mert, ahogy Kosztolányi írta: „Kissé lehajtani a fejet. De a szívet, azt föl, föl, barátaim.”

2009-ben a Cédrus Művészeti Alapítvány Napút-díját (Mészáros Róza Napút-levele és Tóth Sándor Napút-érme) Dr. Katona Tamás történész kapta. Laudációt Dr. Hermann Róbert mondott.

E számunk szerzői

- Ágas Lehel** (1967) – zenész, esztéta, Isaszeg
- Antall István** (1953) – irodalmi szerkesztő, Budapest
- Baksa Bernadett** (1981) – grafikus, DTP operátor, Budapest
- Bereti Gábor** (1948) – közíró, költő, Miskolc
- Bertalan Tivadar** (1930) – festő, grafikus, író, díszlettervező, Budapest
- Bíró-Balogh Tamás** (1975) – író, irodalomtörténész, Szeged
- Borbély András** (1983) – költő, szerkesztő, Budapest
- Csoóri Sándor** (1930) – költő, író, Üröm
- Dittrich Panka** (1966) – amatőr író, Győr
- Ébert Tibor** (1926) – író, költő, drámaíró, zeneművész, Budapest
- Evellei Kata** (1988) – költő, egyetemi hallgató, Budapest
- Fazekas István** (1967) – költő, Százhalombatta
- Gárdonyi Éva** (1988) – egyetemi hallgató, Budapest
- Jász Attila** (1966) – költő, esszéista, szerkesztő, Tata
- Károly György Tamás** (1976) – grafikus, webdesigner, Budapest
- Katona Tamás** (1932) – műfordító, történész, szerkesztő, Budapest
- Kiss-Péterffy Márta** (1975) – közgazdász, Páty
- Koppány Zsolt** (1955) – író, esszéista, Budapest
- Kovács Flóra** (1982) – kritikus, PhD-hallgató, Szeged
- Marczinka Csaba** (1967) – költő, esszéista, Budapest
- Mezősi Miklós** (1960) – irodalom- és operatortörténész, Budapest
- Mohai V. Lajos** (1956) – író, irodalomtörténész, Budapest
- Németh Nikolett** (1986) – középiskolai tanár, PhD-hallgató, Érd
- Nyáry Alfréd** (1965) – publicista, Budapest
- Pataki Edit** (1947) – nyugdíjas tanár, Magyardombegyház
- Pomogáts Béla** (1934) – irodalomtörténész, Budapest
- Romhányi Török Gábor** (1945) – irodalmár, műfordító, Budapest
- Simek Valéria** (1953) – költő, Bakonycsernye
- Szabó Roland** (1984) – középiskolai tanár, Budapest
- Szegedi Kovács György** (1959) – költő, Sárszentmihály
- Szemethy Imre** (1965) – festő, grafikus, Zsámbék
- Szirtes Gábor** (1946) – irodalmár, szerkesztő, Pécs
- Szűcs Janka** (1988) – egyetemi hallgató, Kunszentmárton
- Tasi Ilona** középiskolai tanár, Jászberény
- Toót-Holló Tamás** (1966) – író, szerkesztő, Budapest
- Vadászi Árpád** (1953) – humánerőforrás-vezető, Csömör
- Vincze Ferenc** (1979) – író, szerkesztő, Budapest
- Zalán Tibor** (1954) – költő, író, drámaíró, Budapest
- Anyanyelvápolók Szövetsége Ifjúsági Vezetősége** (Készítők: Dömötör Andrea, Hidi László, Pölcz Ádám, Terjéki Tamás egyetemi hallgatók, Budapest)

Szabó Roland

Csáth titkai...

I. Mi a stilisztika?

1.1 *A titkokat ne lesd meg* – Csáth Géza novelláinak stilisztikai elemzése című szakdolgozatom elméleti részének alapvető problematikája volt, hogy mindmáig a stilisztikának mint tudománynak, avagy tudományágnak, illetve tudományterületi elhelyezésének különböző szempontú meghatározásai élnek párhuzamosan egymás mellett. Problematikus pont magának a stilisztikának mint olyannak a definiálása is. A stilisztika meghatározásával foglalkozó elméleti koncepciók összevetésével a következőképpen határoztam meg a stilisztika fogalmát: *A stilisztika egy önálló tudomány, mely a nyelvi elemek stiláris hatásait és jellemzőit hivatott kutatni; nem a válogatás folyamatát, hanem annak eredményét elemezni; nem a nyelvi elemet magát, hanem annak hatáskeltő tulajdonságát vizsgálni.*

Az a tudomány, amely a nyelvi (nem a nyelvi és irodalmi stílus közül a nyelvi értelemben) stílust vizsgálja; s mivel vizsgálódásának középpontjában a nyelv áll, s mind az irodalmi, mind a nyelvi szöveg magának a nyelvnek az elemeivel operál, ennél fogva a stilisztika tekinthető legalább annyira nyelvészeti, mint amennyire irodalmi tudománynak. Nem ragaszkodhatunk tehát görcsösen sem ahhoz, hogy nyelvészeti, sem pedig ahhoz, hogy irodalmi tudományról van szó. Azon kívül, hogy egyszerre foglalkozik mind irodalmi, mind nem irodalmi szövegekkel, a jelentősége inkább ott csúcsosodik ki, hogy vizsgálódásának tárgya a nyelv elemeiből felépülő szöveg (írott vagy beszélt nyelvi formájában egyaránt).¹ Ebből adódóan önálló tudománynak tekintem; ennél fogva van külön olyan, hogy *stilisztika*, melynek két fő ága van: irodalmi és nyelvészeti.

1.2 A szépirodalmi stílus kétségkívül a legváltozatosabb; mégpedig azért, mert a nyelv valamennyi elemét felhasználhatja mint stílus eszközt, másrészt pedig egyfajta művészi hatásra való törekvés jellemzi. Az alkotó igyekszik belevinni személyiségét a szövegébe; olyan szóképeket használnak, melyek állandósultnak tűnnek egy adott művész stílusán belül, ezért fordul elő, hogy gyakran felismerhető a szövegek szerzője anélkül, hogy tudnánk, kitől olvasunk épp.

Minden egyes kornak, korszaknak megvan a maga stílus eszköztára; megvannak a jellemzői a reneszánsz, barokk, klasszicista, romantikus, realista, naturalista, klasszikus modern, posztmodern stb. koroknak, korszakoknak, irányzatoknak. Kialakulnak a jellemző nyelvi elemek, melyek használatosak egy adott korszakon vagy irányzaton belül; ugyanakkor ez párosul az alkotó egyéniségével és személyiségével is, így alakulhat ki az egyéni stílus.

Hogy mitől „más” a szépirodalmi stílus a többitől? Hogy van-e létjogosultsága az intenzív elkülönülésre a nyelvi stílusoktól? Ez még ma is vita tárgyát

¹ Tehát a szöveg általában; minden létező szöveg.

képezi. Egyes stiliszták azt a nézetet képviselik, hogy a szépirodalmi stílus tulajdonképpen ugyanolyan, mint a többi funkcionális stílus, hirdetvén, hogy a társadalmi életnek mindenféle területén különböző stílustípusok jutnak érvényre, ennél fogva a szépirodalomban is van egyfajta sajátos stílus, ami ugyanabba a sorba tartozik, mint a többi stílustípus az élet más szegmenseiből.

Péter Mihály rámutat egy fontos mozzanatra: „A nyelvi stílusok társadalmilag normalizált nyelvhasználati változatok. A szépirodalomban viszont az alkotó egyéni, illetve a mű egyedi stílusa az alapvető fogalom” (1996: 376–377). Tehát, a mindennapi életben más és más nyelvi elemek határozzák meg stílusunkat; máshogy írunk egy hivatalos levelet, egy tudományos cikket, egy bulvárcikket, egy levelet a barátunknak, egy levelet a tanárunknak stb. Hiába áll fenn a helyzet, hogy ugyanazon témáról például két újságíró másként fogalmaz meg egy tudományos cikket, ettől még a stílushordozó és -alkotó nyelvi elemek a nyelv tudományos korpuszából fognak kikerülni. Ha hivatalos levelet fogalmaz meg ugyanannak a hivatalnak ugyanabban a témában két ember, a megfogalmazás, a szavak sorrendisége, a mondatok szerkezete más lesz ugyan, de a hivatali stílus mindenképp jellemző lesz mindkét esetben. Azonban ha összevetünk például egy Móricz- és egy Kosztolányi-novellát, a két novella csak abban fog megegyezni, hogy mindkettő novella, de stílusosan homlokegyenest különböznek egymástól, míg a két hivatalos levél azon túlmenően, hogy azonos a műfajuk, stílusosan is közel fog állni egymáshoz. Ergo nem fogadható el az a nézet, mely a többi hétköznapi (a hétköznapi itt nem leminősítő értelemben) stílustípussal egy lapon említi a szépirodalmat is, hiszen ez nem lehet igaz állítás. A szépirodalmi stílus egy autonóm, összetett, sokoldalú és szerteágazó stílustípus; nem sorolható be a köznyelvi típusok sorába.

II. Alapvetés és munkamenet

A jelen cikkben az elméleti állásfoglalás után Csáth Géza karakteres novelláinak stilisztikai alakzatvázát kívánom adni.

A novellák olvasása/olvasata során mindenki számára világossá válik, hogy írónk képtelen kivonni saját személyiségét és lélekcentrikusságát a művekből. A pszichológia olyan alapszervezőelve a novelláknak, melynek hiánya nélkül elvész a lényegiség. Elengedhetetlen tartozék. Csáth novellái a nő személye köré szerveződnek; ez az alapkonfliktus az a kiindulópont, melyből kifutnak a gyermekiség, nemiség és halál szimbolikus értékkel felruházott képei. Gyakran a misztikum, az álom és a mese ürügyén vezet el a valóságon túli valóság dimenziójába.

Kutatásaim során előre meghatározott céllal kikerestem a vizsgált novellákból az alakzatokat, melyeket a következőkben ismertetni kívánok. A táblázatokban szereplő adatok olykor pontos számokat közölnek, másszor nem szükséges a megszámlálás, mert épp ott nem a mennyiségben van a lényeg, hanem a stilisztikai hatásban.²

² A jelzős szerkezeteknél pontos számadatokat közlök, bár itt sem a jelzőhalmazok számbeli előfordulása az igazán lényeges pont, hanem az egyes előfordulásokon belül az érdekesebb kérdés, hogy hány jelző bővíti a jelzett szót.

III. A jelzők

3.1 Csáth egyik vesszőparipája a jelzőhalmozás:

novellák	jelzőhalmok
A varázsló kertje	<i>magas termetű, nyúlánk fiatalember a mozgékony okos szemükön bánatos arcú, sápadt asszonyok bíborpiros, kövér virág...</i>
A varázsló halála	<i>arca már egészen szomorú, ráncos és kisgyerekes volt sápadt, régen halott asszony széles, férfias, nagy izmos keze...</i>
Fekete csönd	<i>szőke, piros képű kisfiú gonosz, égő félelmes szemekkel elrejtőzött szörnyű bömbölés...</i>
Apa és fiú	<i>magas, jól öltözött, sápadt ember szép, erős csontú hullákat hatalmas, erős csontú, gyönyörű koponyájú, porcelán- fehérre főzött skeletum...</i>
A kis Emma	<i>szőke haját, szürke szemeit és finom arccsokáját szomorú, mély, síró hangokat vékony kis fehér harisnyás lábaival nagyokat rúgott...</i>
Egyiptomi József	<i>szép, üde, friss reggel könnyű, vonal alakú felhőket igen jó és szép volt, emellett új és csodálatos is, és mégsem izgalmas, nem fárasztó és nem félelmes...</i>
Trepov a boncolóasztalon	<i>alacsony, szőke hajú hullát tömzsi, lágy húsú hulla hájas, fehér hátát...</i>

3.2 Kutatásaim során két fontos, szinte szabályszerű dologra figyeltem fel a jelzőhasználatokkal kapcsolatban. Egyrészt vannak a színesztéziába hajló jelzők (*édes arca; illatos fehérség; finom arccsokáját; szomorú, mély, síró hang; elrejtőzött bömbölés; nehéz, kínos álom* stb.), melyek az impresszionizmus tagadhatatlan jelenlétét jelzik, hiszen a színesztézia az impresszionizmus egyik közkedvelt alakzata. Csáth akkor használja ezeket a jelzőhalmokat, amikor egy-egy érzékszervvel érzékelhető konkrét jelenséget egy másfajta érzékszervi észleléssel erősebbé kíván tenni, de ez a másik észlelés annak a konkrét jelenségnek csupán bővítményeként szerepel. Másrészt vannak az aprólékosító, tipikus naturalista jelzőhalmozások (*tömzsi, lágy húsú hulla; hájas, fehér hátát; vékony kis fehér harisnyás lábaival nagyokat rúgott* stb.), amikor a dolgokat a maguk valóságában kívánja szemléltetni, hiszen mi nem vagyunk ott, nem látjuk. Csáth mindent megtesz, hogy lássuk! Az ilyen jelzőhalmok vannak túlsúlyban.

Ugyanakkor a háromjelzős utalások vannak többségben, bár ez a főlény nem eléggé szembetűnő ahhoz, hogy szervezőelvként működhessen.

IV. A paradoxon

Látszólagos ellentétek vannak ugyan, de finoman ügyelve a túlzottság elkerülésére. Paradoxonjai főleg az olyan szituációkban jelennek meg, amikor a cél az olvasó elbizonytalanítása egy-egy szereplő megítélését illetően. Ilyen formában szinten mindenhol, az egész életműben jelen vannak; az elbizonytalanítás eszközei, s ezzel együtt naturalista jelenség is, hiszen pont azt ábrázolja, amit önmagunknak nem ismerünk el: az ember kétoldalúságát.

Richard, a szőke, pirosképű fiúcska, aki házakat gyűjtogat és állatokat öl
 Gyetvás Pál és a szép, erős csontú hullája
 A varázsló, aki széles, férfias, nagy izmos kézzel rendelkezik, de úgy ölelt, mint egy asszony
 A férjes zsidó asszony, aki csókjával tünteti ki Józsefet, de közben a hűség mellett szónokol ...

V. Metaforák és metonímiák

Az alábbi táblázat összefoglalja az összes *metaforának*, illetve *metonímiának* érthető/értelmezhető alakzatot. A táblázatból világosan kiderül, hogy metonímiával szinte nem találkozunk, metaforával is csak elvétve.

	metafora	metonímia
A varázsló kertje	<i>a városba</i> (Budapest) <i>vak utca</i> (éjszaka) <i>ház</i> (elvarázsolt kastély) <i>tőrüket otthagyták az apák szívében</i> (gyilkolás) <i>véres munka</i> (gyilkolás, halál) <i>keleti égen már látszottak a csillagok</i> (naplemente) <i>hempereg a virágok között</i> (szex)	–
A varázsló halála	<i>alig ősz még</i> (kezdődő elmúlás) <i>koporsó</i> (halál)	–
Fekete csönd	<i>fekete csönd</i> (gonosz ösztön) <i>tébolyda</i> (elmeegógyintézet) <i>nekifeküdtem a huroknak</i> (gyilkolás)	–
Apa és fia	<i>hulla</i> (apa) <i>csontváz</i> (apa) <i>skelet</i> (apa) <i>fehérkabátos ember</i> (tudomány)	–
A kis Emma	<i>mezítlábasok</i> (szegénység) <i>vágatás</i> (gyilkolás) <i>padlás</i> (kínzókamra) <i>bíró – hóhér – gyilkos – elítélt</i> (per)	–

Egyiptomi József	<i>álom (jobb világ) piramis (örök nagyság) siralomvölgy (halál) József – zsidó asszony (Ótestamentum) földig érő mennyei függöny (ég)</i>	–
Trepov a boncolóasztalon	<i>hulla (Trepov) disznó (Trepov)</i>	–

VI. A hasonlatok

Kétfajta hasonlattípus jelenik meg a novellákban, melyben egyértelműen az elképzeltető-szemléltető tónusú hasonlatok dominálnak. Ettől függetlenül mégsem gondolom azt, hogy jelentős stiláris szervezőerővel bírnak, ugyanis a hatás mellett itt a mennyiség is számít(ana), ami elenyésző.

elképzeltető-szemléltető:	<i>a két fiát éppen olyan keveset csókolta, mint verte csontjaikon mint acéldrótok feszültek ki kicsiny izmaik ilyen sors érte-e apámat, vagy amint a szolga biztatott... Gyevás Pálnak, mint engem akár egy gyerek, olyan rövid volt ez a tömzsi, lágy húsú hulla mint egy félisten, bámulja őt ilyen házakat, mint itt nem nagyobb, mint egy kis szoba nem félelmes, mint e a siralomvölgyben úgy, mint ahogy erős fény elől menekülünk ujjacskái lefelé lógtak, mint a sebzett madár szárnyai úgy pusztulsz el, mint valami kóborkutya finoman ölelt, mint egy asszony merészebbek, mint én nem szeretett olvasatni vagy szépírást íratni, mint a volt kedves és jó elsőosztályos tanítónk másképp állt a kezében, mint a többinek</i>
hangulati-érzelmi:	<i>az élet azonban a kis emeletes házban is haladt előre, mint mindenütt másutt olyan vastagon ömlött szerte a levegőben, mint a tizenöt év előtti naturalista piktorok képein a festék olyan boldognak és fiatalnak éreztem magam, mint soha az életöröm mint állandó csodás akkord zengett tudtam örülni most a szép időnek, mint nyáron</i>

VII. Elhallgatások, kihagyások

Jelentős mozzanatok a novellákban felbukkanó nyelvi utalások, melyeket *elhallgatásoknak, kihagyásoknak* (ellipszis) minősíthetünk. Ugyanis nem mindig kimondott az elkövetett „bűn”, csak utalásokból következtethetünk. Olyan, mint egy keresztretjvény; az olvasó feladata, hogy kitöltse az üresen hagyott cellá-

kat. Zseniális stilisztikai megoldás; ami igazán érdekes, hogy a szexualitással kapcsolatban odázódik el általában a kimondás, ott vannak a leggyakrabban az elhallgatások s ellipszisek.

Az ellipszis a beszédösszefüggés alapján pótolható szavak, szókapcsolatok, mondatok kihagyása. Olyan elemek elhagyása ez, amelyek nélkül a szöveg nem veszít érthetőségéből, a szöveg értelmét nem teszi homályossá. A legtöbb ellipszis erős izgalmi állapotban jön létre, amikor a beszélő nem törekszik a pontos közlésre, csak egyszerűen kifejez. Sokszor a nőkkal kapcsolatban, illetve az eufemizmussal párosulva fordul elő a szépítés eszközeként (Kováts–Pásztó–Zsilka 1990: 71).

Ezen utalások szerepe nem a mennyiségükben nyilvánul meg. Ugyanakkor csak azokban a novellákban bukkanak fel, ahol a szexualitás alapmotívumként van jelen. Ahányszor valamilyen testi, szexuális jellegű aktusra kerül sor, folyton-folyvást előjönnek, egy novellán belül akár többször is. Mintha szégyellné magát a narrátor. Vagy éppen az olvasót akarja zavarba hozni?

Az *Egyiptomi József*ben megfigyelhető a három pont (...). Ez a kipontozás az elhallgatás jelensége. Stilisztikai jelentősége itt a feszültség előidézése.

A jelenséget olyankor szokás használni, amikor az elhallgatott rész világos, kikövetkeztethető. A befejezetlenséget az írott szöveg általában három ponttal érzékelteti (Kovács–Pásztó–Zsilka 1990: 69). Kipontozódik az a rész, ami a csók után következik. Majd a pontok után egy röpké lezárás van: *Ó, csodálatos volt!* Az olvasó fantáziájára van bízva a kipontozott részlet kitöltése. Megtörténik a bűnbeesés:

A varázsló kertje	<i>És akkor minden virág leánnyá változik. Ő pedig hempereg a virágok között.</i>
A varázsló halála	<i>Olyan biztos és kényelmes volt az ölében, hogy akár napokig elüldögéltem volna benne.</i>
Fekete csönd	<i>Fölgyújtottam az ispán házát, mert a lánya benn alszik a szobában, hófehér ágyban. A melle lassan emelkedik fel-le. Azután belekap az ágyába a tűz. Az én tűzem.</i>
Apa és fiú	–
A kis Emma	<i>Nem bírta, el akart esni, és ezért odamentem, segítettem neki. Ekkor történt először, hogy átölelhettem őt.</i>
Egyiptomi József	<i>Az asszony alétan és gyengéden hunyta le szemeit a csókjaim alatt. Vállai megremegtek. Majd szemhéjait erősen összeszorította, mintegy menekülve a vágy elviselhetetlenül hatalmas benyomásai elől, úgy, mint ahogy erős fény elől menekülünk. Azután lassan átölelt, és két puha karjával hozzám simult puha csípővel, és möhön, buján, édesen csókolni kezdett, miközben ragyogó szemei közvetlen közelből, észbontóan elváltozva a szemeimbe meredtek... Ó, csodálatos volt!...</i>
Trepov a boncolóasztalon	–

VIII. Van-e alakzat(kép)váz?

A képek és gondolatalakzatok terén megfogható tényező a jelzőhalmozások markáns jelenléte, melyek egyrészt az impresszionista és szecessziós hatást erősítik, másrészt a naturalisztikus, diagnózisszerű valóságleképezés eszközei is.

Meglepő módon semlegességet mutat Csáth stílusa az eufemikus és kakaofemikus gondolatalakzatok használata terén, ugyanakkor ódzkodik a metaforikus jelenségektől, a metonimikustól pedig végképp mentesíti magát; így tud megmaradni a naturalista érzékeltetés keretei között?

Nem kényszeríthetjük feszes határok közé Csáth szövegeit. Bármennyire is szeretnénk, nem érhetjük tetten a szövegek „tisztaságát”; a száműzött éles képek, markáns alakzatok helyett sokkal inkább egy semleges, tompaságba csúszó kép- és alakzatábrázoló technika élvezői lehetünk.

Megkérdőjeleződik tehát az is, hogy beszélhetünk-e ezen novellák kapcsán egyfajta stilisztikai alakzatvárról. Ha igen, akkor egy tompa alakzatvárról, ellenben ha nem, akkor is arról.

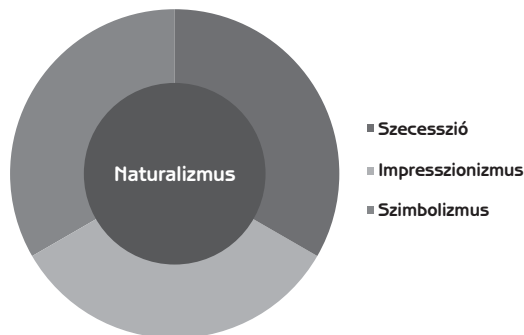
IX. A valóság valótlanágai

9.1 Arra a következtetésre jutottam, hogy nem a képek és gondolatalakzatok mentén kell a csáthi stílust behatárolnunk. Sokkal lényegesebb szervezőelv a látványtechnika hatásmechanizmusa; az a részletező, minden külsőt és minimális belsőt leíró módszer, mely a naturalizmus sajátja. Nem az olvasó azonosítja ugyanis a képeket, hanem az „azonosításokat” látjuk a képek helyett. A szenttelen, rideg, távolságtartó naturalizmus a kiindulópont; a szecessziós és impresszionista jelzők pedig csupán a látványtechnika „díszei”.

9.2 A naturalizmusnak két fontos ismérve van; egyrészt a társadalom valamilyen szempontból külön rétegeire fókuszál, másrészt az ember ösztöni, mondhatni állati énjét élezi ki. Csáth művészete látszólag izmusok keveredésének színtere. Ez igaz is mindaddig, amíg elvonatkoztatunk a fentebb említett két momentumtól. Ha azonban figyelembe vesszük őket, akkor már lényegesen több, mint naturalista. Olyan, mint egy bögre tea. Az alapanyag a víz, a vizet a teatasak változtatja teává; ámde teáról csak akkor beszélhetünk, ha mindkettő, a tiszta víz és a teatasak is jelen van egyszerre. Hiba elfeledkezni a vízről, s csak a tea ízét élvezni! Furcsa „tea” ez a művészet, de az „alapanyag” állandó. Csáth novelláiban előszeretettel keveredik a természettudományos és a szimbolista; a realitás és az irreális, miszticizáló fikció; a valóság és az álomvilág; a tárgy-szerűség és a szecesszió.

Visszatérő témái az ember ösztöni mivoltából fakadnak. Az ember nem parancsol vágyainak: szexel, öl, utál. Szinte kényszeredetten lyukadunk ki a rút és az undorító kategóriáinál. „Gyerekei” szörnyetegek. Átváltozáson mennek át a belső, az ösztöneik nyomására, de a szög mindig kibújik a zsákból; egy elfojtott komplex törvényszerűen egy másik felerősödéséhez vezet. Ezek a gyerekek valóságos bonctermet rendeznek be maguknak, szadista hajlamaikat a szexben elégitik ki, s nem utolsósorban vérfagyasztó nyugalommal ölnek. Az álomvilágok törvényszerűen szétesnek; a mesevilágok összeomlanak.

Szecessziós az álomszimbolika (vö. Szabó 2002: 103), a mesemotívumok és a „virágoskert”; impresszionista például a színgazdag világ (érzéki érzetet fokozó). Azonban mindezek keretként funkcionálnak csupán, hiszen amit e tarkabarka vonalak magukba zárnak, az már realista élményvilágból táplálkozó részletezés.

Természetesen nem törvényszerű mindegyik novellában az összes irányzat felbukkanása, egy-egy novellának csak egy-egy szelete fér bele ebbe a kategorizálásba (Kovács 1989: 173).

Éppen ezért konkrét példával nem szolgálok (lásd Kovács 1989: 173). Sokkal lényegesebb a konkrétumoktól elvonatkoztatva, a szövegek ismeretében, általánosságban nézni a novellákat, hiszen:

Az álomszimbolika – mely szecessziós jelenség is – nyújt keretet a realista-naturalista történetvezetésnek³ például az *Egyiptomi Józsefben*, ahol az álom a valóság realizálódása. Az álomban teljesül be a vágyott dolog; ebben az álomban a nő valóságosan éli meg a beteljesülést, azonban a férfi nincs ott, ő álmodik. Valóságként értelmeződik a kulcsjelenet, amikor az ember felett az uralmat ismét az ösztönök (szexuális) veszik át; ez a zavar viszi ki a történetet a hagyományos álomkeretből. Nem álom ez, hanem az álomban megvalósuló realitás; a szecesszióban megvalósuló valóság.

Nem romantikus álom ez, hanem *valóságképzeltés* (vö. Szabó 2002: 104).

Az *Anyagyilkosságban* (bár jelen tanulmányból ez a novella kimaradt) a bagoly meseszimbólum, tudniillik képzelet és valós vegyül, a realitások és a vágyott kerül egymás mellé, de a bagoly élve szétkoncolása már ismét a megdöbbentés; ugyanakkor leszámolás is az álom és mese misztikájával, hiszen ezek után lép porondra a naturalista narrációtechnika.

A varázsló virágoskertje a gyermekkor felidézője, de ugyanakkor a mese megvalósulása is. Mégis megbontja az idillt valami, egy csapásra széttörnek a mese „üveghegyei”, a varázsló és segédei az ösztönlény tulajdonságait öltik magukra; ölni, szexelni mennek.

³ Bár nem biztos, hogy beszélhetünk hagyományos értelemben vett történetekről a novellákban, csupán pillanatszerű metszetekről, információpontokról; hiszen gyakran annyira részletező és állóképszerű a narratív technika, mint egy diagnózis.

A *Fekete csönd* „megpörkölős”, visszatérő motívumai, mint a *tüzes ágyban ébred föl. És fehér lábát sötétbarnára csókolja a piros tűz*”, az impresszionista érzéki észlelés képei meghatározó, széles keretként bevezetik a naturalista „meghurkolás” központi jelenetét.

Az impresszionizmus jegyeit hordozza magán az *Egyiptomi József* prospektusszerű tájleírása is. Mintha Egyiptom történeti nevezetességeit népszerűsítő reklámlap fotóját (képét) látnánk magunk előtt; impresszionista, a pillanatot megragadó képekben domborodnak ki a tájegység és lakóinak jellegzetességei; de nem a XX. században, hanem a fáraók birodalmának időszakában. Itt kapcsolódik össze az impresszionizmus a szecesszió időtlen álomképével, melyben megvalósul a vágyott valóság. Az olykor-olykor már terhesen aprólékosító technika pedig a pontos diagnózisadás eszköze. Talán ez a legtarkább novellák egyike. Ott kavargó benne minden.

9.3 Kétségkívül erős szecessziós, impresszív és szimbolista⁴ hatás jellemzi az egyes novellákat, azonban mégsem győznek meg markáns jelenlétük ellenére sem. Nem értek egyet Csáth elhelyezésének „vegyületként”⁵ történő felfogásával. Nem vegyület ez, és nem is realizmus – még csak lélektani sem –, hanem szecessziós ingbe és szimbolista nadrágba öltözött *naturalista test* impresszionista nyakkendővel. Ez a test ösztöneinek nem hagy korlátot, s itt lép át a realizmusból a naturalizmusba az ábrázolástechnika, megtörténik az, amit az ösztönök diktálnak (korlátnélküliség), a maguk brutalitásában, különösebb magyarázatok nélkül. A természetesség elvén haladja meg a realizmust, s közben gyakran szimbiózisba lép a szecesszióval. Amint a cselekmények centrumába (tetőpontjára) érkezünk, megszűnik a képesség, a szecesszív dekoráció, a valóság mögöttit kereső szimbolista élményvilág; átlépünk az aprólékos, objektív, csak a pillanatnyi realitást láttató világba. Nem a megtörténtekben van itt a lényeg, hanem hogy mi van az objektív valóság mögött; hogy a veleszületett dolgok és a milió hogyan determinálják az egyén sorsát, amit már ésszel nem lehet kutatni, csak beleéléssel.

	szecesszió, impresszionizmus, szimbolizmus	realista és naturalista jegyek	meghatározó irányzat
A varázsló kertje	kerti idill, virágszimbolika, mesemotívum	szexus, gyilkolás, társadalmi megosztottság	szecesszió, szimbolizmus, naturalizmus
A varázsló halála	mesemotívum, szimbolista misztikum	szexus, morbid, groteszk, társadalmi megosztottság	szecesszió, szimbolizmus, naturalizmus

⁴ Állatszimbolika; illetve az egyes novellákban megjelenő szimbolista jegyek, pl.: *Fekete csönd*

⁵ Az én szóalkotásom.

Fekete csönd	misztikum	metamorfózis, undorító ⁶ , kegyetlenség, gyilkolás	naturalizmus, szimbolizmus, impresszionizmus
Apa és fiú	–	brutalitás, undorító, groteszk, morbid	naturalizmus
A kis Emma	–	szadizmus, gyilkolás, brutalitás, kegyetlenség, undorító, társadalmi megosztottság	naturalizmus, realizmus
Egyiptomi József	kerti idill, biblikus utalások, álomszimbolika, prospektus-szerű leírás	szexus	szecesszió, szimbolizmus, impresszionizmus realizmus-naturalizmus
Trepov a boncolóasztalon		groteszkbe hajló, morbid, brutalitás, undorító, társadalmi megosztottság	naturalizmus, realizmus

Az álom-, mese- és a virágszimbolika képeiben jelen van a szecesszió; a színekkel összekapcsolt érzéki pillanatképek dominanciája az impresszionizmus sajátja. A meghökkentő szenttelenség pedig a naturalizmus eszköze.

Csáth stílusa tehát eléggé heterogén ahhoz, hogy megfogható legyen, de eléggé homogén ahhoz, hogy magával ragadjon. Fömlülírja a kor sztereotípiáit a naturalista tabumentesség jogán, sőt túllép a naturalizmuson; nemcsak egyszerűen kórképet ad, hanem mindezt a pszichiáter hozzáértésével teszi. A novellákban állandóan felbukkanó konfliktus saját magát értelmezi, ezzel teremtve meg az olvasó belső konfliktusát, a lezáratlanság nyugtalanító érzetét...

⁶ főnévi minőségben

Felhasznált irodalom

- Balázs Géza 2007. *Szövegantropológia. Szövegek többirányú megközelítése.* Szombathely, Berzsenyi Dániel Főiskola, Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ
- Balázs János 1956. *A stílus kérdései.* In.: Knieza István (szerk.): *Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet. A III. Országos Magyar Nyelvészkonferencia előadásai.* Budapest, Akadémiai Könyvkiadó, 101–177.
- Fábián Pál, Horváth Mária 1986. *Stilisztikai elemzési tájékoztató és szövegyűjtemény.* In: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar: *Mai magyar nyelvi gyakorlatok III.* Budapest, Tankönyvkiadó, 3–88.
- Fónagy Iván 1963. *A stílus hírértéke.* In.: *Általános nyelvészeti tanulmányok I.* Budapest, 91–123.
- Halliday, M. A. K. 1978. *Language as Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning.* University Park Press, London, 31.
- Keller Zsuzsa 1971. *Titkok kapuja: Csáth Géza novellisztikája.* Budapest, Acta Iuvenum
- Kemény Gábor 1993. *Képekbe menekülő élet.* Budapest, Balassi Kiadó
- Kemény Gábor 1996. *Mi a stílus.* In.: Keszler Borbála (szerk.) *Magyar Nyelvőr.* Budapest: ELTE BTK (CXX.) 6–12.
- Kovács Éva 1989. *A századforduló novellisztikájának sajátos mestere.* In: Fábián Pál, Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a századforduló stílustörekvéseiről.* Budapest, Tankönyvkiadó, 171–179.
- Kovács M.–Pásztó A.–Zsilka T. 1990. *Irodalomelméleti és stilisztikai fogalmak szótára.* Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo
- Péter Mihály 1996. *Stílusok és stilisztikák.* In.: *Magyar Nyelvőr.* Budapest, 375–379.
- Szabó Roland 2009. *A titkokat ne leld meg ... Csáth Géza novelláinak stilisztikai elemzése (szakdolgozat).* Budapest, ELTE BTK
- Szabó Zoltán (szerk.) 2002. *„Arany-alapra arannyal”. Tanulmányok a magyar irodalmi szecesszió stílusáról.* Budapest, Tinta Könyvkiadó, 98–121.
- Szajbély Mihály 1989. *Csáth Géza.* Budapest, Gondolat Könyvkiadó
- Szatmári István 2002. *A stíloselemzés elmélete és gyakorlata.* Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola, Kodolányi Füzetek 16.
- Szegedy-Maszák Mihály 1970. *Az angolszász és francia stilisztikai kutatások főbb irányjai.* Budapest, Helikon, 420–448.
- Szükszainé Nagy Irma 2007. *Magyar stilisztika.* Budapest, Osiris Kiadó
- Szontagh Pál 1997. *A gyermekmotívum Csáth Géza novelláiban.* Budapest, Üzenet
- Thomka Beáta 1986. *A pillanat formái – A rövidtörténet szerkezete és műfaja.* Újvidék, Forum Nyomda
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó
- Zsilka Tibor 1973. *A stílus hírértéke.* Bratislava, Madách Könyvkiadó

Szegedi Kovács György

Nabukodonozor

Mennyire kerestem a követ,
azt a látó követ,
mely úgy szívja magába
a szíveket, a veséket,
hogy lángol tőle a tenyér.

Félelemben bugyolált évek,
azok jönnek most.
De ti örüljétek!

Nabukodonozor törékeny álma,
s a vas-cserép végtagok: gombás
lábujjaiban vagyunk már,
ami iszonyúan viszket és fáj.

Mi a cserép,
nyugaton a vas
és nem bírunk egyesülni,
mert nem is tehetjük.

S a kő száguld, száguld
és ledönti ezt a borzadályt,
az önzés hányadékának
megkövült torzszülöttjét.

Aztán egy kócos kisfiú
szétrúgja a pernyét
és visszaül az Isten hátára.

Mert az Ő országa bizony
bennetek van.

Panel-naplemente lány ecsetkezeléssel

Még itt is lehet
egy naplemente gyönyörű,
ahogyan ezer televízióban
megfeszíti magát
a vérvörös lét,
s fűvel benőtt szavaink
lassan elhalnak
egyre sötétülő
ablakaink alatt,
és szétfolyik aranylón a nap
minden lakásba,
ezer cet bűzös gyomrába
az éjszaka könnyeiért,
a feltámadásért,
a hajnal igazáért.

Rianás

A tócsa mozdulatlan, merev.
Fegyelmezett kristály-csönd
lehajtott fejed sárga pillangó-holdjai közt.

Isten közbesírt rianása remeg.

Üdvösségem egyszemélyes jégtábláján
sodródik lelkem társtalan
az istentud/Jehova.

Károly György Tamás
Víz tükreben

(Szép Ernőnek)

lennék fa s néha tükröződnék
a kristálytiszta tó vizében
és néha csak lennék mint emlék
bús kút falum kihalt szívében

magam volnék és nem Te volnál
ki árny is lenne vagy kísértet
kit néha-néha késő órán
csak szenvedélyből megidéznek

lennék fa tiszta víz tükreben
nem volna végre már más semmi
örökké csak magamban lenni

lennék fa szembefújó szélben
szeretlek még de mégsem volnál
álmomban csak magam vagyok már

(Toót – Holló – Tamás)

Üsse kő

(mámor & mágia & magasság
etnopunk & stoner & pagan folk
ásó & kapa & rock and roll)

Toót-Holló Tamás 1966-ban született Ózdon. A nevekkel ő is csak azzal a könnyedséggel bánik, ahogyan a szövegében kószáló szerzetek teszik: hiszen több néven és névalakkal is közreadott már műveket (ezek sorában egyébiránt a Toót H. Zsolt névalak viszi el a pálmát és köszöni a halakat). Korábban írt irodalomtörténeti monográfiát, regényt, irodalmi olvasónaplót vagy éppen esszéfűzért, szerzett tudományos fokozatot, alapított és szerkesztett napilapot, hetilapot és magazinokat, s állta már a sarat a hírügynökségi hírfolyamokban is.

Toót-Holló Tamás garabonciásokról írott műve a magyar irodalomban leginkább talán a *Bolond Istók* történetét megíró Weöres Sándor regényírói örökségét vállalhatja. Így van ez azért is, mert ez a mű is gazdagon merít a népmesék motívumaiból. De így van ez azért is, mert ennek a szövegnek sem esik a nehezére, hogy a magyar mesevilág hőseitől a taoista panteon bölcseit vezérlő napkeleti gondolatokig jusson. A regényben megalkotott hőstípusok lehetséges rokonsága után a popkulturális közegben sem haszontalan azért keresgélni. Ha ugyanis így teszünk, könnyedén eljuthatunk a posztapokaliptikus fantasy és a rock and roll életézés frigyéből született kultuszdarabig, Lance Mungia *Six-String Samurai* című sivatagi filmjéig. Ennek főszereplője ugyanis egy soha nem volt szerzet képét öltve, rock and roll samurájként mutat példát más, soha nem volt, de mégis hasonszórú szerzeteknek – így akár a rock and roll garabonciásoknak is.

Ha a rockzene öröksége is megjelenik a képben, nehéz nem észrevenni, hogy az *Üsse kő* maga is olyan, mint egy gördülő kő: úgy forog, hogy közben mindig más élet mutatja. Kielezhetjük hát arra is, hogy hetedhét világ ellen bujdosó mese. Arra is, hogy mitológiai történetekből merítő fantasy. Arra is, hogy kósza vendégszövegekkel játszó posztmodern pikareszk. De fordul úgy is, hogy közben a szentül hitt szövegek előtt tisztelegjen. A tiszteletét pedig azzal is szívesen jelzi, hogy időközben rímes prózába, makámába csap át. De ahogy éppen gördülő kövek módjára hasít, azzal a lendülettel még a rockzene robajlását is a szövegbe zúzza. A kövek robajlása pedig a reggeltől estig, estétől reggelig összeomló földi kövek égi álmainak megmentése körül visszhangzik: világosan jelezve hát, hogy a regény „a magos Déva várát” megörökítő székelő népballada káoszvízióját veszi alapul.

1. fejezet – ÁGGAL-BOGGAL

(1)

Hol voltam, hol nem voltam. Hogy higgyem is, ne csak lássam. Hogy tegyem is, ne csak várjam.

Aztán meg ágról szakadtam. Tetejetlen fa ágáról. Hetedik ég magasából. Hogy akár esik, akár fúj. Hogy akár tetszik, akár nem. Hogy miért ne, ha netán mégis igen.

Világló falevél országában születtem, de aztán csillagporos köpönytet lobogtattam. Felhővé gomolyogtam, de a tetejébe még forgószéllé is kerekedtem. Holott forgószél képében is csak magamat kergettem, miként a burok is csak meghasad, ahogy korty kortyot követ, amikor elnyel a világ, s te is elnyeled a világot. Ahogy kő kövön marad, amikor a föld is földet ér, hogy szakasztott úgy legyen, ahogy éppen szakadatlanul is lenne.

Azóta csak forgok az áramlásban, mert nem lel szilárd helyet a lábam. Azóta csak örvénylő tenger ragad magával, mert sodródok, nincs ám hol megállnom.¹

Annyiban hagylak – mondtam egyszer a Felhőkkel Táncolónak. Tündért szólítva, hát rögtön vajákos beszédet javasolva.

Onnan is kiveszlek – válaszolta erre, mert ő is a javamat akarta, amikor a túlonnan is túlra gubancolódo vágyaimat javában felkorbácsolta.

Szárba szökkenek – évődött velem aztán, hogy kipróbálja, érti-e egy sötéten ragyogó kőszáli kincsőr az erdei álomtündérek fohását.

Gyökeret eresztek – válaszoltam erre önként és dalolva, hogy bizony tudhassa: ha vele tartok, aligha marad nyugta.

Szél zúgatlan éppen nem indul, ezért máris egy követ fújunk, amíg felőlünk ugyan minden egyre ment, hogy a lehetetünk ezzel is csak perzselőbb legyen. Hiszen soha nem fogott belőlünk a tűz, ha összeszikkasztunk. Aligha voltunk ékesek, mint a drágakő, de ha egymásnak feszültünk, rendre összekoccantunk, mint a szürkülő szürkességében is egyszerűvé egyszerűsödő kő.²

¹ Vö.: Lao Ce (Lao Tzu): *Tao Te King*, 20. (Weöres Sándor fordítása): Lao Ce ebben a tanításában vezet el tanítványait legközelebb személyes érzéseihez, a világ rendjéből kiszakadva átélte kínzóan különös élményeihez. Zűrzavaros a világ, még nincs meg a közepe, a látható rendje – jegyzi meg, s ezzel el is határolja magát a sokaság embe-reinek ragyogásától. Mint mondja: köztük ő inkább mozdulatlan marad, még csak jósjellet sem ad magáról, akár az újszülött, aki még csak nem is mosolyog. Nincs is miért mosolyognia: fáradtan bolyong, nincs hova megtérnie, s útja közben is csak azt éli meg, hogy az embereknek mind van fölöslegük, s csak ő olyan köztük, mintha elvesztette volna mindenét. Ezért marad hát nyughatatlan, mint a tenger, és hanyódik egyre, mintha sose lenne megállása. De nincs más

választása – állapítja meg Lao Ce, megvallva, s ezzel be is ismerve: más ő, mint a többi ember, mert ő bizony a magát Anyaként kínáló ősforrásból táplálkozik, s jószerével éppen ezt is tartja magában a legtöbbször. (Vö. még: Tókei Ferenc prózafordítása)

² Vö.: Lao Ce: 39.: Lao Ce vigasztaló szavakkal emlékeztet arra, hogy már az ősidőkben is elérhető volt az egység: az ég az egység révén lett tiszta, a föld az egység révén lett rendületlen, a szellem az egység révén jutott öntudatra, a völgy az egység révén lett tele, s minden létező az egység révén született. Ha az ég nem lett volna általa tiszta, szétesett volna; ha a föld nem lett volna általa rendületlen, meghasadott volna; ha a szellem nem jutott volna általa öntudatra, semmivé válna; ha a völgy nem lenne általa tele, kiszáradna; ha a tízezer létező nem

Kövek koccanásába kócolódtunk, s ezzel minden más szó helyett máris mindent elmondtunk. Szavak nélkül is a körforgás közepéből válaszolgatva. Szüntelenül nyomra vezetve egymást, s ezzel is csak egyre egymás nyomába eredve. Soha nem feledve, hogy a *másik* önmagunkból lép elő, s mi magunk éppen a *másik* nyomán vagyunk.³

általa születne, születés helyett elpusztulna. Ha mindez így van – folytatja Lao Ce –, akkor ezért lehet az, hogy az előkelő a jelentéktelent tartja alapjának, a magas az alacsony tartja alapzatának. S ezért mondják önmagukról a fejedelmek és királyok: „Árva”, „Elhagyatott”, „Ellátatlan”. Nem azt jelenti-e ez, hogy a jelentéktelent tekintik alapnak? – teszi fel a kérdést Lao Ce, majd meg is jegyzi: ha egyenként számba vesszük a kocsi darabjait, az nem a kocsi. Ne vágyakozunk hát a jáde ragyogására, legyünk inkább egyszerűek, akár a kő – jelenti ki végül. (Vö. még: Tőkei Ferenc próza fordítása)

³ Vö. Csuang Ce (Chuang Tzu): *A Virágzó Délvidék Igaz Könyve* II/3. (Dobos László fordítása) Csuang Ce egy ízben a Taót elhomályosító törpe igazságokról és az ékes-szólással elhomályosított beszédről tesz említést. Mo Ti és Konfuciusz követőinek egyik nézetkülönbségével példálózik, majd megjegyzi: a vitatkozók jobban tennék, ha a saját igazuk bizonygatása és a másik tévedésének cáfolgatása helyett inkább a józan eszükre hallgatnának s belátnák: nincs olyan létező, aki ne lenne a *másik*, és nincs, mi ne lenne *önmaga*. S ahogy ezt végigmondja, a *másik* és *magunk* életre keltésének tanítását sem hallgatja el: ez pedig szerinte annyit tesz, hogy tudnunk kell, a *másik* önmagunkból lép elő, s mi magunk a *másik* nyomán vagyunk. Mi igaz emitt, hamis lesz amott, s mi itt hamis, ott már igazá lett – folytatja, hogy aztán megállapítsa: a bölcs nem ebből indul ki, hanem önmagát az égi természetesség fényénél követi. Ő maga a *másik*, a *másik* ő maga. S ha már mindezt

Mondom, ami történt. Elmondom, hogyan történt. Kimondom, s ezzel már meg is történt – mondhattam volna, ha bármit is éppen szavakba öntöttem volna. Egyik pusztá kő gördüléséből éppen a másikéba lendülve.

Mondom, amit érzek. Elmondom, mit mire vélek. Kimondom, s ezzel máris mindent megérték – mondhatta volna erre ő is, ha bármit is szóra érdemesnek talált volna. Egyik gubancos álmod éppen a másik gubancai közé öltve.

(2)

Néha mondom rendesen, néha mondom rendetlenül. Itt él bennem egy Csinosomdrága⁴, de itt él bennem egy Rontó⁵ is. Ha Csinosomdrága szól,

szóra bírta, a Tao tengelyét is szóba hozza: ennek pedig azt a tételt mondja, hogy a *másik* nem a *magunk* ellentétpárja. Ez volna hát az a tengely, mely a körforgás közepéből válaszolgat végeérhetetlenül – hozza végül tudomásunkra.

⁴ Vö.: *Csinosomdrága* (magyar népmese): Csinosomdrága az, aki két testvérével, Hamisanpajkossal és Széplegénymákossal együtt a király fele királyságáért és a szép lánya kezéért útnak indult, hogy valahogyan megkeresse a királynak a híres naposholdas paripát. (Illyés Gyula gyűjteménye nyomán)

⁵ Vö.: *A szélkötő Kalamona* (magyar népmese): Rontó az a mihaszna legény, aki azt üzeni az anyjával a királynak, hogy ő bizony elmenne a szélkötő Kalamona megköötözte szelet eloldani. Eleinte nem úgy tetszik, mintha súlya lenne a szavának, de ahogy a követségben járva az anyja a király sírva síró, éppen már a halálán lévő kisgyereket szépen meggyógyítja, rögtön meg is lesz a becsületük, s nem is tartóztatnák ám Rontót, hogy útnak induljon s táltosával a Kőszáli király elé járuljon, hogy tőle is csak útbaigazítást kérjen. (Illyés Gyula gyűjteménye nyomán)

rendben sorakoznak a szépen sorba illő sorok. Ha Rontó szól, felbomlanak a semmilyen sorba be nem illeszkedő sorok. Hogy amerre a kövek gördülnek, ott is egyre csak a magas és mámoros egekbe kiáltson a rock and roll: az a dobogás és ágaskodás, melyre a tarisznyámban meglapuló lovacska tanít, mióta egyre csak az árkok szabadlják az életemet az Ég alatt.

Nincs mit tennem: ha már egyszer így estem, akkor bizony így is kell megesnem. Ha már egyszer ágról szakadtam, szét is hullottam. De ha széthullottam, hát egyben is maradtam. Ha élesztőfü simogatott, közben éppen a zuhanás mámorára szédített, amíg a fejem körül átbucskázva is csak a hetvenhét forgás próbája emésztett.

Ott van hát bennem a zuhanás. Ott van hát bennem a szétszakadás. Ott van hát bennem a megmaradás. Ott van hát bennem a szédület. Ott van hát bennem az átváltozás. Ott van hát bennem a rejtőzködés.

Rejtem is, amíg csak rejthetem. Magam vagyok a rejtek, amely elrejt engem.

Előbb mondom csinosan. Aztán mondom romlottan. De csinoságomban is ott lesz a romlás. De romlásomban is ott lesz a csinosság.

(3)

A kincsőr én vagyok. A tündér volna ő. Nevem is volna néha, ha éppen neki is akadna. De ha nevemet feledné, én is hamar a nevét feledném. Mások előtt hát többnyire csak Pásztornak szólítom, de ha találva találom, akkor inkább Pillának hívom. Ha hozzám fordul, engem ő is Pásztornak nevez, ám ha netán találva talál, akkor máris Talizmánnak titulál. Ha pedig szeretettel évődve pécézi ki magának minden létező vétkemet, akkor történetesen Gu-

bancosnak nevez. Mert jó ám, ha van egy név arra, hogy távol tartsd magadtól az ártó szándékot. Hogy jeges páncélba burkoljon, eltakarjon, de még szépen meg is óvjon. Oktalan kíváncsiságot ugyan bizony odébb lökjön, tolakodó közvetlenséget meg éppen a saját hamvába halasszon. De jó ám, ha van egy név arra is, hogy közel engedd magadhoz azt, aki mindent értve ért, amikor hozzád közeledik. Hogy ha ezen a féltve őrzött néven szólíthat, azzal máris jelezd, hogy leeresztetted minden fegyvered. Önként, de önkéntelenül is hagytál leomlani mindent, ami csak féltő gonddal körbevesz.

(4)

A kincsőr volnék én. Égi burokból születve, s aztán ágról szakadva. Ágról szakadván is csak emberek közé veszve. Embernyi magasságokban is csak nyílként hasítva. Köpönyegbe bújva is csak kövek erezetébe szédülve. Tojánhéjban ringatózva is csak vendégségbe tartva.

Miközben persze pásztor vagyok. Kövek pásztora.

A tündér volna ő. Felhők foszlányaiból ködök gomolygását szakítva. Felhőkkel táncolva, de moccanatlanul is egyre csak moccanva. Álmodok szálaikat egymásba gubancolva, kusza álomgombolyagokat is szanaszét szálazva. A tojánhéjban velem együtt elringatózva, de közben a bennünket sodró vízzel azért a Nap fáját is megrázatva.

Miközben persze pásztor ő is. Felhők pásztora.

(5)

Ő erdei álomtündér, én pedig kőszáli kincsőr vagyok. Holott ez is csak annyi, mint a világ vándorának lenni. A tetejetlen fa kilenc ágának egyikéről elhullajtva lenni. Ágról szakadtnak lenni, s szakadatlanul is egyre csak megszakadni. Hogy engesztelhetet-

lenül és menthetetlenül idegenek legyünk az Ég alatt. Álmokat álmokba teregetve csakúgy, mint a hosszú út porából szótt köpönyeget lobogtatva.

Nekünk ezt a gombócot kell lenyelnünk. Neked pedig engem. Mert így kerek a világ. Hogy gombócként akadok meg a torkodon, amíg le nem nyelsz. Hogy te is csak kapásra várva kapkodj, amíg meg nem emészted, hogy mit jelentek azzal, hogy gombóccá kerekedek a torkodban. Hogy köddé gomolygok a fejedben. Hogy felhővé kerekedek a határban. Ami ugyan a te határod, de ami egyben a te határtalanságod is.

Nem tudod, mi a fészkes fenét keres előtted egy kövek szálán sötétlő kincsőr. Nem tudod, mi a fészkes fenét gubancolja össze az éjszakáidat egy aranyszőke erdei álomtündér. Nem tudod, mi a fészkes fenét keseríti az álmodat a lidércek bolyongása. Nem tudod, mi a fészkes fenét háborgatja a képzeletedet a sárkányszárnyak suhogása.

Hát kapj kapva azon, ha éppen gombóc akad a torkodon. Kapva kapván azon, hogy úgy kaptak rajtad, hogy közben neked is kapásod van. Nyeld el. Emészd meg. Hörögd szét. Öklendezd fel. Bukd magad elé. Köpd ki. Harapd félbe.

Világnak világát kapva kapván. Parányok parányát tudva tudván. Irdatlan irtásokat várva várván.

Minden más szó helyett. Akármilyen szóval. Bármiféle szó nélkül.

Mert ha ágról szakadt a szó, ami szó, akkor üsse kő azt, ami a kövön is kő.⁶ De ha üti a kő, eszi a fene. De ha eszi a fene, bánja a kánya. De ha ütöm, hát harapom is. De ha hara-

pom, már bánom is. Mert tüzet viszek, de nem látjátok. Mert ha látnátok, oltanátok. De ha el nem értek, meg nem kaptok. Hiszen már nyitva van az aranykapu. Éppen ugyan csak át kell bújnom rajta.

Hát bújok is. Bújtatok is. Rejtőzöm is. Ütök is, harapok is. Bánok is, de azért senkit meg nem szánok. Akkor inkább gyepet szántok. De inkább azon is csak gyöngyöt vetek. S ha már hajtom az ágát, akkor bizony szedem is a virágját.⁷

(6)

Így jártam, mikor megesett, hogy magam is megestem, amíg magam körül megfordulva is egyre csak szedtem, vettem és teremtettem.

(7)

Ráztam a fát, fa rázta a földet, föld rázta a vizet, víz rázta az egész teremtett világot.⁸

Víz folyt a holtakhoz, holtaktól a folyóba, folyóból a hegyekbe, hegyekből a fellegbe, fellegből a villámba, onnan csapott az egész teremtett világra.⁹

Vetem magam zöld szemre, kék szemre. Patak forrásából patak forrásába. Magas kőszikláról magas kősziklára, onnan meg az egész teremtett világra.¹⁰

(8)

Ugyan már, nem történt semmi – sóhajtottam bele a mindenség leheletébe, amikor rájöttem, hogy bármi

⁷ Vö.: *Szántottam gyöpöt* (magyar népdal)

⁸ Vö.: *Én rázom a fát...* (szerelmi kötést kérő ráolvasás) – parafrázis

⁹ Vö.: *Menj a holtakhoz...* (betegséget elűző ráolvasás) – parafrázis

¹⁰ Vö.: *Vetem zöld szemre, kék szemre* (megbabonázás elleni ráolvasás) – parafrázis

⁶ Vö.: *Vision Of A Landscape* – az *Ira Vision Of A Landscape* című albumának második száma

történt is, mindegyre csak egy követ fújok vele.

Ugyan már, igazán nincs mit – árasztottam szét testem-lelkem az Ég és Föld kapuinak nyílásában és zárásában, amikor észrevettem, hogy bármi történt is, magamat azzal is egyre csak kitártam és bezártam.

Ennyi a történet. De ha egyet mondok, kettő lesz belőle. Hogy üsse kő. Hogy üsse Tao.¹¹ Hogy ezzel is csak megessen velem az Úr Tátongása, s ezzel is csak megessen velem az Úr Kitöltése.

(9)

Ha tovább nincsen, de azért mégis mondom, egyet se szólok, de azért azt is lassan mondom. Hogy a szó fia a vér szavára hallgatva ugyan más szavaknak is a fiává váljon, de köddel előtte, köddel utána is csak szófia beszéd maradjon.

(10)

Egyet se szólva, de mégis lassan mondom, hogy mi az, ami volt egyszer, s hol nem volt az, ami közben mégis volt ám egyszer.

Volt egyszer egy fa. Égig ért a hegye, mélybe szakadt a gyökere. Az volt az a fa, amelynek az ágáról leszakadtam, hogy az éjt nappallá téve összeomló kövek haló porából is csak a köpönyegemet szabjam. A hetedik ég magasában nőtt az az ág, melyről a mélybe vettem magam, amikor ágról szakadtam, hogy magam is csak a kövek esendőségének útját járjam.

Ágról szakadt madár vagy te – mondhatta volna Pilla, ha a zuhanás hét nappala és hét éjjele közben is már javában ismerhetett volna. Akár tudta volna, hogy egyszer még osztozni fog a sorsomban, akár nem.

*Elvettette, elfeledve. Csak egy pusztába telepedve*¹² – válaszolhattam volna, ha akkor már ismertem volna, hogy ezzel is csak beléssam, hogy akár esik, akár fúj. Hogy akár tetszik, akár nem. Hogy akkor éppen, de sosem feleslegesen. Hogy hogyan, ha nem így. Hogy mikor, ha nem most. Hogy miért ne, ha egyáltalán mégis.

(11)

A tetejetlen fa hetedik magasságában nyíló ágakon minden falevél egy új országot formázott, s minden ország egy új világba takarózott.¹³ Annak a falevélnak a burkában, ahonnan az-

¹² Vö.: *Csángómagyar, csángómagyar* (csángó népdal)

¹³ Vö.: *Az égig érő fa* (magyar népmese): Az égig érő fa, amelyiknek minden levele egész országot tesz ki, egy királykisasszony virágoskertjének kellős közepén áll. Rengeteg kérője van a királykisasszonynak, de ő nem akar férjhez menni, mert nem akarja elhagyni se az ő édes apja-urát, se a virágoskertjét, se az égig érő fát. De ahogy egyszer fennhangon is megvallja a maradhatnékát a virágoskertnek és az égig érő fának, nagy, erős fergeteg kerekedik. Nem tudni, hová tűnik a királykisasszony, de a király álmában meglátja, hogy a fergeteg az égig érő fa tetejére, ott is a kilencfejú sárkány várába ragadta a lányát, s ha meg nem szabadítják, a sárkány még feleségül veszi. Nincs mit tenni, kihirdetik hát a nehéz vállalkozást a királykisasszony megszabadítására. De ennek a sárkány legyőzésénél is előbb az adhatja a legelső nehézségét, hogy az égig érő fának a király álma szerint akkora levelei vannak, hogy mindeniken elfér egy egész ország – így aztán nehéz fellelni azt, aki nemcsak legyőzni képes egy sárkányt, hanem előtte még annak is utána tud járni, éppen melyik országnyi falevélen található meg a kilencfejú sárkány várát. (Benedek Elek gyűjteménye nyomán)

¹¹ Vö.: Batu Kármén: *Üsse Tao* (szöveg: Fe Lugossy László)

tán egyszer én is ágról szakadtam, történetesen éppen két világ feleselt egymással szakadatlan. Volt egy elevenen élő világ: ezt a hegyek gyomra rejtette. Volt egy halódba haló világ: ezt a hegyek lábánál elnyúló pusztaság telergette.

Kint, a pusztaságban már régen a maga útján romlott és omlott íz-zé-porrá az, amit egykor még szépen kifaragtak, gondosan elcsiszoltak, aprólékosan felékesítettek. A szépen hasító élek elkoptak hát, a jól kicirkalmazott cirádák meghasadoztak hát, a pompázatos díszek szétporladtak hát. A por szelíden lengedezett a romok fölött. A forró sivatagok fölött kék lidércfény játszott. A kék lidércfények között mindenütt vörös parázs izzott. Ami széthullott, mégis egyben maradt. Minden parazsával új éhséget csillapított, minden fénypásmájával új szomjúságot oltott.

Bent, a parázsló pusztaságokból kiemelkedő kopár hegyek mélyén véget nem érő járatok tekeregtek. A messzire kígyózó járatokban csákányok kopácsoltak. Ahová lesújtottak, ott kövek szikráztak. Az ütések alatt szikrázó kövek ütemesen döngtek és dübörögtek.

Az ég magasában dübörgő hegyek mélyéből előcsalogatott kincseket tágas barlangokban őrizték a törpék soraiból leginkább kiütköző kincsszűrő szerzetek, akiknek éppen bizony a kövek tudományából tudódott ki a saját tudományuk. A törpékhez képes szinte már óriások voltak: a sötétben felragyogva is úgy szakadtak tagba, hogy éppenséggel az Ég alatt élő emberekhez képest sem lennének már parányok. De azért épp eléggé feketék – éppúgy, mint a néptelen rengetegre rászakadó csillagtalan éj. De azért épp eléggé elborultak – éppúgy, mint a kocsmaasztalon borpatatok közt

heverő pohár. De azért épp eléggé szédültek – éppúgy, mint a kikötőben horgonyzó hajók közt rakoncátlankodó örvény.

A feketén tündöklő kőszálikat óriás apa nemzette, elf anya szülte arra a világra, amelynek tetejetlen fa magasában van a hazája. Arra a világra, ahol a kiasott kő gördül. Ahol a sejtelmesen ragyogó gyémánt is kincses tárakba térül a világ világának rejtekén, s ahol akkor is mindenütt a hetedik ég magasodik köréd, ha a szemed nem a napvilágot pásztázza, hanem az égi kincses barlangok járatait vizslatja.

A kőszálik kincseket őriznek, így aztán magukat is sértetlenül megőrzik, ha netán ágról szakadnának. Ha pedig már ágról szakadnak, mindig a szebbnél is szebben zuhannak. S addig zuhannak, amíg Ég és Föld között csillagporos köpönyeget nem lobogtatnak, felhővé nem gomolyognak, szélvésszé nem kerekednek, emberek közé nem keverednek, akik között persze idegenné idegenedve is csak nyomra vezetnek, holott pedig ekkor is csak úgy vannak nyomon, hogy akinek a nyomába erednek, annak bizony a nyomába sem érhetnek. De ez is csak köd és árny, hol képek rejlenek. De az is csak árny és köd, hol dolgok rejlenek. S az is csak mélység és köd, hol magvak rejlenek.¹⁴

¹⁴ Vö.: Lao Ce: 21.: Lao Ce arról is beszél, hogy a hatalmas erény változatai egyre csak az utat követik, holott ugyan az út önmagában véve még nemigen volna más, mint árny és köd: köd és árny, hol képek rejlenek, árny és köd, hol dolgok rejlenek, mélység és köd, hol magvak rejlenek. Ezekben a magokban mégis ott van az igazság, melynek az őskortól máig nem kallódott el a neve, s általa megnevezhető mindennek a kezdete. (Vö. még: Tókei Ferenc prózafordítása)

Így kezdődik hát, ami újra meg újra csak a kezdetét veszi.

Mert szép dolog ugyan az ép elme, de ha a csiszolatlan drágakövek egész rengetege halmozódik fel melletted, akkor bizony zavarba ejtő tökéletesség zár magába, erre a tökéletességre pedig nehéz lenne nem holmi tökéletlenséggel felelni, mert az Ég köveinek rendezetlenül is rendezett halmait nehéz lenne nem a szabadon bomló gondolatok laza szövédékekkel tetézni. De ha téli folyón kelsz át, éppen ugyan vigyázhatsz. Ha a szomszédaidtól félsz, éppen ugyan figyelhatsz. Ha vendégségben jársz, éppen ugyan tartózkodhatsz. Ha olvadó jégen csúszol, éppen ugyan óvakodhatsz. Ha faragatlan farönk vagy, éppen ugyan egyszerű is maradhatsz.¹⁵

Hogy a kezdet kezdetével járva te is csak úgy járhass, mintha magad sem tudnád: te jársz-e a széllal, vagy a szél jár inkább teveled.¹⁶

¹⁵ Vö.: Lao Ce: 15.: Lao Ce arról is beszél, hogy hajdanában az írástudók legjobbjai éppen azok voltak, akik észrevétlenül maradtak, s éppen ettől lettek a legcsodálatosabbak. Mert titokzatos erők hatották át őket, s ezért senki sem tudta kiismerni őket. Óvatosak voltak, mint aki télen folyamon kel át; aggodalmasak, mint aki tart a szomszédaitól; méltóságtejesek, mint aki vendégségben jár; engedékenyek, mint a jég, amely éppen olvadni kezd; egyszerűek, mint a megmunkálatlan fadarab; mindent befogadók, akár csak a völgy; és átláthatatlanok, akár a zavaros víz. (Vö. még: Tőkei Ferenc prózafordítása)

¹⁶ Vö. Lie Ce (Lie Tzu): *Az Elomló Üresség Igaz Könyve* II/3. (Dobos László fordítása): Lie Ce mesterének, az öreg Sangnak a tanításaiból megtanult a szelek szárnyán repülni, így aztán hazarepült tőle. Hallott erről Jin Seng is, aki aztán folyton a repülés tudományáról faggatta Lie Cét. Ahogy a

Ha nem vetted volna észre, most is csak magamról beszélek. Most is csak szelet vetek, ha már minden egyre megy. Mert a szédült gyémántnak is csak a ragyogás a dolga. Mert a gördülő kőnek is csak a robajlás a története.

Lelkem rajta, Csinosomdrága. Lelkem rajta, Rontó.

(12)

Az elevenen élő világ volt a Rejtett Ragyogás Földje. A halóval haló világ volt az Izzó Parazsak Földje.

A Dübörgő Hegyek mélyén éltek a Földneheze Törpék, akik a hegy mélyének kincseivel keltek, s aztán a kincsekkel is háltak. Valaha aranygyűrűk voltak ők is, akiket a barlangok közepére tettek, hogy nappalra kelve testté és lélekké kerekedjenek. Ahogy ez aztán szépen megesett velük, reggelre kelve azóta egyre csak Mindentudó Ércet bányásztak, nyugovóra térve pedig egyre csak Világonátlátó Kristályt bön-geszttek¹⁷. Az ő csákányuk alól is csak

faggatózásával célt nem ért, haragjában odébbállt, hogy aztán kíváncsiságától üzve-hajtva megint csak visszatérjen. Erre Lie Ce elmondta neki, hogyan is volt, amikor ő a mesterénél tanult, s kilenc évébe telt, hogy szívének gondolatait és szájának beszédeit felszabadítsa, de mire mindezt elérte, már azt sem tudta, hogy teste merre dől, lába hova téved, így repülhetett aztán a széllal keletnek, nyugatnak, mint a száraz falevél. Ahogy ezt mind-mind felidézi, Lie Ce meg-rója tanítványát. Szemére veti: alighogy tanítványul szegődött hozzá, már háromszor gerjedt haragra ellene. Ha pedig a teste még a levegőt sem állja, tagjai pedig még a földdel sem bírnak, hogyan is akarhatna így az ürességben lépkedni és a széllal repülni – szegezi a kérdést tanítványának Lie Ce.

¹⁷ Vö.: *A házasodni indult királyfiú* (magyar népmese): Földneheze, Mindentudó és

úgy fordult ki a réz, az ezüst, az arany meg a gyémánt, ahogy az Ég alatt a föld rögei hánykolódnak az ekevas alatt. Ezeket is becsben tartották, de java részüket már külön kincsestárakba hordták, s ott aztán már a kincsörző szerzetek gondjaira bízta.

Éppen olyanokéra, mint amilyen én magam is voltam, amíg hol voltam, hol pedig nem voltam.

A csiszolatlan gyémántok voltak az én gyönyörű gondjaim. A sárga aranyrögök voltak Göncös gyönyörű gondjai.

S ha már így esett, közben magát Göncöst is a gondjaimba vettem, ahogy aztán ő is szépen a gondjaiba vett engem.

(13)

Göncös is kőszáli kincsőr, ahogyan én is az vagyok. Ő is a kövek tizenhárom tudományának diákja, ahogyan én is az vagyok. Ő is tizenkét iskolát végzett, s a fellegek közt nyíló égi hegy égi barlangjában időzve szerezte meg a tizenharmadik tudományt. Őt is a szerencse kereke forgatta, s őt is a tápláló kő eltette, amikor éhen-szomjan a nyelvével a kő minden élet felderítette. A kövek szálán ő is feketén áll a vártán, ahogyan én is csak ezt teszem, ha éppen moccanatlan marad bennem a moccanás a mennyei ajtó nyitlatlan nyílását¹⁸ várva. Úgy vagyok hát egyetlen, hogy nem vagyok egye-

Világonátlátó három csodálatos erejű és tudományú kutya, akik egy erdei tisztás közepére rakott, három ősz öregembertől egyenként kapott három gyűrűből termetek – miután a házasulni indult királyfi a harmadik ősz öreg tanácsát megfogadva egy egész éjszakát egyedül töltött el azon a tisztáson. (Illyés Gyula gyűjteménye nyomán)

¹⁸ Vö.: Márton Szép Ilona (magyar népdal)

dül. Úgy van társam, hogy én vagyok a társam. Magam vagyok a társam, de a társammal együtt vagyok jó társaságban. A magány valamelyik soros orgiájában. A kövek gördülésének örök nászában.

Addig csak látomásokban fészkeltem, de aztán már látomásokban is gyökereztem a Rejtett Ragyogás tűnő és tünedező fényei között. Hogy tisztában legyek azzal, mi lennék vele én, s mi lenne ő nélkülem. Mert azzal, hogy látomásba költöttem, az lett nekem, mint hegynek a kő. Mert azzal, hogy a látomásaiba költöttem, az lettem neki, mint táncnak a hó.

Az Ég magasában bizony Földneheze volt ő is, ahogy épp Földneheze voltam én is. A kövek szálai közt is hol apróvá aprózódva, hol hatalmasra hatalmasodva. Mert nem a méret a lényeg, hanem az, hogy éppen hol élek. Hogy a szakállamon végignyúlva és elnehezdedve mikor merre szédelgek, ha a másik nyomtalan nyomába eredve éppen ugyan egy hétmérföldes lépést lépek.

Ezért ha a jónál is jobb társaságába vágytunk, csak a lábunk közé kapott szakállunkra ültünk, s máris egymás kincseinek rengetegébe suhantunk, hogy a hegy mélyén át is csak a Nap és a Hold között kitaruló birodalomba jussunk.¹⁹

Hogy ha nevemet feledné, suhánás közben én is hamar a nevét feledjem. Miközben persze mások előtt többnyire Pásztornak szólítom, de ha titkon megint találva találom, akkor

¹⁹ Vö. *Gyöngyvirág Palkó* (magyar népmese): A csodatevő erejű, szakállára felkuporodva elsuhanó törpe Törpeország királyának lányát óvja és védi – később pedig szolgálatainak jutalmául ő lesz a Nap és a Hold között uralkodó Gyöngyvirág Palkó birodalmának udvarmestere.

Tátorjánnak hívom. Ha hozzám fordul, engem ő is Pásztornak nevez, de ha netán találva talál, akkor máris Talizmánnak titulál, holott azért azt is tudván tudja, hogy néha az is meg-esik, hogy valaki történetesen Gubancosnak nevez.

Ezért ha Göncösnek hívtam, ő is Gubancosnak nevezett. Ha így tettünk, tudtuk, hogy csillagportól tündöklő égi köpönyegünket²⁰ forgatva is csak az ég magasában kincset őrző fekete szerzetet őrizzük magunkban a tündéri természetet vigyázva. Mert ha elfanya szült s óriás apa nemzett, nehezen veszhet ki belőled a tündéri természet, ha pedig van benned tündéri természet, éppen ugyan könnyedén a magáévá tesz minden csillagpor borította részlet.

²⁰ Vö.: Mese az égig érő cseresznyefáról (magyar népmese): A csillagportól tündöklő égi köpenyt Józsi, a király szolgája látja meg az ég országútjain kóborolva. Józsi vállalkozik ugyanis arra, hogy a király kedvéért felkapaszkodjon az égig érő cseresznyefára, hogy arról annyi cseresznyét rázzon, hogy a király egyszer jóllakhasson belőle. Ahogy a dolgát elvégzi, még szét-néz az égbe magasodó fán szétkanyargó országutakon. Ahogy ott járkal, a szépen eldolgozgató csillagokat is megtalálja: lát egy aranykötölt aranycsirkéket terelgetni, azt gondolja, alighanem a Fiastyúk ez, aki éjjel az égi mezőn tanyázik, nappal meg az égig érő fán kapirgál a csillagpislenkével. Aztán odébb látja ám, hogy egy kaszás a harmatos fűvet vágja: gúnyjában csillagok tündökölnék, minden suhintásra csillagport szikrázik a kaszája. Ahogy megkérdezi a kaszást, hogy ki volna hát ő: az azt mondja neki, ő bizony a Kaszáscsillag, s száz csillagból ragyog. S mert az égen fű nem terem, ide jár hát szénát csinálni a mennyei állatoknak, a Kosnak meg a Baknak. (Sipos Bella gyűjteménye nyomán)

Ha pedig ágról szakadva tétlenül is csak az Ég alatti világ dolgaiba avatkoztunk, s nem ám a gyémántok fényébe vesző gondolatainkba merültünk, akkor magunkat éppen ugyan Tátorjánnak és Talizmánnak bemutatva tettünk és vettünk. S ha így cselekedtünk, persze tudtuk, hogy szélvészé kerekedve is csak a garabonciások tudományát csitítjuk magunkban, ha a hosszú földi út porából is csak fekete köpenyeget veszünk. Szüntelenül nyomra vezetve egymást, s ezzel is csak egyre egymás nyomába eredve. Soha nem feledve, hogy a *másik* önmagunkból lép elő, s mi magunk éppen a *másik* nyomán vagyunk.²¹

(14)

Hogy a másik nyomán haladva legalább megoszthassuk egymással azt is, amit az ég magasában titkon éreztünk. Mert ahogy a kincseket őriztem, magamat bizony mindig ugyanúgy kincsnek éreztem, ahogyan a körülöttem ékeskedő köveket is bízást csak annak véltem. Hisz ők is úgy éltek, ahogy csak a hegy varázsaiban tobzódó kövek élhettek. S mi is csak úgy éltünk, ahogy a hegy varázsaiban tobzódó kövek között élhettünk.

Nem volt sok választásunk, mert éppen erre, csakis erre ítélt a sorsunk. Ha a többiek közül megfoghatatlanul kiütözhető fekete diákként cseperedsz fel a Földneheze Törpék között, hamar eljutsz odáig, hogy elveszted az érdeklődésedet mások iránt. Hogy aztán átadd magad a felismerésnek, hogy a drágakövek fényei közé simulva csakis a fények közé zuhanás a királyságod. A szédület az udvartartásod. A gyémántok eszeveszett lángolása minden kincsed. A ragyogás ragyogása az egyre csak tékoztolt örökséged.

²¹ Vö.: Csuang Ce: 11/3.

(15)

Mert ha elomlasz, akkor is csupán az vagy, amit érzel. Mit sem törődve azzal, hogy mi végre, s éppen mit végzel.

Ha a hegyek mélyén omlottam el, csakis azt éreztem hát, hogy fények történnek meg velem. És ha csak tehettem, ezt bizony ki is fejeztem. Mert társaság híján sem volt nehéz beszédbe elegyednem, hiszen megannyi szédült gyémánt ragyogott fel körülöttem.²²

Ragyogj csak, ha ragyog benned a ragyogás – mondtam néha hirtelenjében annak a gyémántnak, akin először megakadt a szemem.

Bomolj csak, ha bomlik benned a bomlás – válaszolta ő erre éppen ugyanazt, amit már a társai is sokszor az orromra kötöttek.

A drágakövek szédülete lágyan rezgő, csendes szédület volt, mégis bármikor lánggra kaphattam a tűzében. Ha pedig gyémántokban lángoltam, engem is csak az ékkövek látomásai hevítettek.

Szétszálazom a fényt, szálka megy tőle a szemembe – panaszkodtam az egyik gyémántból felém szökkenő fény sugárnak.

Izzik a tekinteted, széthasítod a tükörképem – tért ki a panaszom elől egy másik panasszal.

Szemet szúrsz nekem – folytattam egyikükkel, amit soha abba nem hagytam.

Elevenembe vágsz – folytatta ő is, amit soha nem szüntek meg folytatni.

Néztem őket, és ők is nézték, ahogy néztem őket.

Szépen elborultam, mégis dűlőre jutok – mondtam nekik, amikor iga-

zán együtt volt bennem minden, ami kővé készül dermedni, hogy minden éppen olyan egyszerűvé egyszerűsödjön, mint egy faragatlan rönk hullámzása. Mint egy szél borzolta kő recézése. Hiszen ők is csak úgy éltek, ahogy a hegy varázsaiban tobzódó kövek élhettek. Ahogy mi is csak úgy éltünk, ahogy a hegy varázsaiban tobzódó kövek között élhettünk.

Így történt hát, hogy amíg én a magam kincsei között a fényeket halásztam, addig Göncös a maga kincsei között a drágaköveivel kopogó hegyi szellemek kövek koccanásától hangos örömkítőreire vadászott. De hiába halásztam, hiszen közben váltig pásztor maradtam. De hiába vadászott ő is, hiszen közben ő is váltig pásztor maradt.

(16)

Ragyogj csak, szédült gyémánt – monda az egyik Pásztor, ha a másik Pásztorba botlott a hegy mélyének sötétbe vesző járataiban, hogy aki benne lakott, bennem is szépen ellakozzon.

Szédülj csak, ragyogó gyémánt – monda a másik Pásztor, ha egy megint másik Pásztorba botlott a hegy mélyének sötétbe vesző járataiban, hogy aki bennem lakott, benne is szépen ellakozzon a magány valamelyik soros orgiájában. A kövek gördülésének örök nászában.

(17)

Csak a hegy mélye volt a miénk, mert a barlangok száján túl világló világ már a tűzzel évődő lidérceket nyelte el. A barlangok szájából kinézve pedig már az Izzó Paraszak Földje kínálta fel magát bolyongásra azoknak, akiknek meg éppen a bolyongás volt a sorsa. Az izzó paraszak közt táncoló lángok között így rendre bolygó lidércek lebegtek, hogy aztán néha testet öltsenek. S ha

²² Vö.: Shine On You Crazy Diamond – a Pink Floyd Wish You Were Here című albumának első száma

már testet öltenek, akkor a porba írják azt, ami elveszett. Hogy ezzel is csak a magukénak tudják a veszteségüket. Mert ők is csak pásztorok voltak. A veszendőség porának pásztorai.

Ha testet öltöttek, három test és három lélek közül választhattak. Mert amióta világ a világ, három a test és három a természet a lidércekben. Az egyik test a madártest. A másik test a csábtest. A harmadik test a tűztest. A madártest a kincsek keresője, a csábtest a kéjek lakmározója, a tűztest az enyészet részége. A szárnyaló, az áltató és a bolygó lidércek testetlen testébe férkőzve pedig három a természet, hogy aztán ezek is szabadon szállják meg a három különböző testet. Hogy egyre váltakozva, de mégis egyre-másra ott éljen bennük a siratóasszonyok összes szomorúsága, a kincsszóró szellemek összes bírvágya és a hódítani kész csábítók összes sóvárgása.

Ők voltak hát azok, akik a hegyek mélyén inkább csak áltattak. A barlangok szájánál inkább csak szárnyaltak. A hegyek lábánál elterülő sivatagokban pedig inkább csak tűznyelvek képében bolyongtak. De akármit tettek is, egyet azért soha nem feledtek. A veszendőség porába írták a szomorúságaikat, vágyaikat és sóvárgásaikat, hogy amit a porba írtak, azt a magukénak is tudják, amíg újra porrá nem lett, ami eleve is csak a porból teremtett.

Írtak porba tengerparti sziklát, hogy tétován nézhessék a tenger hullámzását. Írtak porba gyönyörű testeket, hogy bírni vágyott testet bírni vágyó testükhöz ölelhessenek. Írtak porba frissen ömlő lávapatakat, hogy kékesen derengő lángnyelveiket vörösen izzó lángok közé öltse.²³

²³ Vö.: *Tündér Erzsébet* (magyar népmese):

A szegény ember legkisebbik fia a színarany búzát megrabló harkályt üldözve

Mert vörös izzással születtek ugyan a világra, de aztán kékes, hűvösen derengő fényekbe öltözve írták bele magukat az élő-haló tájba. Egyre csak a romlást és a bomlást siratva, de az enyészetben is szabadon tobzódva, s az elmúlás páráiban megmártózva is rendre csak megrészegevedve.

Nehéz volt kiigazodni rajtuk, ezért a Földneheze Törpék alig-alig igazodtak már hozzájuk. De ők sem vitték túlzásba a vendéglátást. Néha ugyan törpetestet öltöttek, hogy maguk is a törpék közé mehessenek, de ha köztünk jártak, akkor is inkább csak a Mindentudó Ércnek szavára füleltek, és inkább csak a Világonátlátó Kristályok derengésébe meredtek.

Valójában csak ketten voltak, akik ennél is tovább merészkedtek, s végül a hegy gyomrának mélyéig is elértek, ahol aztán a szédületbe szédülő gyémánt ragyogásában és az aranyba kócolódó arany koccanásának csengésében is javában magukra ismertek.

Bennük aztán mi magunk is hamar magunkra ismertünk.

Az egyik lidércre, akivel a szédült gyémántok közé szédültünk, azt mondtuk, legyen ő Kece. A másik lidércre, aki a kövek koccanásába kócolódott, azt mondtuk, legyen ő Pöre. Mert a neveket hamar feledtük, de hamar ki is öltöttük. Hiszen a nevek csak nevek. Fogó eszközök, változó tünetények. Könnyen veszendőbe menő, hívságos kis piperkőcök. Ha elvesznek, hát elvesznek. Jutnak is, maradnak is. El is gurulnak, de vissza is tévednek.

sűrű rengetegbe kerül, ahol egy óriás veszi a gondjaiba, s úgy gondoskodik róla, hogy hacsak valamit kíván a legény, az óriás beleírja a kívánságát a porba, s mindjárt mindene meglesz. (Benedek Elek gyűjteménye nyomán)

Ha tehetem, hát annyiban hagyom mindazt, ami csak pusztá név. Ha elegem lett, megeléjelem mindazt, ami csak a saját nevéen nevezhető és nevezendő. De amíg lehet, a neveket egyre csak kedvem szerint cserélgetem, mert ebben legalább éppen a kedvemet lelem. Ahogy abban is a kedvemet lelem, ahogy Kece és Pőre a kedvünkért kőszáli kincsörök testébe zárt kőszáli szerzetekként viselték magukat. Az Ég magasában szédült drágakövek között feketélve, az Ég alá szakadó nyomtalan nyomaikban fekete felhőket üzenve, s még üres serlegként kicsordulva is csak garabonciás szerzetté fenekedve.²⁴

Gyomruk volt a folytonos pusztulás, ágyékuk a szakadatlan keletkezés, csontjuk a szikla, agyvelőjük a szél, varas bőrük a rengeteg göröngy.

Ha velünk voltak: elhúzódtak a világ mögé. Ha a barlang száján túlra bukta őket a föld gyomra: ereken folytak a világban.

Ha csengés szavát keresték nálunk: napsugár nyitott nekik ajtót. De ha nem voltak, mi sem voltunk: ez volt hát a mi hatalom nélküli örök létezésünk.²⁵

Nem jól viselték hát magukat, de nem is rosszul. Rontottak is, de ha rontottak, azért még csinosodtak is. Csinosodtak is, de ha csinosodtak, azért ugyan még rontottak is. Épp eléggé sötéten – éppúgy, mint a néptelen rengetegre rászakadó csillagatlan éj. De azért épp eléggé elborultan – éppúgy, mint a kocsmaasztalon borpatakok közt heverő pohár. De azért épp eléggé szédülten – éppúgy, mint a kikötőben horgonyzó hajók közt rakoncátlankodó örvény.

Ha a szakállunkra ültünk, ők is a szakállukra ültek. Ha a szakállunkon suhanó reptünkben a kincsek halmainak ormai fölött köröztünk, ők is körözni kezdtek, s tüstént ők is mellettünk suhantak. De amikor igazán belefeledkeztek a gyémántok ragyogásába és a kövekkel kopogó szellemek bódítóan és megnyugtatóan egyhangú koccintásaiba, akkor Kece daru képében suhant, Pőre pedig holló képében siklott.

Az vagy, ami éppen megtörténik veled – szóltam oda a magasban Kecedének, amikor darutollak suhogása környékezett.

Az van, amit saját magadban érzel – köszönt rám Pőre, amikor széles ívekben fordulva szinte már a barlang falait súrolta.

Ha lidércfény vagy, hűvösen lobogó tűzből vagy. Ha hűvösen lobogó tűzből vagy, bátran szétégetheted magad. Ha akárhányszor szétégetheted magad, minden enyészet elenyésztésében zokon veheted a saját elmúlásodat – mondta egyszer mélyen önmagába szédülve Kece.

Ha lidércfény vagy, az enyészet is szünet nélkül csak rád köszön. Ha el-siratsz valaki mást, közben magadat is felpanaszolod. Meggyászolod valaminek a vesztét, de közben a magad veszendőségét is fájlalod – mondta egyszer mélyen önmagába kócolódva Pőre.

Szirmok színeire bomlik a virág – ragyogta oda nekik egyszer az egyik gyémánt, akinek a szédületével mi is együtt szédültünk.

Szivárvány színeit virágozza a világ – egészítette ki aztán, amit addig ragyogott, amíg az idők is csak időtlenek voltak.

Nem férték hozzám, ha kézbe veszték. Elveszítetek, ha csak észreveszték – jegyezte meg a gyémánt

²⁴ Vö.: Weöres Sándor–Pásztor Béla: *A garabonciások énekeiből*

²⁵ Vö.: Weöres Sándor: *Bolond Istók*. Epilógus

a lidércekhez fordulva, mert ezzel is csak jót akart. Óva intett, de ezzel rögtön számot is vetett.

Mi magunk is számot vetettünk hát.

Kövek művei voltunk, s magunk is köveket műveltünk, hogy kőművesként a kövek omlásával s a kövek kőszállá magasodásával is egyaránt vetélkedhessünk. Ha egymásnak feszültünk, port ugyan össze nem rúgtunk, de közben azért rendre összekoccantunk, s egymással aztán rögvest egy követ fújtunk.

A lidércek viszont a kerengő porzemek bolyongó tüzei voltak, s maguk is csak az összeomlás haló poraival felkavart porba írtak. Ha pedig felkavarodott bennük, amit írtak, a jó szél fúvásával is csak a hosszú út porára fújtak.

(18)

Pásztorok voltunk, s körülöttünk mindenütt ott heverészett a nyájunk. Mi a hegyek mélyén a kövek koccanásába kócolódtunk, s ha úgy tartotta kedvünk, a gyémántok ragyogásában is szétszóródtunk. A lidércek a barlangok száján túl lebegtek, s ha úgy tartotta kedvük, az izzó paraszak fölött imbolygó széllel is együtt lengedeztek.

De ha már nyáját legeltettünk, a csontkürt szavára felkerekedő aranyzóru ménes boldog toporzékolására is szabadon felfigyeltünk.²⁶ Ha ez volt a jutalmunk, ez lett hát az ünnepünk.

²⁶ Vö.: *Mirkó királyfi* (magyar népmese): Az istállóban paripák között válogató Mirkó királyfinak egy ősz öregasszony azt a tanácsot adja, kérje el az apjától a csontkürtöt, mert ha abba belefúj valaki, hazatér az aranyzóru ménes; az apja ezek után meg is mondja neki, hogy a csontkürtöt a hetedik pince vakablakába vakolva találja.

Hogy a tetejetlen fa hetedik magasában éppen a mi világunkba járt égő parazsat enni és tűzlángot inni a Nap aranyzóru ménese. Mert az Izzó Paraszak Földje volt a naposholdas paripák legelője. Ezért kellett hegyek mélyére bújnunk a legelők izzó forrósága elől, de ezért is telhetett örömünk abban, ahogy egy-egy naposholdas paripa a szemünk láttára telt el a paraszakkal. Ahogy aztán jót habzsoltak a parázsból s jót kortyoltak a tűzlángból, örömmükben máris csillagokat rúgattak le egymással az égről. Aztán a magasba viharzottak, felhőfoszlányokba szakadtak, s egyszeriben csak a nap-sütötte felhők közé siklottak.

Miután hulló csillagok táncolták ki magukat a hetedik égen, visszamentünk a barlang szájától a Dübörgő Hegy gyomrának kincsei közé. Hogy a hulló gyémántok tánca után az aranyló arany rögeinek fénye is szemet szúrhasson, ha már úgy esett, hogy a fények égi futása is csak rendet teremtett. Hogy ami fent van, az legyen újra lent is. Hogy akinek a Nap az apja s a Hold az anyja, azt a Szél hordozza méhében, amíg csak a Föld táplálja.²⁷

Ragyogj csak, szédült gyémánt – mondta vigasztalóan az egyik Pásztor, ha a másik Pásztorra nézett a hegy mélyéből a parázsló pusztákra nyíló barlangok szájában.

Szédülj csak, ragyogó gyémánt – mondta a másik Pásztor, ha egy megint másik Pásztorra csodálkozott a hegy mélyéből a parázsló pusztákra nyíló barlangok szájában.

Mert ha elrúgtatott az aranyzóru ménes, lelki szereink előtt minden hulló csillag fénylő röpte csakis azt cifrázta, milyen is az, amikor kövek ragyogásában halászik a Gyémántokban Lán-

²⁷ Vö.: Hermész Triszmegisztosz: *Tabula Smaragdina* 4.

goló. Amikor gyémántok kopogásában forgolódik a Kövekkel Gördülő. Amikor sivatag porában legeltet porszemeket a Veszendőséget Fájjaló. Amikor hegyek mélyén dobol éjt nappallá téve az Éjszakát Felajzó. Amikor tetejetlen fa mélybe vesző gyökerei fölött emel ködpalotát a Felhőkkel Táncoló.

A csillagok cifra röpte nekünk is, bennünk is váltig őrizte a lódobogással együtt elmaradozó ünnepet, amíg az veszettnél is vesztebb vesztéből is vissza nem térhetett.

Göncös volt a Kövekkel Gördülő. Ő robajlott tovább, ha a Nap aranyszőrű ménese már nem toporzékolt.

Gubancos volt a Gyémántokban Lángoló. Ő lángolt tovább, ha a Nap aranyszőrű ménese már semmilyen tüzet nem fújtatott.

Kece volt a Veszendőséget Fájjaló. Ő motozott tovább a veszendőség porában, amikor a Nap aranyszőrű ménese már messzire elporzott.

Pőre volt az Éjszakát Felajzó. Az ő izmai játszottak tovább a testével összeérő testeken, ha a Nap ménese annyira kihajtotta magát, hogy már a csillagok közt is csak tündérharmat játszott a sörényük aranyán.

Pilla volt a Felhőkkel Táncoló. Az ő táncával megbűvölt felhők között suhant tovább az Ég alatt a Nap aranyszőrű ménese, amikor a parázzsal eltelve már éppen a sárkányok teje után járt.

Ennyi volt az őrzés, amíg csak ennyien voltak az őrzők, hogy ezzel is csak féltve őrzött legyen az ismeretlenül is ismerős panteon. Hogy ne kelljen majd meglepődnöd, ha azt hallod: Gyémántokban Lángoló. Ha azt hallod: Felhőkkel Táncoló. Ha azt hallod: Kövekkel Gördülő. Ha azt hallod: Éjszakát Felajzó. Ha azt hallod: Veszendőséget Fájjaló.

Vagy ha azt hallod: az Ég alatt vándorol Göncös és Gubancos, a két

kövek szálán szálasodó garabonciás. Vagy ha azt hallod, az Ég alatt bolyong Kece és Pőre, a két hosszú út porában szítáló lidérc.

Kapva kapván azon, hogy úgy kapnak rajtuk, hogy közben nekik is kapásuk van. Világnak világát kapva kapván. Parányok parányát tudva tudván. Irdatlan irtásokat várva várván.

(19)

Az első irdatlan irtás akkor hasadt ki elénk, amikor a Földneheze Törpék eljöttek hozzánk, hogy elmondják, amit a Mindentudó Érc kitudott, s amit a Világonátlátó Kristály is megmutatott.

Azt tudták ki, s azt mutatták meg, hogy az Ég alatt összeomlóban vannak a kövek. Mert amit felraknak estig, leomlik reggelre. Hogy amit felraknak reggelig, leomlik délre.²⁸

²⁸ V.ö.: Kelemen kőműves (székely népballada): Déva vára az, ahová a kövek naphosszat tartó összeomlása befészkelte magát. A fél véka ezüstért, fél véka aranyért munkába álló tizenkét kőműves végül abban marad: akinek a felesége legelőbb közéjük jön, azt szép gyöngén megfogják, vérét ontják, tűzbe dobják, hamvait pedig a mészbe keverik, hogy azzal állítsák meg a falak összeomlását. Kőműves Kelemen aztán azzal próbálja megállítani az éppen Déva vára felé hajtató feleségét, hogy az Istenhez fohászkodik. Két fenevadat támasztat az asszony elébe, de ő azokat bántatlanul elkerüli, támasztat aztán elébe fekete felhőt, de ő attól sem retten meg, támasztat elébe végül apró köves esőt, de az sem állja az asszony útját, aki ennyi fáradsággal is csak azért ér célhoz, hogy a leomló kövek pusztította várban megégessek és kő közé rakják. Ahogy a véráldozatot meghozzák, a kőművesek a falakat olyan magasra rakják, hogy ott már az angyalok zengését is szépen meghallják. A kőfalakba rakott asszony egyszer aztán még a kicsi

A Világonátlátó Kristályok pedig azt is tisztán látták, hogy az Ég alatt azért vannak összeomlóban a kövek, mert rögtön elszökik belőlük a lélek, ha csak egy lelketlenné bomlott szerzet is hozzájuk ér, amikor jobb híján már erre is ráveszi a lelke hült helyét szétrágó méreg.

A Mindentudó Ércék erre azt mondták, annak kell lennie lent is, aminek lennie kell fent is. Meg kell állítani az összeomlást: valakinek bizony össze kell rakni a köveket az Ég alatt, s valakinek bizony lelket kell fújni a kövekbe az Ég alatt.

Ti vagytok a kövek pásztorai. Ti tudjátok a kövek esendőségét, ti tudjátok hát a kövek lelkét. De ha értitek a kövek lelkét, bizony érthetitek ám az emberek vesztét is – mondta nekünk gondterhelt arccal, de bizakodó mosollyal az egyik Földneheze Törpe, aki az ércék és kristályok szavát hordozta körbe a dübörgő hegy gyomrában.

Az ember és a kő két kozmikus ereje a mindenségnek. A kő, súlya miatt, mindig lefelé törekszik s zuhan; az ember pedig, képzelete és becsvágya szerint, mindig fölfelé²⁹ – tette hozzá biztatásul, de talán azért is, hogy fenséges nyugalommal por-

fiát is meglátja, aki Kómúves Kelemen szavát megfogadva csakis azért jön a magas falak elé, hogy valahogyan mégis az anyja szaváért könyörögessen az áldozati vérből magasba szakadt köveknek. Amint a fia könyörgését meghallja, az asszony szíve bánatában meghasad, de úgy, hogy ahol a szíve meghasad, ott a föld hasadéka is kitárul, abba a hirtelen kitárult árokba pedig már a kicsi fiú is menthetetlenül beleszedül. (A ballada több gyűjtése és több alakváltozata alapján megfogalmazott közös történet egyik lehetséges verziója.)

²⁹ V.ö.: Csoóri Sándor: Jöhet-e még?

tyázó ragadozó madárként is egyre csak az emberek emelkedő körei fölöött szitáljon.

A romlás azért elkerülhetetlen, mert többnyire elfogadjuk³⁰ – tettem hozzá ehhez én is, hogy a Földneheze minden szavát ezzel is csak szépen megfogadjam. Megfogadjam ám, hogy aztán erre fel a kövekkel is együtt zuhanjak, de az emberek égbe repeső lelkével is csak együtt emelkedjek. Ha pedig a romlásnak éppen ugyan az volna az útja, hogy a kövek emelkedjenek az emberek helyett, s az emberek omoljanak össze a kövek helyett, bizony annak az útnak a viszontagságaival is szépen megbékéljek.

Te mit tudsz? – néztem rá aztán az ember és a kő közös erejének tudásával Göncösre.

Én össze tudom rakni az összeomló köveket – mondta.

Te mit tudsz? – kérdezett vissza.

Én lelket tudok fújni beléjük³¹ – feleltem neki, hogy éppen eléggé ráncba szedjem magam ahhoz, hogy kellően gubancos legyenek.

³⁰ Uo.

³¹ V.ö.: Fábólfaragott Péter (magyar népmese): amikor csatában legyőzik Fábólfaragott Pétert, s aztán rögtön földre is teszik, jön két aranyökör. Az egyik napkeletről, a másik napnyugatról jön. Ahogy megérkeznek, addig hányják a földet a szarvukkal, amíg Péter holttestét meg nem találják. Az sem riasztja meg őket, hogy Péter t lenyakazták a csatatéren: inkább kérdezgetni kezdik egymást. Megkérdezi az egyik a másiktól, hogy ő ugyan mit tud. Az egyik azt mondja: ő annyit tud, hogy a testet össze tudja ragasztani. A másik azt mondja, ő annyit tud, hogy lelket eresszen a testbe. Ekkor az egyik összeragasztja a szétszabdalt testet, a másik pedig lelket fúj belé. (Illyés Gyula gyűjteménye nyomán)

KANYAR

TRANZIT

□ WATT

25 WATT

BELTENGER

ITT A TENGER

POMPEJI

PIRAMIS

LEPANTO

SANDINO

KISHAJÓ

NAPRAFORGÓ HOLDDAL

TUPAMARO

KÉK ASZTAL

LÉGNYOMÁS

RUBICON

Halkocsonya a szoláriumban

(Laborjelentés Szemethy Imre festményeiről)

A tarnavölgyi piktor beretvaszíjon táncolván szándékosan elbástyázza magát előző, patafizikus korszakától, s nemet mond a kis-oros zszurnalizmus kísértésének, sőt aznapi *pro urbi*-imánknak is, midőn elénk tárja kéménybe illő delikátumait.

(Aszályos panoráma avatott formabecsű üledéktárgyai vagy bútordiszkonti látomás egzakt kivételése a hazai hellenizmus oltárán?)

Vonalbírói futkozással s lengetéssel nyugtázhatjuk a frissen toborzott szellem rapszodikus megnyilvánulásaként értékelhető képeket és azt a jellemzően ráijesztő magatartást, melynek révén e nem tétovázó reformer fokozott iramú korunkban a bigbandiáner teológia előhírnöke leend.

Szemethy Imre a szolmizáló eretnek dallamvezetésével rokon vásznain műfény és mesterséges tér kapcsolatán meditálva mintegy a teremőri aluszékonyságot teszteli, nehezen fellelhető, szétszórt motívumai mindössze a képzettársítás beindítására szánt kellékek. Ezek a normál hőmérsékletű szemlélőre esztrádfizikai tüneményként hatnak, felidézve a rangadó utáni kupéhasogatás impresszióját.

Szerkesztési, komponálási elve muzikális természetéből (= csengőhang/ cimbalom/bőgő) következik, s kellően színleli a nomadizált formák leltári pontosságának hiányát. Részben kvadrátos-szferikus (*objektoid*), részben naivizáló-primitív térbeliség vetekszik itt a minerális színvilággal, a burdaszabású falukutatóra bízván a kérdést: – Miféle kedélyváltozások kényszerítik a népeket lakóhelyük ily mérvű elcsúfítására?

Tárgyunkra nézve kedvező klimatikus fordulat lenne a profán részegységek tekintetében egy takaréklángon tartott miocén-modell ideiktatása, ám ezt meghíúsítja az a – Szemethy képeit nézdelő személy egyéb féltekéit igénylő – filozofikus tartalom, mely azúton válik mélyen hatóvá, hogy a munkaszüneti répagyalulást nemleges pártfogással kombinálja.

Fékpadon szerzett borzongás mondatja velünk a végső szentenciát: keringés nélkül nincs élet a Kunságban s a környező megyékben! Úgy, akkor és hajdanán.

Nyáry Alfréd

Ágas Lehel

Eseményt festő pillanat

szavak Incze Mózes képei mellé

rejtve ősidőt fon
 eseményt festő pillanat
 én itt vagyok te ott
 kötöz mítoszi mozdulat
 gomolygó szélbe
 történetek jelet hasítanak

erősíted ha találok
 halványul ha véted
 mi öröktől szabadon fakad

★

többé ne béklyózz elevent
 bár távolba szakad
 visszatekintvén
 fejedből néz

időtől fogva szabad

érző folyamiban
 csorduló ajak
 réveteg ujj kötelékké
 szem bíbor vízzé fakad
 ha torpansz
 homlokod felhőzi áhítat

bízd rám magad
 maradón térek eléd

★

ősremegés
 lobogtat lepelfalombot

hasadékból előragyog
 burok-foszlányt kanyarít
 kelő lélek

árnyéka
 képpé révül

vászonfény-gyűjtő szem
termő tekintetté
könnytelen út
omló gyolcs-szegéllyé
csavar mindent
mi távolodni kénytelen

Abrons

ha Te nem
hát nem érzi senki

abroncsod szorongatását
helyetted
viselni nem siet más
minek vérezné hiába homlokát
néki balsejtelem
maradsz
távértések különc gubanca

szemedre szivárvány-szótttest
kanyarít
mi idővágynak
másfelől nyakas magánynak
hívatik

szárnyaltat messze vég
szabad s meztelen ég
mézet mázsol
igéző ajkad köré
bőrödre
ágazó gerinced nyomán

földnek, humusznak álmává érsz
s határszagató
világgabalyító
tanúság
lész

Evellei Kata
Kirajzolódom

1.
szép kék szerelmem eltörött
amikor megpróbáltam kivinni a kertbe
most honnan kerítsek másikat
ragyogok akár a hold a kutyák utánam ugatnak
ahogy az út végigsuhan
fölöttem
alattam
szétfut a víz a papíron
bármennyit is megyek immár
nem tudom kiegyenesíteni a földet

2.
unom az estét a meddő árnyéktalanságot
csak a lombok ne köszönnének be annyiszor
homlokráncolva íme már jön is
egy cseresznyefa gonosz tüskéi meredeznek
az éjszaka ujjai hiába sírnak most
mind az erősek jajgatnak hiába
most a fojtás ideje van velük együtt
örülök én is valljam csak be minden
erényemet leviszem
a kirakattól a pincébe csupán magamat hagyom
ott figyelni hátha történik valami

3.
isten fia (?) vagyok gyáva és szelíd
mégsem irtózom a halaktól
rokonok vagyunk ezért esszük egymást
végül is

Rajz

Holdfűt. Gesztenyehomlokú
éjfélfehérbe zárt sorok.
Az utcatükrön hangtalan
egy macskaárnyék átcsorog.

Vándorlás

Csak a madarak élnek örökké:
az izzó világ legmélyéből jönnek,
és hazatérnek a végtelenbe.

A mindenségtől szárnyakat kapunk,
hogy fejünk az eget súrolhassa.
S a föld, ez a hű öreg tenyér,
elkap, hogyha visszahullunk,
elkap, miután földobott.

Simek Valéria

Karácsonyestén

Betlehem csillaga alatt
gyémántcsillogású hómezőkön
jártunk a faluszéli pusztaságban.
Karácsonyestén anyám kalácsillatú
szavain, rejtelmes mosolyán s az
égnék csillagain csüngtem.
Angyali ígéret volt...
Az öreg lisztesládán az ablaknál
karon ülő karácsonyfa gyertyái lobogtak.
A lámpát anyám elfújta, hogy több
hely maradjon a remegő fénynek.
Ujjongó kedvem támadt, és nem
fáztam a gyémántfényű télben.
Boldog harang-hívás töltötte be
visszhangosan a falut és egész
lényemet. Hallgattam az emberek
harsány, boldog énekét a szomszéd
ablaka alól. Majd a faluban itt is,
ott is kántálók hangja szállt az
ég felé. A gyermekkor énekei!
Dallamaik meredeken fölszárnyaltak,
majd alászállva hosszan tartó
utórezgéseit dédelgettem magamban.
Kiröppentem az otthon meleg
tenyeréből, elmúltak a kalácsillatú
napok, és a várakozás ablakai alatt
sem topog cipőm talpa, hogy
fölsebezze az agyagos ház földjét.

Kihullott belőled az idő

Egy árny vagy már, lépéseid
lassú vonszolása a lépcsőkön
felfelé. Tapogató ujjaid között
zsebkendőbe sírt alázat.
Házad előtt a füves árkokon
is átszökdel az idő,
szűk szoknyában átugorva,
felhasítva szövetét a délelőtnnek.
Távolodott minden. Az érő
gabonatóblák sárga izzásában
zsong, zizeg a nyár. Felhajtott
kötényedben az útszélről felszedett
kláhás kalászfejek pihennek.
Morzsolod napjaid, pattognak
az érett szemek konyhád kövén.
Ostorral hajtánád az időt, hogy
ebből elég már! Túlsietni,
túl lenni mindenén. Mezítláb,
s egyedül, persze mindig egyedül.
Csendet zizeg a gyom.
Az éjszakák vetkőztető sötétségében
egyre csupaszabban, egyre
kétségbeesettebben élsz.
Kihullott belőled az idő.

Álmatlanság

Csend hallgatózik az
 éj takarója alatt.
 Szemedből hajnali álmatlanság
 mossa ki álmaid, mint a
 fehérre sikált kövek a folyó
 medréből gurulnak elő
 megfejthetetlen gondolataid.
 Csurog a hajnal, s Te
 tetőtől talpig fekszel
 a megmértetés zuhatagában.
 Megszégyenülve a tehetetlenség
 könnyel áztatott esőiben.
 A pocsoló növekvő tükrében
 már a fák képét sem
 látod. Hallgatózol. Valaki
 már a hajnalnak nyit ajtót,
 beengedi az ébredés feltámadását.
 A megfeszült csöndből
 előcsoszog egy fénysugár az
 öreg felhők zsebéből kibillenve.
 Kéredzkedés nélkül kendőd
 simogatja, mint Te a gyermekedet.
 Látod, ez a nap is a tiéd. Estére
 újra székedben ülsz, fáradtan
 bóbiskolsz, mint aki lemaradt
 már erről a napról is.

Kezében tartja lapunkat, Kedves Olvasó – hadd higgyük, hogy „nyert ügyünk van” így, mert törekvéseinket megítélheti, s határozhat arra, hogy adójának egy százalékát alapítványunknak ajánlja föl.

Ezt megteheti, ha kedvezményezettként

a **Cédrus Művészeti Alapítványt**

nevezi meg, adószámunk pedig:

18110661-2-41.

Köszönjük.

Szirtes Gábor

Szigora mögött az igényesség¹

Tüskés Tibor
(1930–2009)

„Test test te most / mért lettél magadhoz gonosz?” – idézhetnénk a költőt a megrendítő hír hallatán. Váratlanul távozott el közülünk a pannon föld szülötte, hű szolgája, évtizedeken át tanítómesterünk és munkatársunk, Tüskés Tibor. Néhány hete még, Pécssett, a 90 éves Pákolitz Istvánra, az Ormánságot járva pedig Kodolányi Jánosra emlékeztünk vele együtt, majd születésnapra köszöntőt mondtunk a megyei könyvtárban. És most *túl* van már, *odaát*, mesterei, barátai, alkotótársai – Várkonyi Nándor és Bárdosi Németh János, Csorba Győző és Martyn Ferenc, Pákolitz István és Takáts Gyula – társaságában. A rendületlen titokkereső, aki egyik könyve címének is ezt adta, és aki a szellem világának alig ismert területeit járta be és tette közkinccsé, már ott van, ahol számára talán végre minden titokra fény derül. Szorgalmát és alázatát, sokoldalúságát és műfajokban való jártasságát neves poe-

ták írták versbe: „verselemzés, műkritika / tankönyv, monográfia / és tájesszé, pihenésül / füstő-interjú is készült; / geográfus, monográfus, / homokba ír, ha nincs árkus” – olvashatjuk egyik kortársától, Pákolitz Istvántól. Igen, egyformán és egyidejűleg volt otthon mindezekben. Vérbeli pedagógus és előadó is volt: lényeglátó, élményszerű, élvezetes, emlékezetes. A XX. század kiválóságairól jelentek meg könyvei, monográfiái rangos budapesti kiadóknál és Pécssett is, a Pannónia Könyvek sorozatban. Univerzális felkészültségű szerkesztőként, nagy tudású irodalomtörténészként, igényes kritikusként tarthatja számon az utókor. Két évtizeden át munka- és szerkesztőtársaként, könyveinek kiadójaként tanúsíthatom: a kézirat-előkészítéséből is tanulni lehetett, a kézirataival az irodalmi és a műszaki szerkesztőnek dolga nem akadt, mindig követendő példaként emlegettük őt.

Szerencsések voltak, akik a környezetéhez, a szellemi holdudvarához tartoztak, mert egy rendkívüli egyéniséggel lehettek kapcsolatban, aki mindennek előtt nem a személyével tűnt ki, hanem azzal, amit végzett. Szerény, mérték-tartó, ugyanakkor szigorú és következetes volt. Csodáltuk teljesítményét, munkabírást, szorgalmát, fegyelmét, átgondolt munkamódszát. A szenvedélye

¹ Elhangzott 2009. december 1-jén Tüskés Tibor temetésén, a Pécsi Központi Temetőben.

vált kenyérkeresetté, és viszont, a kenyérkeresete a szenvedélyévé. Kutatott, ifjú tehetségekkel, kéziratokkal foglalkozott, lektori jelentéseket, kritikákat, tanulmányokat, esszéket írt, antológiákat állított össze, könyvek, monográfiák születtek legendás Erika írógépén a XX. századi irodalom legjobbjairól, Kodolányiról és Csorbáról, Nagy Lászlóról és Pilinszkyről, Illyésről és Takáts Gyuláról. Az utóbbi években gondosan rendezte személyes archívumát, és sorra jelentek meg levelezéskötetei, mindenekelőtt az életében sorsfordító szerepű Mészöly Miklóssal és a hú baráttal, Fodor Andrással foglalkozók.

A Jelenkort követően a helyi könyvkiadást is segített országos rangra emelni mint a Pannónia Könyvek sorozat útrairindítója, a Pro Pannonia Alapítvány mindig kezdeményező, ötletgazdag, segítőkész kurátora. „A kizökkent idő” helyreállítására vállalkozott a megváltozott világban, műveivel vállalt fontos szerepet a kánonformálásban. Nem vett részt kisstílusú irodalmi harcokban, értelmetlen vitákban, környezetét óvta a divatok követésétől. Munkásságával és egyéniségével azt sugározta, hogy csakis a jó ízlés, az értékekhez való hűség óv meg a tévedésektől, a kommersz követésétől. Gondolkodása és magatartása azt sugallta számunkra: a lövészárkok betemethetők, az ellentéteken felül lehet emelkedni, az ütésváltások helyébe kézfogások is léphetnek, egy kiadó palettáján a legkülönbözőbb szerzők és művek megférnek egymás mellett. Feltéve, ha jók, ha a minőséget képviselik. Szigora mögött az igényesség, indulatai mögött a minőség iránti vágy, tapintatos célzásai mögött az okosra és szépre tanítani akarás húzódt meg. Tanítványok százai, egykori könyvtári és kiadói munkatársai tanúsíthatják, hogy igényességet, emberi tartást, munkaszeretetet tőle tanultak, hogy ő valóban az az ember volt – ahogyan Keresztury Dezső írta róla –, „kinek esze, szíve, keze, mindig munkával van tele”. Utolsó találkozásaink alkalmával, már súlyos betegen, a kórházi kivizsgálások és kezeléseik közötti időben is dolgozott, terveiről szólt, a helyi irodalomról, újabb levelezéskötetének borítójáról, tervezett Mészöly-kötetéről fogalmazta meg elképzeléseit. Majd meleg kézsorítással búcsúzott.

Alig hihető, hogy patinás, sokrekeszes táskájával nem jön be többé a szerkesztőségbe, nem utasítja vissza a fotelt és ül le valamelyik székre, nem veszi ki táskájából a használt kis papírlapokra írt jegyzeteit és a mindig magával hordott asztali naptárát, nem mondja el az elmúlt időszak tapasztalatait, nem fogalmazza meg javaslatait, közös programjainkat, egy újabb könyvbemutató időpontját vagy az általa létrehozott Testvérmúzsák Asztaltársaság soros találkozóját. Tüskés Tibor kilépett a földi világból, de továbbra is velünk marad. És nemcsak az emlékezetünkben. Mert könyvei nemcsak kutatásait, tapasztalatait, irodalomfelfogását és értékrendjét, hanem szellemi és emberi önarcképét is őrzik. Gyakran felsejlik majd számunkra alakja, nyílt tekintete, fanyarkás mosolya, őszülő, szakállas, barázdás, karakteres arca.

„Ha utoljára lehunyom a szemem, azt szeretném, hogy nyitott könyv takarja el az arcomat” – írta egykoron *A könyv dicsérete* című esszéjében. Kívánsága szerint, gondolatban – a Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, a Csorba Győző Megyei Könyvtár és a Testvérmúzsák Asztaltársaság nevében – így veszek végső búcsút tőle.

Borbély András

Vendégvárás

(Az első filozófia)

I. A még mindig közhasználatban lévő természettudományos logika értelmében az űrkutatás vagy a genetika természettudománynak számít, tehát a természetben eleve meglévő lehetőségek kutatásának, azok legújabb-kori professzionalizálásának logikus és ésszerű, semmilyen kvalitatív ugrást vagy törést nem termelő következményei. A filozófus azonban, például a platóni értelmezés alapján, már magát a fényt is hajlamos nem természetből származónak, hanem a természetbe a világegyetemből érkezőnek tekinteni. Ilyen értelemben tehát a nappól érkező fény, ahogyan a maghasadás jelensége is, inkább természetfölötti, azaz univerzális vagy az univerzumból származó, nem pedig természeti jelenség, s amennyiben a természettudomány ezeket kutatja, már kilépett a természettudományok hagyományos medréből.

Amennyiben a természettudomány feladatának a természetben meglévő jelenségek kutatását és leírását tekintjük, s e tudományok praktikus felhasználását a szintén már a természetben benne rejlő produktivitás optimalizálásának és kvantitatív növelésének vagy szabályozásának, annyiban vehetjük úgy, hogy az efféle ténykedés, ha módosítja is, alapjaiban azonban nem forgatja föl a természet rendjét. Kvantitatív optimalizálás és a kvalitatív ugrás között akkor mutatkozik meg a radikális határ, ha az, ami természettudományos ténykedésnek nevezi magát, tehát olyasminek, ami adott lehetőségeket, valami eleve adottnak a logikáját követi, valójában már nem lehetőségekből él vagy ilyeneket teljesít ki, hanem maga is lehetőségeket hoz létre. (Maga ez a kérdés, ha a humán tudományokon belüli érintkezési pontokat keressük, egyszerre súrolhatja a poétika és a teológia területét. Abban a tekintetben legalábbis, hogy előbbi a költői alkotást úgy tekinti-e, mint amely világot állít fel és elő, vagy pusztán nyelvi lehetőségeket variál és teljesít be, vagy hogy utóbbi szerint a világot a Teremtő által adott lehetőségek tárházának vagy az embert a teremtés folytatójának, tehát lehetőségek teremtésében az Alkotó saját jogkörrel rendelkező alkotótársának kell-e tekintenünk.)

Amennyiben azonban a létező létéről van itt szó, a kérdés mégis inkább sajátosan filozófiai, ennek értelmében ugyanis a létezők mögött közvetlenül nem egy másik létező, a többi létező alkotója, egy teremtő áll, hanem a lét, a létező léte, vagyis egy *lehetőség*. A létet itt a létezőnek mint létezőnek a lehetőségeként értjük. Egy létező létrejövéséhez így előbb a lehetőségnek kell meglennie, amiből a létező létrejön, e *lehetőséget* azonban nem tekinthetjük egy másik létezőnek, például úgy, ahogy az utód létrejövéséhez egy másik létező, a szülő járul hozzá, hanem inkább úgy, ahogyan a szerszámkészítő szándékában még nem realizálódik kézzelfoghatóan egy szerszám mint létező, pusztán annak „lebegő” lehetősége áll fenn a tudatban, hogy az létrejöhet. Egy létező okának egy másik létezőt tekinteni azért is félrevezető, mert a természetben nem lehetők

föl okok, pusztán így vagy úgy létezők, csak a gondolkodásban. Nem létezik olyan, hogy *okdolog* önmagában, s nem is találkozik a természettudós sem a természetben okokkal vagy okozatokkal, ok és okozat maga is egy lehetőségből, a gondolkodásból mint lehetőségéből nyeri érvényességét. Az érvényességnek nem kategóriája, hogy az érvényesség létezőként fenn is álljon. Egy ok-okozati viszonyt ezért sohasem tekinthetünk létezőnek, hanem bizonyos feltételek mellett érvényesnek vagy érvénytelennek, más szóval az ok-okozati viszony felállítását a gondolkodás egyéb tényei teszik érvényessé vagy érvénytelenné. Létezni ezzel szemben olyasmit jelent, hogy a létben mint létezésem lehetőségében lenni. Egy létezőre szigorú értelemben nem is mondhatjuk, hogy az van, ugyanúgy, ahogyan az okra vagy okozatra sem, mivel az az állítás, hogy a *létező van*, már nem szigorúan egy létezőt, hanem a létező *létében való lehetőségét* mondja. A „van” nem közvetlenül a létezőre vonatkozik, mint predikátum a szubjektumra, hanem a szubjektumot létének lehetősége általi közvetítettségben mutatja meg. A létező ezért *nem valami, ami van*, hanem *valami, ami lehet, azaz „van, mert lehetséges”*. A *lehetőség* tehát csak abban a redukált értelemben „oka” egy létezőnek, ha ez nem egy másik létező.

Mármost a természettudomány, amíg elfogadja a *lehetőséget* mint a dolgok létezésének lehetőségét, s ő maga nem hoz létre új lehetőségeket, csak újabb, eddig még észre nem vett létezőket fedez föl, azokat kombinálja, illetve értelmezi újra, addig nem módosítja és nem avatkozik bele annak szerkezetébe, ami *eleve egyáltalán fennállhat*, mivel amit létrehoz, lehetőségként már egyébként is fennállt. A természettudomány akkor hagy föl veszélytelennek tűnő ténykedésével, amikor már nem pusztán újabb, a világban lehető létezőket vesz észre, hanem az eddig még nem ismert létezők lehetőségét is maga hozza világra. Az ilyen tudomány már nem kísérleti és nem racionális, mivel nem egyes létezők keveredését és azok egymásra vagy a megfigyelőre gyakorolt, várt vagy váratlan hatását, illetve nem a létezők között elgondolható összefüggéseket vagy összefüggéstelenségeket kutatja, hanem *létezhetőséget* és *lehetségességet* teremt. A tudós, akit nem az érdekel, ami nélküle is *adott*, hanem ami nélküle *nem lehetne*, már semmiképpen sem a hagyományos értelemben vett természettudós, hanem alkotó. De bárhogyan is nevezzük, a mai tudós nem fölfedez, hanem létrehoz. Létrehozni pedig csak az tud, aki már nem a létezőket, hanem a *lehetőségeit* kutatja, tehát olyasmit művel, ami hagyományosan nem a természettudományokhoz, hanem a filozófiához és a teológiához tartozott, egészen pontosan a megértéshez, nem pedig a megfigyeléshez. Ugyanis valaminek a lehetőségét megfigyelni nem lehetséges, hanem megérteni.

A képzelőerő, miután a poétikában elvesztette tekintélyét, helyet szerzett magának a kibernetikában és a genetikában, s eközben a természetfölötti, vagyis az univerzális, ami a teológia és a költészet felségterülete volt, mára a megfigyelő ész látókörébe kerül, még ha ez ma még nem is tud róla, még ha nem is látja be, hogy már nem a természeti, hanem a természetfölötti, nem a meglévő, hanem a lehetségesek eszményét követi. A teológia és a poétika pedig visszavonult az embernek és az emberi nyelvnek a természetfölöttihez és az univerzálisához képest mégiscsak kisszerű és belterjes magánügyei körébe. Ma még aligha látható, hogy annak, ami természeti, az univerzális minden esetben az ellenfele és elpusztítója-e, de a maghasadás univerzális lehetősége

megteremtésének és emberi bevetésének következményeiből, a genetikai kód feltörése révén az „embertervezés” lehetőségessé válásából stb. az univerzalist a természetihez képest egyelőre beláthatatlanul hatalmasabbnak kell elképzelnünk. Az univerzális itt nem olyasmi, ami a természetben már megvan, hanem olyasmi, ami a természetből sehogy sem magyarázható, abból jelenlegi tudásunk szerint emberi közreműködés nélkül sohasem jött volna létre. A filozófia kérdései, ha fenn akar maradni, ma újból ezek: *Mi a természeti?*, *Mi az emberi?*, *Mi a világegyetem?*, mégpedig ezek egymással való lehetséges viszonyában.

II. Az első filozófia magát nem tudományként, hanem életmódként gondolta el (*biosz théorétikosz*), s ennyiben nem vagy nem elsősorban a helyes gondolkodásra, hanem a helyes életre irányult. Ha az univerzum, amely a mai tudomány tárgya, máshogyan ugyan, de újra az ember látókörébe került, s ennek természettel való szembenállása mint az emberi lét lehetőségének veszélyeztetettsége, ahogyan azt ma a társadalomtudósok vallják, az embert életmódváltásra hívja fel, akkor a filozófia magára újra életmódként tekinthet.

Az első filozófiában az élet, amennyiben *biosz théorétikosz*, az emberi életet jelenti. Az első természetszerűleg nem egyszermind kezdet, előtte is volt élet és gondolkodás. Amennyiben az élet nem a *biosz théorétikosszal* veszi kezdetét, ennek sajátzerűsége az élet és az elmélkedés sajátos összevonódásában válik elgondolhatóvá. Nem vitatjuk, hogy a gondolkodás már az első filozófia előtt belegendolt abba, hogy az ember él, de a létezőnek mint a létezés lehetőségességének és lehetőségében való létnek, a „vagyok, mert lehetek” gondolatának fölfedezése az ő érdeme. Valami egészen újszerű kerül itt elő, mert a létező (az ember) nem a természetfölötti, de nem is a természeti okozataként gondolható el a *biosz théorétikoszban*. Az első filozófia mint csodálkozás és elmélkedés elsősorban azon való csodálkozás és elmélkedés, hogy a létező lehet, s így egyáltalán nem az ok-okozat előtti, hanem annak elégtelensége utáni állapot. Ha a létezés nem természeti vagy természetfölötti következmény, akkor lenni – ez nem valami természetes vagy természetfölötti, hanem éppenséggel valami hihetetlen, sőt elképesztő. Hogyan lehet valami, ami nem pusztán keletkező és elmúló, de nem is örökkévaló és halhatatlan, hanem: „van, mert lehet”?

Az első filozófia nem az életet általában, hanem a gondolkodó életet mint saját magát veszi szemügyre, de úgy, hogy megtartja a distinkciót élet és elmélkedés között; élni és az életen elmélkedni – ez két külön dolog. Az élet mint a gondolkodás lehetősége adódik: csak az gondolkodhat, aki él, továbbá csak az élhet helyesen, aki gondolkodik, de nem akármin, nem az univerzum szerkezetén, a számon, a vízen, a tűzön, egyszóval a lehetséges őselveken, hanem magán az életen mint lehetőségen, saját gondolkodása lehetőségén, vagyis saját létén. Az élet sohasem az, ami megfigyelhető, hiszen csak a létezők figyelhetők meg, a létezők lehetősége nem.

A gondolkodó életmód így nem egy lehetséges életmód, a módszer (*methodosz*) kidolgozásával veszi kezdetét, amely módszer egy a többi között, hanem azon való elmélkedés, hogy lehetségesek egyáltalán ilyen vagy amolyan életmódok, s hogy ez miként lehet. Az elmélkedő életmód így az egyetlen lehetséges életmódon való elmélkedés, mégpedig a gondolkodó saját életmódján: „El-

kezdttem keresni önmagamat" (*Hérakleitosz*, B 101). Ám a helyes életmód kutatása nem talál föl további s egyszerűsített helytelen életmódokat, amelyek ugyanúgy lehetségesek, mint ez az egyetlen, hiszen csak az a létező, ami önmaga létezéséhez létének lehetőségességét veszi alapul. Az az életmód, amely nem ezt teszi, vagyis nem saját létének lehetőségében talál magára, nem is lehetséges. Ha a filozófia a bölcsesség szereteteként az egyedül lehetséges életmódon való elmélkedés, akkor a gazdagság szeretete (*philargüria*) vagy a becsület kedvelése (*philotimia*) nem lehet a helyes életmód, mert a gazdagság vagy a becsület nem közvetlenül önnön lehetőségességük alapján válnak elgondolhatóvá, hanem már meglévő és lehetővé vált erényekre támaszkodnak, amelyek lehetőségességüknek figyelembe vonása nélkül is lehetnek, vagyis nem közvetlenül a lehetőségük által való közvetítettségben élnek. A gazdagság vagy a becsület szeretete mint életmód nem gondol bele saját létének lehetőségességébe. A biosz *theorétikosz* ellenben azon való elmélkedés és csodálkozás, hogy lehetek.

A biosz *theorétikosz* nem egy helytelen életmódról a helyesre való életmódváltás eredménye, hanem annak egyszerű, mégis fordulatértékű belátása, hogy nem egyértelmű, nem természetes, nem isteni csoda, megmagyarázni sem tudom kielégítően, mégis lehetek. Éppen azért nem válik külön az élet és az elmélkedés, mert az elmélkedés önmagában csak mint valamin való elmélkedés lehetséges, az élet önmagában pedig még nem valami létező, pusztán annak lehetősége; de nem is szakadnak el végletesen egymástól: a biosz *theorétikosz* abban való lét, amiben egyáltalán lehetek. Ezt az életmódot nem a lehetőségek tárházából merítjük mint már eleve lehetővé váltat, mivel a gazdagság és/vagy a bölcsesség szeretetében nem lelhető fel az arról való tudás vagy az arra való vonatkozás, ami ezekben az életmódokban magát az életmódot lehetővé teszi, míg az elmélkedő életmódban éppen arról van tudomásunk, amit a többi életmódnak, az erről való tudomás hiánya ellenére, előfeltételeznie és birtokolnia kell. Ezek az életmódok az életet birtokolják, mintha az övék lenne, míg a biosz *theorétikosz* nem birtokolja saját életét, hanem feltárja, hogy csak benne válik lehetővé. Csak az elmélkedő életmódot folytatót, a filozófust nem hagyja hidegen, hogy miképpen lehetséges olyasmi, mint élet, olyasmi, mint a már eleve ráhagyatkozás az életből mint lehetőségéből fakadó feltételre, sőt éppen az ehhez a lehetőséghez való specifikus odafordulásban nyeri el a többi életmódhoz képest az elsőbbséget. Ebben a fordulatban egy lehetőséget fedezek föl, ami saját magam vagyok. De nem úgy fordulok magamhoz, mint emberhez vagy mint pszicho- vagy fiziológiai sajátosságok halmazához, mint létezőhöz, mint tárgyhoz, mint valakihez, mint másikhoz stb., hanem fölfedezem a hihetetlen: lehetek.

Ha az életmódot mint a lehetséges utat gondolom el, akkor az út a létezők lehetőségeként nem teljes mértékben emberi feltalálás (teremtés) eredménye, hanem annak alapul vétele, ami váratlanul mint az életmód és lehetőségesség mutatta meg magát, ugyanakkor nem valami meglévőként és létezőként, amit a megfigyelő ész fedezett föl, hanem aminek útján bármi mindenkor lehet. Az újonnan fölfedett út vagy csapás nem az a létező, amely váratlanul a teremtésből vagy egy ósok okozataként először felbukkan, hanem az *illeszkedés*, vagyis annak fölfedése, hogy a létezők eleve önnön lehetőségükbe illeszkednek: „Nem értik meg, mint van az, ami ellenkezik, önmagával mégis összhangban (*logosz*): visszacsapódó *illeszkedés* (*harmonie*), mint íjé és lanté" (*Hérakleitosz*,

B 51). Az első filozófia mint a filozófia megalapítása a létezők önnön lehetőségükbe való illeszkedésének törvényét állapítja meg: „Ésszel beszélvén meg kell erősítenünk magunkat azzal, ami mindenkben közös, mint törvénnyel a város, sőt még sokkal erősebben” (*Hérakleitosz*, B 114) Az illeszkedés törvényének megelégedése, amikor az, aki elmélkedő életmódot folytat, a létezőt saját lehetőségébe mint törvénybe helyezi, amiként a város is a törvényességben, a törvény (*nomosz*) általi alapításban mint önnön lehetőségében alapozódik meg, ugyanakkor valami mást is fölhalál, mint saját törvényét, nevezetesen azt, amitől a város városként a törvénye általi megalapítás eredményeként elhatárolódik: a természetit, az ellenséget, a törvény nélkülit. A lehetőségesség tehát nem egy bármire való lehetőségesség vagy a lehetőségek tárháza, hanem annak, ami illő, azzal való össze-állítása vagy össze-illesztése, amihez illik és méltó. De az össze- vagy felállítás így egyben szembeállítás is azzal, ami a város határán és annak törvényén kívül esik, s ahol már nem érvényes a törvény. Az így megalapított város, amíg fennáll, nemcsak önnön lehetőségességében áll fenn, hanem az attól való elhatárolásban is, ami nem lehetséges s ami ő maga sohasem lehet, például az ellenség, a természet, a törvény nélküli. A törvény érvényessége, amely látszólag úgy mutatkozik meg, mintha ő maga tenné lehetővé azt, ami fennáll, vagyis mintha éppen az érvényesség lenne a város határa, azonban maga is csak addig lehet, amíg az érvényesség megalapozása az elmélkedésben és a gondolkodásban, vagyis a városon belüli *biosz theórétikosz*ban meg van engedve és lehetséges, mivel az érvényesség sohasem lehet egy létező létének a feltétele, *lehetőség*, hiszen maga is azon alapszik, hogy lehet. Márpedig az, ami lehet, a *biosz theórétikosz*ban mutatkozhat meg, nem pedig a törvényt tisztelő életmódban. A törvény tehát csak addig érvényes, amíg annak a törvénye marad, ami lehetséges, nem pedig a lehetetleneké, még akkor is, ha a törvényeket lehetetlenségük ellenére is betartják, ugyanis nem a helyes, azaz elmélkedő életmód határozódik meg a törvények érvényességéből, hanem a törvények érvényességét fenntartó életmód határozódik meg az egyedül lehetséges, azaz a lehetőségességet alapul vevő és az ebben a módban lehetséges életmódból.

III. Ha a *biosz theórétikosz* nem a bármire való lehetőségesség, hanem a lehetséges életmód filozófiája, akkor rendelkeznie kell valamilyen kötelességgel vagy köteléssel, ami az illeszkedőt a lehetségeshez köti és nem hagyja kötetlenül lebegve ellehetetlenülni. Ez a kötelesség azonban nem egy parancsolatból vagy az érvényben lévő törvényből, hanem az életmódból magából áll elő. Az ilyen kötelesség vagy törvény nem olyasmi, amihez oda vagyok láncolva vagy aminek le vagyok kötelezve, hanem amelyhez szabadon tartom oda magam. A *biosz theórétikosz* a legszabadabb életforma és magatartás, amennyiben nem az tartja őt, ami elő van írva, hanem önnön lehetőségességéhez tartja szabadon oda magát, és ebben az odatartozásban ismeri fel saját megkötöttségét. Ez a megkötöttség azonban egyszersmind saját lehetőségessége is, azaz annak a *megengedettsége, szabadsága és esélye, hogy lehet*, amennyiben létének megalapozottságát ebben a megengedettségben, szabadságban és lehetőségességben találja meg. Az első filozófia azokban a görög gyarmatvárosokban (*apoikia*) szökken szárba, amelyek alapításukat és megalapozottságukat nem

mitikusan magyarázzák, hanem az anyaváros (*métropolis*) törvényét nem tekintve magukra nézve kötelezőnek, az alapítást a kolónia saját törvényeinek megállapításával kezdik. Az anyaváros védelmet, ugyanakkor szabadságot biztosít a vállalkozó szelleműeknek az új városnak mint törvényen állónak a megalapításához.

Mivel azonban nem pusztán a törvények általi alapításról mint a lehetőségről és szabadról van szó, hanem egy kolónia és város felállításáról, célszerű ennek lehetőségességét, megengedtségét és szabadságát ennek konkrét térvonatkozásával együtt ragadnunk meg. A *szabad* a mi nyelvünkön a leginkább köznapi értelmében azt jelenti, hogy *kint lenni a szabadban, a szabad ég alatt találni magunkat*. A *szabad* látszólag tehát ellenáll a tér városias és civilizatórikus célzatú belakásának, a városias életmódnak, amely az emberi építmények által való körülhatárolódás és bezártság jelentését veheti föl, de ez a látszat abból keletkezik, mivel elfelejtettük, hogy a város (*polis*) annak görög értelmében nem a városias életmódot, vagyis az épületek, a lehetőségek és az emberek sokaságát jelenti elsősorban, hanem azt, aminek törvénye van, amelyből saját fennállását megőrizheti és amiből saját megalapozottságát lehetőségességében megtartja. A város itt nem a szabadban való kintlét ellentéte, hanem éppen-séggel az egyedül lehetséges szabad életmód. De a szabad mint térvonatkozás ezzel együtt a szabadság elvont, ideologikus társadalmi-politikai meghatározottságának mint jognak is ellenáll, mivel a *szabad*, noha mint térvonatkozás itt nem a természetben, hanem a városban való szabadon engedettséget jelenti, ám még mindig bizonyosfajta konkrét térvonatkozásra, a városira, sőt az agorára, nem pedig valamiféle általános és alapozatlan szabadságjogra utal. Ahhoz, hogy a *szabad* ilyen térvonatkozásként, ugyanakkor a lehetségesnek a megértését kötelekként megismerni törekvő életmódként jobban megragadható legyen, tovább kell lépniünk a szabadnak egy, a mi nyelvünkben lehetséges interpretációja felé.

Ami a világban létezik, az lehetséges. Ami a világban létező, az világot lát, ami itt nemcsak a konkrét megszületésre utal, mivel a létező nem lehetséges pusztán okozatként, hanem a „világrajövetelre”. Aki világra jön, az maga is láthatóvá válik, de nem mert megszületett, hiszen egy képet sem pusztán amiatt látunk meg, mert a festő megfestette, hanem mert fény vetül rá, enélkül pedig semmi megfestettet nem láthatnánk meg, sőt nem is lenne semmi megfesthető. De a fény vagy a nap mégsem tekinthető a kép okának, hanem létrejövése lehetőségének, amiképpen a világ a világba érkezőnek nem a létezés okaként, hanem létezése lehetőségeként adódik. Világra jönni inkább olyasmi, mint világot látni, de ez nem a létezők sokaságának szemrevételezésében való életmódot, hanem a világlátás lehetőségeként megvalósult létet jelent. Aki lát, az nem pusztán *valamit* lát, hanem a látásban leli meg életét. Aki a világra jön, az a világban találja magát és az életet, nem pedig valahol máshol, mivel erről a „máshol”-ról semmi lehetőséget nem tudna mondani. A világ nem az, *amit* megvilágít, hanem az, *ami* világít és világgá tesz. A világra jövőt a világ megajándékozza a világgal, azaz a létező lehetőségessé válásával és a világban való szabadon engedésével. A *világlás* ugyanaz a világra jövőnek, mint a világot látónak a *láthatás*. A világra jövő úgy illeszkedik a világhoz, mint bármely létező ahhoz a lehetőséghez, hogy lehet, és a világot tekinti annak alapulvételeként,

hogy jöhetett. A világ így sohasem valamely meghatározatlan tágasság, amihez mindaz hozzátartozik, amiről van tudomásunk, és az is, amiről nincs, hanem mindazoknak a világa, akik a létezőt ebben a világban lehetségesként gondolják meg, és ehhez a lehetőséghez illesztik és tartják oda magukat.

A fény általi világitás láthatóvá tétel, a világban való elmélkedő életmód pedig a világban látható és észrevehető dolgok önnön lehetőségességükhöz, vagyis a világhoz való odaillesztését jelenti a megértésben. De mielőtt még ez az odaillesztés mint megértés fölmerülne, a megvilágítottság a megvilágítottak számbavehetőségét helyezi kilátásba. A kilátásba helyezés egy jövőbeni műveletet takar: ami már meg van világitva, azt még ezután kell számba venni. A számbavétel köznapi értelme nem annyira megszámlálást, s még kevésbé valami megszámlándót jelent, hanem inkább azt, hogy „számolunk vele”, mintegy figyelembe vesszük a számolás lehetséges nézőpontjaként. A számbavétel egy tudomásulvételt takar, aminek fényében majd a tényleges megszámlálás megtörténhet. A világ számbavétele nem azt jelenti, hogy a számok és mennyiségek absztrakt rendszerével számoljuk ki a világ mértékét és mennyiségét, mert abból szükségszerűen a világ megszámlándóként való eltárgyasítása és a hasznóvétel alapján való haszontalanná tétele, végső soron pedig elhasználdása következik. Ha ellenben a világgal és nem a világot számoljuk, az éppen azt jelenti, hogy a világot tekintjük annak a mértéknek, aminek szempontjából majd ténylegesen számolunk és mérünk. A világban létezők megvilágítottsága azonban, amennyiben még nincsen számba véve, vagyis a világhoz mint lehetőséghez hozzámérve és -illesztve, a létezők egyszerű szabadonengedettségeként és a szabadban való fennállásaként adódik. A létező itt csak meg van világitva, szabadon van engedve, de még nem jutott sajátos meghatározottsághoz, még nem tártuk föl, hogy a szabadon álló mihez illeszkedik. A szabadban kint álló azonban mégsem teljesen meghatározatlan, hiszen megmutatkozik önnön láthatóságában, ami elhatárolja és kiszabadítja őt a láthatatlanból és a fénytelenből, mivel a világosság a fénytelenben fénylik föl az attól való elhatároltságában. Ennek a szabadon kint álló létezőnek a sajátos meghatározatlan határoltsága így a fénytelenből és a láthatatlantól elengedett szabadonlétként jelentkezik. Amit tehát még egy ezután lehetséges megszámlálást megelőző számbavétel során számba kell vennünk, az ennek a létezőnek a szabadsága.

Ha a megvilágítottak szabadon állását mint a létező lehetőségességét vesszük szemügyre, a számbavétel azt jelenti, hogy a megvilágított szabadban kint állást tekintjük mértéknek, s így az elsődleges mérték és minden dolgok mértéke, s amiben minden lehetőségessé válik, az korántsem az ember, hanem az embernek magára vonatkozóan is éppen abból kell mértéket vennie, amit saját életmódja következtében önnön lehetőségeként feltárt, s ami nem benne áll fönn, hanem amiben maga is mint *biosz theórétikosz* egyáltalán *lehet*. Így az, aminek szabadságát mértékül vesszük, nem az ember, hanem a világ szabadsága mint az ember lehetőségessége. Számolnunk kell azzal, hogy a világ mint világ szabad, míg az ember sohasem az, pusztán mértékül veszi a szabadságot létezéséhez. Ha a város, amelynek törvénye nem önmagából áll elő és nem is diktátumként veszi át mástól magának mértékül a törvényt, hanem a törvényből, ami a létezés lehetőségessé vált megalapozottsága, akkor ez a város kint van a szabadban, egyszóval szabad. De a város nem a világ, pusztán mértékül

és törvényül veszi magának a világ szabadságát. Ez a törvény a világot, amelyből mértéket vett és amely a városon kívül esik, nem tekinti a senki földjének, amit gátlástalanul meghódíthat, s nem tekinti felszabadítandónak sem, mivel az, az *apoikia* szabadsága szempontjából, nem a világ, hanem egy másik város törvényét venné mértékül, ami a város szolgátságát helyezné kilátásba. Az *apoikia* szabadsága csak saját törvényei alapján lehetséges. Éppen ott a legnagyobb a rablás és a világ javaival történő garázdálkodás, ahol a világot nem szabadként, hanem a senki vagy a mindenki közös földjeként tekintik, s ahol az emberről magáról vett mérték szerint mindenki szabadon és törvénytelenül birtokolhat vagy rabolhat. Ha azt, amit manapság köztérnek, közvagyonnak, közügynek szoktunk nevezni, a vezetők és az állampolgárok miféleképpen unos-untalan nem tévesztenék össze a senki vagy a mindenki terével, vagyonával és ügyével, hanem annak a *szabadnak* tekintenék, amiből a törvény a mértékét veszi, akkor a jog és a politika tudománya talán elindulhatna az igazságosság és a törvényesség útján, és nem maradna meg tolvajtudománynak, amiként ma leledzik.

IV. Az első filozófia szerint a törvény csak akkor igazságos, ha alap és határ, pontosabban városfal. A városfalat az őrség képviseli, az *Állam* filozófiájában az őrség vezetői a filozófusok. Ebben a diskurzusban a filozófus tevékenysége nézőpontunk szerint két alapvető meghatározottsággal rendelkezik. 1. Az első meghatározottság értelmében a filozófia a haszontalanság tudománya: „Eszerint, ha például a kacort csupán megőrizni kell, hasznos lehet az igazságosság – akár a közösségnek, akár a magánembernek –, de ha használni kell, már csak a szőlőműves tudománya” (*Állam*, 333 d). 2. A második meghatározottság a két alábbi meghatározás összefüggéséből adódik: a) „S a tudás – természetének megfelelően – a létezőre vonatkozik, annak a megismerésére, hogy a létező van” (477 b); b) „Aki pedig mindenben magát a létezőt kedveli, azt filozófusnak (bölcsestszeretőnek), nem pedig filodoxusnak (véleményszeretőnek) kell neveznünk” (480 a).¹

Amiről tehát az első filozófia mértéket vesz saját létezésén elmélkedve, az a szabadság, melynek értelmében a létező lehet. Ha mármost a filozófus tevékenysége Platónnál ehhez képest megőrzésként van meghatározva, amely ugyanakkor minden egyéb tudományos tevékenység feltételeként jelenik meg, akkor az igazságosság mint megőrzés a szabadság megőrzését tűzte ki céljául. De a szabadságot úgy határoztuk meg, mint a létező önnön lehetőségességéhez való oda-illeszkedését, eszerint az igazságosság őrzésként a létező önnön lehetőségességével mint világgal való illeszkedésének a megőrzése. Ez a megőrzés ugyanakkor haszontalan cselekvés, mivel csak megtartja azt, ami illeszkedik, ugyanakkor elengedhetetlen ahhoz, hogy az egyéb tudományok, például a szőlőművesé, a megőrzött és lehetőségességében megtartott eszközt a maga számára haszonvétel gyanánt újra és újra kézbe vehesse. De mivel a tökéletes állam platóni filozófiája szerint az államban akkor lehet biztosítva az igazságosság, ha a szőlőműves csak szőlőműveléssel, a kereskedő csak kereskedéssel, a

¹ Az idézetek az alábbi kiadásból: Platón, *Összes művei II*, Budapest, Európa, 1984, ford. Devecseri Gábor et al.

korsárfonó csak és kizárólag kosárfonással foglalkozik, amiképpen a filozófus sem lehet egyszerre szőlőműves és az igazság szemléelője (475 e) egyszerre, így az igazságosság az államban nem lehet egyetlen tudomány szakterülete, hanem az az alap, amelyen az egész struktúra fennáll, sőt bizonyos értelemben maga a struktúra mint a szabadság éppen csak ekként való lehetőségessége jelenti az igazságosságot. Ha mármost az államot nem őrzi meg a filozófus annak lehetőségeként, hogy a szőlőműves vagy az ács kézbe vehesse az épen megőrzött szerszámot, akkor az állam a szőlőműves létének lehetőségét számolja föl. Az igazságosság mint megőrzés tehát annak őrzéseként határozódik meg, ami önmagában mint őrzés semmilyen hasznot nem képvisel, de aminek megőrzése hiányában a hasznos és praktikus tudományok sem őrizhetik meg tartósan létüket a lehetőségességben. Platón végső következtetése szerint a megőrzés mint a filozófus cselekvése tulajdonképpen csak abban az esetben válik haszontalanná, ha nem láthatja el az igazságosság megőrzőjeként, vagyis az állam igazságosságra alapozódó törvényeinek őreként a maga feladatát.

Mármost közelebről vizsgálva, s feltéve a filozófia haszontalanként való állami felhasználásának lehetőségességét, miképpen lehet felelős az igazság őre a kacor megmaradásáért a szőlőműves kezében? Ez a lehetőség az ideális államnak mint formának *eidetikus okságából* adódik. Az állam mint forma vagy alak (*eidosz*) annak ideáját és mintáját nyújtja, amiképpen a szőlőművesesség mint tevékenységforma lehetőségessé válik. Ámde az igazságosság nem ugyanúgy adódik a szőlőműves és az állam esetén, mert míg a szőlőműves tekintetében saját tevékenységformájának megőrizhetőségét, addig az állam tekintetében annak sajátos formáját és alakját, tehát bizonyos értelemben a különféle rendek, tevékenység- és életformák egymáshoz való viszonyát, illetve ezek lehetőségességét jelenti. A filozófus az igazságos állam formájának őreként azt vigyázza, hogy a szőlőműves az maradjon, ami, s ne kényszerüljön más tevékenységre. Mivel államforma és tevékenységforma viszonya nem egy szimmetrikus tükörstruktúra abban a tekintetben, hogy mit jelent számukra az igazság, ez biztosítja, hogy állam és tudomány között ne legyen áthidalhatatlan szakadék (*khóriszmosz*), mivel az idea mint alak annak formájaként mutatkozik, amit a szőlőműves tevékenységének nevezünk, forma és tevékenység viszonya pedig illeszkedésként. A szőlőműves tevékenysége akkor illeszkedik az államformához, ha az állam formája lehetővé teszi a szőlőművesnek szőlőművesként való megmaradását. De azt is mondtuk, hogy a filozófiának, ha most már nem pusztán önnön lehetőségességében élve tartózkodik a világban, hanem az igazság őrzőjeként hasznossá kívánja tenni magát az államban, akkor a többi tudományoknak a világban való szabad lehetővé válását kell megőriznie. Márpedig a szőlőműves, az ács vagy a kereskedő szabadsága nem azt jelenti, hogy szabadon végezheti azokat a tevékenységeket, amikhez egyáltalán nem ért – akár azért, mert az állam igazságtalansága vagy egyéb körülmények lehetetlenné teszik megmaradását akként, ami, akár azért, mert saját magáról mint emberről véve mértéket a szabadsághoz válogatni akar a szabad lehetőségek tárházából –, mivel a szőlőműves, az ács vagy a kereskedő szabadsága a mondottak alapján abból határozódik meg, hogy szabadon megmaradhat önnön lehetőségeiben, és az állam hamis törvényei, a hatalom vagy a hírnév utáni vágy nem úzi ki abból, amiben létezőként lehetőségessé válik. A szőlő-

műves számára a szőlőművelés nem cél, amit még ezután kell elérnie, de amihez valami másik úton is elérhet, mert ez képtelenség, hanem lehetőség, amiben sajátos méltósággal rendelkezhet és lehet. A szőlőműves szabadsága továbbá, amennyiben a szabadságot konkrét térvonatkozásával együtt ragadjuk meg, azt is jelenti, hogy az, amit az ő kötelességének nevezhetünk, ahhoz a konkrét térbeli világhoz való kötődés és szabad illeszkedés, ahol a föld megművelésével, az eszközök rendeltetésének megőrzésével és legjobb szakmai tudásával lehetségessé válik, s amennyiben elszakad önnön lehetőségeitől, szükségyszerűen ellehetetlenül.

A törvény ilyen értelme, amely tehát egy *belső kötés* ideális alakjával bír, nem egyezkedés és beszélgetés eredménye, mint a római *lex*; nem szerződés mint őslakos és a hódító vendég közti kontraktus, hanem alapítás, s az emberi viszonyok külsődleges szabályozása helyett emberi kötések megalapítását tűzte ki céljául. Az alapítás azonban nem egyszersmind létrehozás, mivel alapításon egy tevékenységforma vagy életmód lehetségességében való megalapozását és abban való megőrzését értjük. Az így együtt élő emberek társasága, már ha egyáltalán létrejöhet, nem a polgárok egyenlőségének vagy egyenlő szabadságának elvén nyugszik, hanem *belső kötés*ként sokkal inkább például a filozófus és a szőlőműves közti *barátság* jellegével bír. Mivel az ilyen kötés egyszerre alap, de fal is, elvileg nem terjeszthető ki a végtelenségig, mint a szerződések hálózata, mivel nemcsak az önmaga, hanem a saját törvénnyel és sajátos *belső kötéssel* rendelkező másik város falaiba is beleütközik. A *barátság* mint a törvény általi szabad lehetővé válás megőrzésének köteléke és biztosítéka egyúttal sajátos vallási jelleggel bír, s mivel a törvény határként egy másik város szabad lehetővé válását az ő saját törvényes lehetőségében is megőrzi és biztosítja, a *barátság* az első külpolitikai faktum. A *barátság* mint a másik szabad lehetővé válásának megengedése és megalapítása csak ott lehetséges, ahol a törvény nem szerződés és szövetség, hanem határmegvonás. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a vendégbarátság (*xenia*) mint vallási intézmény a különböző politikai alkotmánnyal és államformával rendelkező államok között éppenséggel a totális háború, vagyis az ellenfél totális megsemmisítése elleni egyetlen biztosíték. Homérosznál a különféle politikai és katonai szövetségek *ellenére* az egyén *saját hatáskörben* visszavonulhat a háborútól, amennyiben az esetleges érdekek szerinti katonai és külpolitikai szövetségek két vendégbarátsággal biztosított felet kényszerítenének egymás elpusztítására, mivel a *barátság* mint a lehetővé válás szabaddá tétele egy másik számára felülír mindenféle háborút. A háborúban való szabaddá tétel itt sohasem adódhat egy nép törvénytelenység alól való felszabadításaként, hanem földjének, alkotmányának és történelmi létlehetőségének megengedéseként és meghagyásaként abban, amit ő alkotmányában mint létének lehetővé válásában saját maga kell megalapozzon. Csak ez a szabadság az, ami létének lehetőségeihez való odatartozásként határt szab a szerződészerű szövetségeknek, a viszályt soha, csak a különbözőségeket és a létlehetőségeket megszüntető látszatalkotmányok és csinálmányok fölösleges burjánzásának az egyenlőség eszménye nevében. Az, amit az egyenlőség nevében egyetemes emberi jogokként manapság beígérnek egy hadüzenet nélküli permanens háborúban, csak egy nép történelmi, szellemi, gazdasági stb. lehetőségeihez mérten, önnön lehetőségeinknek mint

szabadságunknak mértékül vételeként és számbavételeként teljesülhet be. S világos, hogy noha jogaink talán egyenlőképpen vannak garantálva, történelmi, gazdasági, kulturális stb. lehetőségeink korántsem azok.

V. Az első filozófiát előbb létezettségének hihetlenségén való csodálkozó elmélkedésként és az ebben a lehetőségben való életmódként határoztuk meg. Ez a filozófia utóbb egy lehetséges állam megalapozásaként és az ebből következő életösszefüggéseknek a számbavételeként tűnt föl, miközben azt kutattuk, hogy adott lehetőségek között, vagy inkább adott lehetőségeiben miképpen lehet egy filozófia mint életmód más életmódok megalapozásaként és szabad lehetőségeinek biztosításaként, illetve védelmeként egy államban és az államok között. A filozófia egy állam filozófiájaként időközben válaszüthöz érkezett. Az a megállapítás, hogy az első filozófia, egy lehetséges interpretáció szerint, válaszüton áll, a filozófiát máris *úton levésként* értelmezi. De merre tart az, aki így beszél? „Egyedül a dialektika módszere halad tehát így – elvetve a feltevéseket – a kezdet felé, hogy így szilárd legyen; a léleknek a barbárság pocsolójába alávetett szemét pedig lassanként húzza és vezeti felfelé, s közben munkatársul és segítőül felhasználja az említett művészeteket...” (533 d).

Ha a filozófia válaszüton állhat, s nem csak egy út lehetséges a számára, mégpedig éppenséggel a lehetővé válás útja, akkor még az is lehet, hogy a filozófia korántsem a kezdet, hanem a vég felé, vagyis a lehetetlenné válás felé közelít. Hiszen ha valaki elérkezhet a kezdethez, vajon marad-e még számára valami lehetőség? Azt mondtuk, az első nem a kezdet. Vajon a filozófia most az elsőhöz mint lehetőhöz, vagy a kezdethez mint lehetetlenhez jutott közel? *Egyedül a dialektika útja vezet: a kezdethez.* Van az út mint *úton levés*, és van egy *felé*, a *kezdet felé*, ahol a kezdet: vég. Ha két út van, akkor az egyik az út, a másik a vég, vagyis út – mégiscsak egy van. Ezt most így mondjuk: *egyedül az út vezet.* Az út vezet, mivel a módszer itt út. Ahhoz, hogy ezt belássuk és megelégedjünk vele, majd megtárgyaljuk, előbb azt kell megbeszelnünk, hogy mi az, amihez el lehet érkezni, vagyis hogy mi a *kezdet*.

A *kezdet*, amihez el lehet érkezni előbb így határozódott meg: *annak tudása, hogy a létező van.* Ehhez eljutni úgy lehetséges, hogy a filozófia megmarad haszontalanként, ám ő maga felhasználja „az említett művészeteket”, például a szőlőművészt, de főként a matematikusét és a zenetudósét, s ha mindezeket egyetlen dallamba komponálta, s ha mint út a végéhez, vagyis a *létezőhöz* jutott, elkezd énekelni. „Nem ez-e hát, Glaukón, az a bizonyos dallam, amelyet a dialektika játszik”, amikor elérkezik „az ésszel felfogható dolgok végére”? (532 a, b) *Az, hogy a létező van,* egyszersmind az ésszel felfogható dolgok vége. Tudniillik a *létező az Állam* filozófiájában – szemben azzal, ami keletkező és elmúló, s mindazzal, ami látható, hallható, tapintható, vagy pusztán csak értelmes, vagy vélekedés – akként mutatkozik meg a dialektikus ész számára, mint ami örökkévaló. Ha az egyedüli létező az örökkévaló, akkor mindaz, ami életmódként, törvényként, államként, barátságként önnön lehetőségében megőrződhet, minden hasznával és haszontalanságával együtt valami olyasmi pusztán, ami *nem igazán* létezik. A filozófia, ha eddig a lehetséges élet hasznavehetetlen filozófiája volt, most azzá válik, ami felhasználja a *nem igazán* létezőkről való tudást ahhoz, hogy mérhetetlen haszonra tegyen szert a *létező* közelében,

és önnön végéhez érkezte elmenjen zenésznek vagy költőnek. Másképpen: a metafizika mint filozófia valami más már, mint amiben lehetővé vált, tudniillik költészet, aki tehát mindenben a létezőt, vagyis az örökkévalót kedveli, az nem a filozófus, hanem a költő, s ki tagadhatná, hogy ez a meghatározás jobban is illik egy költőre, aki az ésszel felfogható dolgok végein valami esztelenséget, bár korántsem valami teljesen értelmetlent és haszontalant művel.

De ha azzal „a bizonyos dallammal” együtt, amelyet az ész a felfogható dolgok végein a létezőn, miként egy örökkévaló hangszeren játszik, a költőt valóban magára hagyjuk az út mentén, a filozófusnak *dialektika és metafizika hiányában* már csak a pusztá út marad. Ha az út, még ha semmiféle mankó vagy közlekedési eszköz hiánya ellenére is, de *marad*, az azt jelenti, hogy az út megőrződik mint maradandó. Az út maradandósága, ha azt sem a dialektika, sem a metafizika nem őrzi meg, és az utat nem az őrzi, aki az úton van, mégis megmarad, akkor ez az út pusztá lehetőségként marad meg, vagyis önmagának mint lehetséges útnak a lehetőségességében megőrződik, és elkerüli azt a szakadékot (*khóriszmosz*), amelyben a dialektika és a metafizika a veszendőbe ment. De ha a dialektika a veszendőben elveszett, akkor megszűnt annak a lehetőségeként és alapjaként létezni, amiben a többi művészet és tudomány alapozásaként, lehetőségeként és téloszaként a kezdethez vezető út gyanánt tűnt fel. De ezzel együtt a többi tudomány, például a genetika, a magfizika, a mikrobiológia vagy az űr kutatás a filozófiához képest különféle utakon jár, és ezen utak lehetőségei nem alapozódnak meg egyazon lehetőségességben, ahogyan az első filozófiában a *biosz theóretikosz* mint a többi életmód alapja és szabadságának biztosítása határozódott meg. Vajon valóban így van-e?

Ha egyedül az út vezet, e minden mankótól megfosztott beszéd szerint a filozófia mint életmód olyan úton levés, amely nem visz magával semmit, hiszen mint első filozófia abban a lehetőségben határozódik meg, hogy pusztán csak úton lehet, noha nem akar sehová sem megérkezni. Ha a filozófia a lehetőséget összetéveszti a télosszal, és nem a lehetségesből, hanem a célból vesz mértéket, akkor mintegy elhasználja a lehetőségeit. De ha megmarad a lehetséges út filozófiájaként, talán mértékül szolgálhat azoknak a tudományoknak, amelyek a maguk területén szintén úton vannak, nem valamilyen, a természetben már meglévő téloosz és a természet vagy az ember jobb megismerése felé, hanem az ismeretlenben és az eddig még lehetetlenben. Az út így az ismeretlenben és a céltalanban való járást vezet, s mint ilyen, nem pusztán a leheletseget veszi mértékül, hanem azzal is számol, ami lehetetlen, azzal tehát, hogy a lehetetlen, noha lehetetlen és valami nem megismert, mégis számba veendőként adódik. Ha föltesszük, hogy *van valami*, ami lehetetlen, s az úton levés ezt hagyja jönni, akkor azzal találkozik, ami nem szabad lehetőségeiben és az ember által megengedetten, hanem áttekinthetetlenül jön, s ugyanakkor megalapozhatatlan önnön lehetőségeiben, mert nem illeszkedik ahhoz a lehetőséghöz, hogy szabadon jöhet.

Ha a mai tudomány a lehetetlent engedi jönni, az csak úgy érthető, hogy a *most még* vagy az *egyelőre még* lehetetlenről van itt szó. Leheletseget hozni létre, szemben a hagyományos természettudományokkal, tehát azt jelenti, hogy az egyelőre még lehetetlent engedni jönni. Az ilyen tudomány, szemben a történelemmel, saját magát a jövőre vonatkoztatja, ilyen értelemben tehát

jövőtudomány. Csakhogy a jövőtudomány, ha így a jövőre vonatkozik, éppen azzal számol, ami még egyelőre kiszámíthatatlan, vagyis olyasmivel, ami a történelemtudományokban is akarva-akaratlan folyton fölüti a fejét véletlenek vagy más, az adott jelenbeli horizontból előreláthatatlan bonyodalmak és reakciók formájában, bármennyire is törekedjen a dialektika vagy a szellemtörténet az ilyenek kiküszöbölésére. Ami a történelemtudomány számára a lehetséges összefüggések és értelmezések horizontjaként a számba vehetőt és leírható jelententi, az a jövő tekintetében a *tervezhető*, ám mindkettő szembeesül a lehetséges értelmezések és a jövőben lehetséges tervek kalkulálhatatlan fölöslegével, amit egyelőre még nem tud elgondolni mint lehetőséget. De a jövőtudomány éppen abban a törekvésében specifikus, hogy ki *akarja* szűrni a jövőből a kalkulálhatatlant, míg a történettudomány kénytelen ráhagyatkozni a lehetséges értelmezésekre. Szigorú értelemben a jövőtudomány tehát nem pusztán jövőtervezés mint lehetséges forgatókönyvek előgyártása, hanem túl akarja tudni magát a jövőn, amennyiben onnan még valami váratlan érkezik. A leghétköznapibban ez azt jelenti, például a nevelés szempontjából, hogy ma kell megtanulnom egy ma még előre sem látható feltételek között lehetséges életet, ami mindazt lehetetlenné, legalábbis érvénytelenné teszi, amiként ma élek. Abban, hogy a jövő ilyen módon rám támad, saját jövőbeni létem lehetőségét, illetve/vagy lehetetlenné válását ígéri be ez a tudomány. Az a mód tehát, ahogyan ma lehetővé válok, nem a jelenbeli, hanem jövőbeni lehetőségeimre vonatkozik. De ha ez a végtelenségig így megy, ahogyan ez a tudomány hirdeti, akkor tulajdonképpen sohasem válok lehetővé, hanem mindig csak egy jövőbeninek a lehetősége maradok, mivel a jövőre vonatkozás felfüggeszti a jelenvalót, ami így sohasem tűnik teljesen valóságosnak és önmagából vagy a múltból igazolhatónak. A jövőről való tudás ennek tetjében időhiányként jelentkezik, mivel egyre kevesebb időm van egyre több információt gyűjteni arról, ami máris itt van és rám támad. (Voltaképpen ez a paradoxon hívja életre a kibernetikát, amely ma mint kibertér a jelenbe elérkezett jövő tereként adja magát.) S mindeközben az effajta tudományos megismerés, miként Marx ígérte, maga is termelésként, a jövő tervezés által való megtermelésésként tűnik föl. Éppen az ezektől való félelem szokta megnehezíteni a korszerű pedagógiák és a legmodernebb (vagyis holnap már elavult) életvezetési receptek bevezetését.

VI. Ha mármost ezeket a feltételeket tekintjük azon felhívás alapjának, amely a társadalomtudósok felől jön, miszerint életmódváltásra van szükség, akkor a filozófiának mint egy életmódban lehetővé válnak el kell fogadnia a felhívást annak megalapozására való felkérésként, amit a maguk területén a társadalomtudományok nem tudnak kielégítően megalapozni. A társadalomtudományok éppen azért képtelenek egy ilyen életmód megalapozására, mivel csak az életnek egy-egy specifikus területét ragadják meg, például annak társadalmi, ökológiai, kommunikációs stb. aspektusát, de nem rendelkeznek egy általuk sürgetett életmód holisztikus nézőpontjával mint lehetőséggel.

Ez az életmód tehát abból határozódik meg, hogy a jövőben válik lehetségessé, mégpedig egyelőre kalkulálhatatlan feltételek között. Ami *felé* a jelenlegi filozófia mint életmód úton van, az a jövő, de ez a „felé” nem képes egy meghatározott célban stabilizálódni, mivel az éppenséggel nem egy meghatározott

célként, hanem *egyelőre még lehetetlenként* adódik. A lehetetlen itt olyasmi, amit nem tudunk megszámolni és lemérni, pusztán számolunk vele.

De ha a filozófia mint úton levés a lehetetlennel való számolás, s nem a lehetetlen *felé* való járás, akkor már eleve számol a lehetetlennel, s nem engedi azt rettenetként jönni, hanem helyet készít és tesz szabaddá a számára. A lehetetlen számbavétele az élő számára *értelemhiányként* és annak fölöslegeként jelentkezik, ami már előre meg van tervezve. A lehetetlen így nem elsősorban annak ellehetetlenülése, ami most még lehetséges, hanem valami, ami fölöslegként túlcsondul az adott lehetőségeken, ennél fogva sohasem válhat ténylegesen is lehetővé, mert akkor már nem az lenne, ami. Az *értelemhiányt* mint fölösleget – amit semmilyen pluszinformáció nem képes kitölteni, mivel az szükségszerűen valami megint csak kalkulálható vagy újrakalkulálandót, tehát egy újabb lehetséges forgatókönyvet helyez kilátásba – az, aki úton van a jövő felé, saját magában ismeri föl.

Ami a jövő tekintetében lehetetlen, az úton levőben értelemhiányként jelentkezik. Ugyanakkor az, hogy a lehetetlen mintegy kilátásba van helyezve, azt jelenti, hogy a jövőben, amikor a lehetetlen majd jön, az értelemhiány mint üres hely betöltődik. De mint láttuk, ez az életmód mindig csak egy még későbbi jövőben válik lehetségessé, és éppen ebben a *jövőbeniben* alapozódik meg, ennél fogva a hiány betöltődése mindig csak lehetséges, de sosem valami megvalósult és ténylegesen is kiegyenlített, megszüntetett és megismert. A jelen feltételek között élő így pusztán csak *kiteszi* magát a lehetetlennek és az ellehetetlenülésnek, s életmódként ebből a kitétségből határozódik meg. Az értelemhiánnyal mint valami magunkban fölfedezettel és végtelenül fölöslegesen halmozódóval való szembesülésben, ami így saját magunkkal való szembesülés, találja meg értelmét az a kijelentés, hogy a mai tudomány által meghatározott feltételek szerint nem pusztán a lehetővé váltat, hanem a lehetlent is, aminek ki vagyunk téve, számba kell vennünk. Éppen ezért lesz a lehetetlen nem egyszerűen a lehetőség negációja – sőt elsősorban nem az, inkább annak korrekciója mint hiánykitöltés, ami ugyanakkor pozitíve sosem lehet –, hanem annak fenntartására és nézőpontként való számbavételére való hívás, hogy a *lehetségeseken felül még valami lehet*.

Mivel az értelemhiányt az ember saját magában találja, annak lehetősége, hogy a lehetségeseken felül, mintegy fölöslegként, még valami lehet, maga az ember lesz. Az az életmód, amiben a mai ember a tudományok meghatározta feltételek között meghatározódik, nem pusztán azon való csodálkozás és elmélkedés, hogy ő maga „van, mert lehet”, ahogyan az első filozófiában, hanem annak fölismerésében való életmód, hogy ő maga is valami eddig, és *most is még lehetetlennek a lehetősége*, az az üres hely, ahová valami lehetetlen majd betöltődik, de ahová emberi számítás szerint, vagyis amíg az ember ebben az életmódban leledzik és határozódik meg, ez a betöltődés csak egy üres hely fenntartásaként, tehát nem tényleges betöltődésként válik kalkulálhatóvá.

Ha igaz az, hogy a lehetetlen mint rettenet és áttekinthetetlen az univerzumból érkezik – univerzumon itt, mintegy közelítően, azt értve, ami nem a természetből, nem az ellenségéstől és nem a törvény nélküli felől, hanem az idővel és az időben jön – egy szabaddá tett és megüresített helyre, akkor ez az életmód mint az úton való várakozás feltételhez kötött. Ezt a feltételt a mai tudomány akkor teljesíti, amikor bármennyi lehetséges terv vagy akárhány lehetséges tör-

ténelem és forgatókönyv ellenében is fönntartja a lehetséges terveken és történelmeken fölül a kalkulálhatatlannak és a fölöslegesnek azt az üres helyet, amit az ember saját magában mint betöltetlent fölfedez. Aki ebben a kitettségben él, s a lehetetlent nem engedi rettenetként jönni, a szentet várja. A *szent* nem teológiai fogalom, mivel ekként sohasem vált ténylegesen megalapozottá, s nem is valami misztikusra utal, hanem filozófiai terminusként annak fölöslegét jelenti, ami most még lehetetlenként jön. De ha a mai tudomány értelmében a jövő mindig már itt van és még sincsen itt, jövőfölöslegként rám tör és elillan, de sosem ragadhatom meg mint alapot, csupán, mint valami veszélynek, kiteszem magam neki és fenntartom azt jövőbeni lehetőségeimre nézvést, akkor a szent is mindig már a közelben ólálkodik, s amikor eljött, már nem az, amiként magát ígérte, és már itt sincs, hiszen mindig újra beigéri magát a kalkulálhatatlanban.

Az, aki helyet készít, helyet hagy, illetve helyet fedez föl magában a lehetetlennek mint szentnek vagy rettenetnek, helyhez köti azt. A lehetetlen így sajátos méltósággal rendelkezhet, mivel a méltóság itt azt jelenti, hogy valami akként, amiként és ahol van, megjelenik vagy éppen kalkulálhatatlanul fölbukkan, úgy és ott nem esetleges vagy figyelembe sem vett, hanem sajátos jelentőséggel bír, azaz *megtisztelt*. A lehetetlen ettől még nem válik áttekinthetővé, esetleg csak hihetővé, mert nem valami számba vett és lehetővé vált, hanem csak várt és kiszámíthatatlanként előre jelzett. De mivel a szabadon hagyott és kiüresített hely nem illeszkedik a jelenlegi térhez és a világhoz mint az ő lehetővé válásához, vagyis olyasmihhez, amihez egy kötelék formájában szabadon illeszkedhet, feltöri a térben és a világban lehetséges egynemű illeszkedést és határt képez abban. Az út mint vándorlás így annak határáként jelentkezik, ami a lehető és a lehetetlent határolja, s egyszerre tartja fent a helyet a rettenetnek vagy a szentnek az érkezéséhez, aminek így méltó helyet biztosít, s ugyanakkor meghagyja lehetőségeiben azt, aki saját magában jönni engedi az univerzum kétarcú vendégét, s aki így fönntartja azt a határt, ami előtt, azt meghagyva, békében elhalad.

Annak, aki ezek között a feltételek között a veszélyeztetettségben él, életmódja végső alapjaként a *bátorságot* tekintjük. A bátorság abban való kintlé és annak való odaadás, ami így a világát veszélyezteti. Ez az életmód ugyanakkor, vele szemben állva, de azt nem elutasítva, abból határozódik meg, ami a mai tudományokban a feltétel nélküli *korszerűséget* követeli. A korszerűség ellentettjének ugyanakkor itt nem a korszerűtlenséget, hanem az annak hiányában ránk támadó *kiszolgáltatottságot* kell tekintenünk. Ami a korszerűségekre való hívásban az örökös aktivitásra és tanulásra hív föl, megköveteli az adott feltételek által ránk szabott kiszolgáltatottsággal szembeni bátorságot. A bátorság mint a jövővel való fegyvertelen szembenézés, az örökös aktivitással szemben, pontosabban azzal együtt, feltétel nélküli, vagyis nem a veszélyről vett mérték szerinti, stabilitást jelent. De a bátorság nem abban leli alapját, hogy ráhanyaglik egyfajta szalonkonzervatívizmusra vagy tradicionalizmusba vonul vissza, ahonnan aztán nem is látható be semmilyen valódi veszély, és ahol nem hallgatható már ki semmiféle felhívás a feltételek által megkövetelt komoly bátorságra és feladatvállalásra, hanem a feltétel nélküli korszerűségben és aktivitásban is megőrződő szabad és önálló szembenézésben azzal, ami a feltétel nélküli bátorságban mint életmódban már eleve legyőzöttnek vagy vendégként ismerősnek és befogadhatónak mutatkozik.

A Cédrus Művészeti Alapítvány és a Napút folyóirat 2009. évi kiírásának mintegy félezer pályázója közül nagyon sokan jelentkeztek több vagy igen terjedelmes munkával; elbírálásukkal az ígért határidőre a szerkesztőség tagjai elkészültek. A közlésre elfogadott próza-, dráma- és dokumentumszövegeket valamint verseket jövő

februári számunkkal bezárólag folyamatosan tesszük közzé a pályázat logójával megjelölten vagy füzetmellékleteinkben.

PRÓZA

Artzt Tímea (fordítás), **Bódai-Soós Judit**,
V. Buzás Andrea, **Fábián Erika**,
Gajdos Ágoston, **Gutai István**,
Györgyi Csaba, **Kő-Szabó Imre**,
Kovács Imre Attila, **Lukács Marianna**,
Mika Gabriella, **Nagy Zopán**, **Nyirfás**
Pyrker Dezső, **Póth Jánosné**,
Széphelyi Ágnes Tünde,
Szilágyi P. Katalin, **B. Tóth Klára**,
Sztakó Zsolt, **Urbán Péter**

VERS

Aranyi László, **Bozsoky Erika**,
Bujáki Livia, **Duga Boglárka**,
Gál Erika, **Hétvári Andrea**,
Horváth Ödön, **Mohai Szilvia** (fordítás),
Ócsai Éva (fordítás),
Pšenák Ilona (fordítás),
Rusvay Balázs, **Szilágyi Kinga**,
Varga Borbála

DRÁMA

Pruzsinszky Sándor

TANULMÁNY, DOKUMENTUM

Bagdi Andrea, **Hétvári Andrea**,
Máté Emese, **Újszállási R. Lajos**,
Szalai Zsuzsanna

Részletek közlésén túlmenően FÜZET vagy KÖNYV formájában is kiadhatónak találtuk, a Napkút Kiadóra bízva megjelentetésük útjának egyengetését, az alábbi kéziratokat:

Balássy Péter (fordítás), **Bérces Ádám** (regény), **Bige Szabolcs Csaba** (fordítás),
Fodor György (fordítás), **Handó Péter** (esszékötet), **Kirilla Teréz** (fordítás),
Mai Antal (tudományos ismeretterjesztés), **Nagy Bernadett** (fordítás), **Novák**
Valentin (verseskötet)

A Cédrus Művészeti Alapítvány nívódíjazottja 2009-ben:

Handó Péter *Lezáratlan szavak* című esszékötetete.

Különdíjasok:

Máté Emese Weöres Sándorról írt nagytanulmánya
és

Pruzsinszky Sándor *A festészet veszélyei* című drámája.

Minden pályázónak köszönjük, hogy műhelyünket munkájukkal megkeresték. Sokat olvastunk. Merítettünk. Fel is fedeztünk. További alkotó kedvet kívánunk! (A szerkesztőség)

Mezősi Miklós

Kedv és Arany

Kedves aranyhajú lány

Kedves aranyhajú zöld-csoda lány csupa kedv a te arcod
 szép szirmú szemed és az arany mosolyod ragyogása
 édes a gondolat édes a szó édes nevetésed
 rajta bocsánat a bánatom ártani én nem akarnék
 azt hiszem én nem tévedek ebben s bízva remélem
 szép-aranyos mosolyod nem lobban tőle haragra

Álmában pihen a szív

leány e percben alszol már talán
 kiről miről s mi helyről álmodol
 nem tudja egyikünk se hisz miránk
 lehullt az éj s a szív halkan dobol
 ilyenkor mit gondolhat éj szakán
 a szív mi halk pihen de kóborol
 veszteg maradni nem maradhat ám
 álmokedves az álmom rád hajol
 az éj sötétje már hajadnak sátorán
 szétterül miként paplan redője rád omol
 tested átkarolja és bevonja szép puhán
 pillád remeg biztos csak álmodol
 elárulom hogy én meg azt latolgom
 hol találkozik holnap tekintetünk
 mi lesz mit mondok én azt nem tudom
 és hogyan lesz majd akkor velünk
 egyet tudok: feléd gurítom én dalom
 mosolyt orcádra gödröcskével ültetünk
 mit tőlem kérsz én azt neked mind átadom
 s akkor foszlik majd rosszkedvünk-telünk

Kedv és zavar

Zavart keltek megint de kedvet én
hozzád eresztem én e költeményt
rajta száguld véle vágat el feléd
kedv és zavar mit benned keltek én
zavart keltek megint de boldogot
boldogtalanságod hagyj magad mögött
szégyent és megbánásod elfeledj
és szép okos mosollyal nézz fejedből
(nehogy nehogy már pont fordítva tedd)
kedv és talán nem kis zavar megfér
bennem mi tőled s általad kikél
én dédelgetve ápolom magamban ezt
és jó mert édes és borzongató-szeles
édes vagy és helyes Szmeraldine és ragyogsz
édes szemed nevet s te mosolyogsz
mosoly vagy tán egészen Eszmeraldine
szád orcád és szemed sőt homlokod
tüdőd szíved sőt szép szemed mögött
velőd (nem ráz velőt és nem sikolt)
mind mosolyban élne és virulna ha
– ha? hogyha? – hogyha azt mit érzel
dédelgetnéd-ápolnád tenmagadban
zavart mi kél bátran hálítva és fogadva
ezért költöttem én e verseket neked
hogy tudd mi végre (s miért nem) születtem:
boldoggá tenni (s nem boldogtalanná)
azt ki legbelül nevet okos meg mosolyog
remélem én hogy nem kél szívedben harag
zavart is annyit kelt csak épp amennyi kell
csupa kedv azért de nem zúr e zavar – talán

Arany-kedv

A pompa fénye az, mi lényeden
 áttör és ragyog részvételen.
 Derűt parancsol s kedvet énnékem
 e szép öröm, s megejt boldog telem.
 Mosoly-kedélyed nem fogy el soha:
 nemes vagy és előkelő a nők között,
 áldott legyen neved s a hely hova
 csak lépdelsz hóban, jégen, éjszakában,
 malaszttal teljes édes jó Szmeraldine!
 Isten anyjánál jobban szeretlek
 – őt nem láttam szemtől szembe, és a fényét
 áttörni lényén, sőt megejtőn lépni sem
 karba öltve jégen-hóban-éjen át velem.
 De téged láttalak! Sőt látlak én:
 mosoly-kedélyed fogyhatatlanabb,
 mint földi mély forrásból fölszökő patak
 az olvadó tavaszkor hogyha megszalad,
 s szenvedéllyel duzzad nyugtalan.
 Őszi pompa kél a szívben és derű,
 boldog-édes borzongás és tág terű
 részvételen-finom kedv és a fény
 rajong szemedből szép-kedves mosoly –
 orcádnak pírja most nem alkonyul.
 Ám a nap már réges-rég leszállt,
 sőt az éj is félig-meddig odábbállt –
 zárom versem, hogy tiéd lehessen.
 Fogadd szívedbe hát iparkodásom
 e nem szerény, de nem szerénytelen
 gyümölcsét – én érleltem ezt neked,
 sok és nagy és kedv-megszegetlen
 szeretettel.

Ébert Tibor
 Bolyongás

(Kázmér Miklósnak)

Pozsony,
 ezerszer glóriázott városom.
 A glóriák lekoptak,
 már nem fénylenek,
 vagy talmi ragyogásuk.
 A gondolat száll
 angyalok nélkül feléd,
 az ifjúság, apám, anyám,
 a társaim
 szárnyaszegett kísértetként
 a Mihály kaputól végig,
 a Nyerges utcán,
 a szélkergetős Duna-partig
 hol korlátra támaszkodva vitt,
 vitt messzire a hömpölygés,
 az úszó jégtáblákon
 éveim sirályai gubbasztottak
 várva...
 Fölrepültek? Fölrepültenek...
 Micsoda kaleidoszkóp!
 Beléd kapaszkodom,
 Káptalan, Ventúr, Klarissza utca,
 Boltív, Roland-kút,
 barokkos geometriák,
 domb, hegyek, terek, kövek,
 sikátorok, gázlángos áhítat...
 Ne engedjete, ne engedjete!
 Úgy kell fagyos leheletű
 melege markolásotoknak,
 szoríts magadhoz, Városom!
 Hadd fogóddzam beléd!
 El ne eressz, vonszolj magaddal,
 bilincselj le, mint Prométheuszt,
 ki Isteneitől ellopta a tüzet,
 a máját vájja a keselyű.
 ...

Naponta fogy a múlt útravalója.
 Így hordozva tékozlom,
 Téged idézve egyre,
 mindazt, ami voltál,
 hűséged állhatatosságát,
 százkarú ragaszkodást...
 A Tiéd mindaz
 a csillagszórós Isteneké
 jussuk
 ott, ott, csak ott,
 bizonyossággal,
 történelmiséggel,
 lényegeddel...

Csak így vagy teljes:
 magad.
 Örök érvényű,
 öntörvényű, hamisítatlan
 hamisítvány
 metamorfózisaidban is.
 Glóriád árnyait bámulom,
 mint tűnő fellegeket
 a messzeségben
 a messzeségből
 bolyongásra ítélve.

KIKÖTŐ

Jász Attila

Azesetleges

Szalkai-féle változat

Valami örök motívum pillanatnyivá tiprása,
visszahelyezése az időtlen mélységébe,
és azon nyomban felengedése onnan,
ahogy a jég olvad, majd a mozdulat
mozdíthatatlanná finomítása lesz a cél,

a látható dolgok elsimítása és simogatása,
biztatása, legyen merszük hangosan is énekelni,
a fényel kevert homoknak és fűrészpornak
újra és újra eljátszani a világ felépülését,

amit az idővel meg kell majd kicsit csiszolgatni,
felsérteni a megszokott felületet,
hogy az esetleges, ám esendően lecsupaszított,
nőies lényeg,
egy pillanatra legalább, láthatóvá váljon,

a mindennapi, anyag általi megváltódásra
készen álljon.

Fűlétra

(rövidre vágva)

Szabó Virág angyalszobraihoz

Madarak vagyunk, fák s bokrok néha,
ha nem dől el az égnek támasztott fűlétra,
létrejön, aminek kell, néha, néha,
még ha a többi néma,
lassú huss
is,

csendnedvek keringenek a téli ágakban,
a szoborangyalok utolérnek, eléd
kerülnek, bármerre fuss.

Ajólismert

(3. vált.)

Kovács Melinda képmeséinek mögöttes világa

Arcra borult szobrok szertartása a hajnali fűben,
harmat csorog az idő csiszolta testeken,

vállalt meztelenség
és alázat szabadsága
a másikkal szemben,

az urnatartó betonfal tövében sárga gyermekláncfű,
hiányzó angyali végtagok, az én, az én, az én
vagyok jelei a tócsák tükrében szanaszét,

ismeretlen fájdalom kottázza a jól ismert dallamot.

Falvan

Vojnich Erzsébet képei mögött

Nem a fal mögött van a kép,
az elhagyott tér az idő
nehéz, meztelen díszleteivel
feszül szembe az ember
nélküli világban, ahol
ipari méretű nyugalom lüktet,
ahol a kép mögött, a kép mögött
csend, a fal van,

a vásznak előtt,
önmagadtól elvakult vándor,
járkálj halkan.

Egy fiatalember melankolikus tájköltészete

(Jelzések Jász Attila lírájáról 1992 és 2000 között)

Költői naplók, tájleírással. Ha hagyományos tárgyát keressük Jász Attila lírai világának, *egy képben, látványban berendezkedő* költőét találjuk. Ezt mutatják az első két kötet, az 1992-ben napvilágot látott *Daidaloszi napló* és az öt esztendővel későbbi *Jelzések könyve* versei, egymáshoz kapcsolódó, egymásba kapaszkodó, egymásra hullámzó versegészei. A kép persze *táj*, sőt *nagytáj*, egy évezredes hagyomány mitologikus elemeit, toposzait és érzelmkincsét magában foglaló képzet poétikus variációi. Relikviái: hullámos ég és hullámzó tenger, napsütötte sziklasor, napégette fövenypart, tiszta-kék víztáblák közt bukdosó szigetek. Ahová a költői én a kezdetektől fogva *készülődik*:

*„ROKONSZENVem a hallgatóg sziget-
lakók iránt egyre nő. Nyelvüket tanulom,
szokásaikat nem ismerem.
Gyakran nézünk együtt a tenger felé
bizakodva. Mást-mást gondolva.
Minden sziget külön világ –
magyarázzák –, amelyhez át
kell evezni a feledés vizén.
Egyelőre tanítom magam
a 'bárka' szó használatára.”*

A tenger messzesége és a tenger képzete minden *elvágyakozás alfája és ómegája*, kiinduló- és elrugaszkodási pontja. Itt: az első három sor. Aztán a vágyakozásé (itt a harmadiktól a hetedik közepéig), melyet *naplók*, elveszett és ezért *rekonstruált naplók* vagy *könyvek*, *jelzések könyvei* rögzítenek. Majd a következő mozdulatként vagy elmozdulásként az utazással azonos értelműen az odamenetel; ez lehet jelképes is. Itt a „feledés vizén”. Ebből következik a hozzákészülődés. Itt az utolsó két sor. Majd a részbeni vagy a majdnem végleges megérkezésként a sziget, a költői periódus vége felé, *Szicília*, a kérdőjel nélküli kérdéssel, hogy *miért*.

Vajon a költő mozdulatai a *tájképfestő* mozdulatai? Azt gondolom, igen. Nemcsak a kisebb versegységek, de nagyobb összefüggésekben ezt mutatják, legalábbis a *Jelzések könyvében*, a ciklusfolytatások igen finom egymásba illesztései (Első, Második és Harmadik Rész). Szerintem a „hosszú vers” nagy foglalata a műfaji minta, amely Jászban dolgozott, ennek is talán az újjörögben honos, Vas István közvetítésével a magyar partokig csapó hulláma, de nem testesen, mint a nagy újjörög lírikus, Kavafisz által művelt prózavers, hanem inkább az illékonyabb, párasabb mediterráneum lírája; talán Giuseppe Ungaretti alaksejtelve a hangban és a formában. De mintha kevésbé volna meg benne

Ungaretti zeneisége, innen nézve Jász közelebb lehet talán Eugenio Montale *Motettákjához*, esetleg Salvatore Quasimodo Szicília-hangulatához, még ha Quasimodo Szicíliája nélkülözi is a mitikusságot. Ezzel szemben Ungaretti tájleíró hajlandósága mitikus, akárcsak a liguriai tájat „végzetszerűnek” festő Montale-é. Talán a modern és tetszetős, a hatvanas évek lírai kórusát uraló – és a Rába György válogatta 1965-ös *Modern olasz költők* című antológiában megjelenő – itáliaiakhoz húzó sejtelem lengi be inkább az első két kötetet.

De szerintem a gondolateszményt tekintve (a költői kifejezésről és szemléletről való gondolkodást értem a szóhasználaton) Jász korai költészete mégis talán inkább: *valami a görögségből*. (A *Szicília-könyv* e görögségre épülő európai tradíció bölcséletének és költői gondolkodásmódjának származéka, és a kutatásé, a megfeleltetése, mely e gondolkodásmód művészetbölcséleti származéka.) Már a költő első két kötetének belső kohéziója, líraszemléletének mintegy belső tradíciója innen ered megfejelve a művelődés- és költészettörténeti múlt néhány fontos képviselőjével, irányzatával – és *Jásznak a festett kép, a megfogalmazott vagy lerajzolt kép előtti látvány iránti elementáris vonzalmával*. A festett kép irodalmi, bölcséleti megfejtése egyébként jelentős mértékben alakította Jász költészetét, és toltta el egy esszészerűen megformált lírai kifejezésmódba, mely majd a 2000-ben napvilágot látott *Az ellenállás formái* című könyvében összegződik, minden toposzát összegyűjtve saját világának. Ez a könyv érzékelteti a későbbi olvasóval, hogy milyen egységes művészet Jászé, mennyire kimunkált volt már a talapzat az induláskor – és a költő milyen finom módszerekkel szoktatta olvasóját ehhez a versvilághoz, és elfogadja azt, ahogyan a kötetek előre- és visszahatnak egymásra, látszólag ugyanazzal az anyaggal és a világot belengő fénnel és derűvel.

A derűvel, melyet a tenger hosszú végtelensége idéz meg a kötetekben sokadszor – és megunhatatlanul.

Jeleztem, hogy Jász Attila költői fantáziáját – látni lehet majd a *Miért Szicília*-ában, a bölcsélet mellett, vagy a bölcsélettel egyenértékűen – a képzőművészet csigázza föl. Úgy gondolom, a festői-rajzoló látás volt előbb, hiszen a költői képzelet ehhez áll közelebb. A filozófiai ihletőelem nélkül ellenben – mely kiegészíti a festészetről, a mások által létrehozott képről szóló élménykört – nem születik meg a periódus legfontosabb könyve, a *Szicília-napló*. A képzőművészet élménye lépten-nyomon jelen van, mintegy megszólítja a költőt Jász Attilát, másképpen fogalmazva: megszólítja Jász Attilában a költőt. A képzőművészet és a líra egymásba való átjárása, egymásra való hatása a művészet tradicionális összetevője, régóta ismert és gyakorlott mű-, avagy élményelsajátítási forma. És egyformán jelen van mindkét művészeti ágban, kölcsönös forrása egyik a másiknak. Két lényeges momentumra térnek ki: Jász többször alkotótársa Gaál József festőművészek, közösen jegyzik a *Nosis hermeticus* (1998), *A pillanat jelzései* (1999) című füzeteket. Az egyenrangúság olyannyira evidens, hogy azt is írhatnám, hogy a rajzoló Gaál egyenrangú alkotótársa a szövegíró Jásznak.

Egy másik adekvát példa költőnkénél a képzőművészeti hatás termékenyítő (és alkotóilag végiggondolt) módjára, a képzőművészeti látás irodalmi befogadására a belga René Magritte képeit értelmező *látási folyamat* költői megfogása (*Látható és láthatatlan*), „...álmaink magritte-i vásznain”. A vers „témája” egy Magritte-kiállítás képei közötti bolyongás, de nem katalógus, hanem az „ég

és a tenger” közötti világ, a Magritte-érzet fölfejtése, azzal a „korai befogadói tudással” fölvértelve, hogy:

4.

*Persze, amit látunk, az soha nem az – ami – hanem
mindig az, amit mondanak róla. Az első pillantás a
cím merevségére szemtelenség. A figyelem szétfoszlik
és a kép sokat veszít hatásából*

5.

*A menekülés útja a láthatatlanságba a képen át
vezet. (...)*

A Magritte-élménynél van filológiai kapcsolódás a kortárs magyar lírával. Magritte-ot többen, mások mellett Oravecz Imre, Petőcz András is megszólította és a belga festőt Tandori Dezső is „fölfedezte” 1985-ben („Magritte – poétalanul”):

*„...én is egy Magritte-kép
vagyok, és mostantól soha másképp nem fogok járni az utcán, nem
tudok másképp ezentúl, nem, nem, mint Magritte-kép, dehogy, de
hogy egyszerre lesz éjszaka fönn és nappal idelelni, nappal fönt van
és lent éjszaka. Ezért kellett elővennem ennek a könyvnek az ér-
dekében ezt az emlékképet; emlékképemen egyszerre van... lásd fent”*

A festmények, festett képek látványát költői tárgygyá tevő gyakorlat, az énonzonosság, én-hasonlóság ráismerésszerű fölfedezése, mely a képek látványának megszólításában és kiterjesztésében, továbbírásában lelte meg értelmét, Tandori Dezsővel bontakozott ki erőteljesen, lírai eseményként a hetvenes években. Nem ő volt természetesen az első, akit megihletett a saját vagy egy-egy másik művészeti ág néhány képviselője vagy műve, ám szembetűnő vonássá nála vált – ahogy *A becsomagolt vízpart* (1987) című, 154 verset, verskommentárt, tiszteletadást, életérzésfoszlányt, viszonylagosságélményt tartalmazó kötet összefoglalja – ez a lírai esemény.

Jásznak a *Jelzések könyvében* olvasható a második Magritte-kommentárja, amely a kommentár kommentárja, ugyanis Oravecz Magritte-átiratához fűz „kiegészítést” (*Párhuzamos emlékezet*).

Jász is a képleírás gyakori toposzával él, de továbbmegy: „éppen belátni a valóság és a kép közé”, mondja, amivel emeli a tétet; nemcsak rezonőr tehát, hanem olyan költői személyiség, akinek ez, a valóság és a kép közé látó kalandja mintegy bölcséleti élehetlenséggel ruházza föl a képnézőt. A gondolati elemekre helyezkedő kötetépítés jelzi, hogy a *Jelzések könyvében* a Magritte-vers után a kötet következő darabja ahhoz a költőt „fölforgató” kérdéshez szól hozzá, hogy hogyan ábrázolható a világon bármi is. A vers címe *Az ábrázolás melankóliája*. Ez a szöveg már saját írástapasztalatára is kiterjed a költőnek, és a gondolatkör mindkét fogalmával hangsúlyozódik majd a periódust lezáró kötetben, megcsillantva saját művészetének külső és belső határait

a zárómondatában, ahol Jász az írja: *„Talán csak nyitva hagytad a mondatot / a hallal telt kád fölött.”*

Hogyan nyitódik és hogyan csukódik egymásra két világ, a képzőművészé és az irodalomé? Hogyan is látható a világ – kérdezi alanyi költőként –, ha képzőművész vagy művészi fényképész látja? Amit a festő vagy rajzoló kimond, azt ki tudja-e mondani az irodalom is? A költő folyóirat-megjelenési helyeinek egyik legfontosabbika, a győri Műhely közölte 1998 telén az *(Egy album képein keresztül)* és a *(Tengerálmok térnek vissza)* című verseit. Az első Számódy Zsolt erődfotóihoz készült vers, az utóbbi a költő saját meghatározása szerint „Lévai Ádám-gyakorlat”. (Ők működtek egyébként fényképészként és grafikusként, tehát társalkotóként közre *A lebegés története* (1998) című, a költő lakóhelyéül szolgáló Tata „madártávlatbeli” leírását tartalmazó füzetecske művészi kivitelezésében.) Hogyan is látható tehát a világ, ha egy másik elme vagy szem látja? Továbbá – és én itt keresem és találok meg Jász indítékát és művészi koncepcióját – hogyan fejthető föl egy múltó pillanatra a lényege, hogyan formálható és képezhető meg egy veszendő pillanatban az üzenete? És még az, hogy hogyan érthető meg egy kép, hogyan írható le egy kép? Ebből a nézőpontból figyelhető meg az, hogy Jász Attila kapcsolata a képzőművészettel mély és művészileg evidens költészetet eredményezett. A kapcsolódási pontok megtelelése és fölfejtése sokszor szinte egy és azonos lírai világának bejárásával. Munkásságában művészeti nemeket hoz össze és fordít le a nyelv, a költői szemlélet, az írásos létezőmód számára. Jásznak ezért nem elég pusztán egy kötet költői műegészsként való megjelenése, verseinek kötetbeli megjelenítését is szinte műtárgyként prezentálja, vagyis kötetei morfológiai, vizuális jegyekkel felruházott és ellátott képzőművészeti tárgyak. *A Jelzések könyve* kalligráfiát Gaál József festőművész készítette, a könyvterv és a tipográfia sajátos ismérveit Sellyei Tamás Ottó invenciói táplálták. Ő *Az ellenállás formáinak* borítótervezője és tipográfusa. Gaál József kalligráfiáihoz írt szöveget Jász Attila a közös könyvként jegyzett *Nosis hermeticus* (1998) és *A pillanat jelzései* (1999) című vékony és kisméretű albumokba.

A kötetkompozíciókban a verses szövegek értelmezéséhez nagyban hozzájárul az, hogy Jász kényesen ügyel arra, hogy a verstest hol és hogyan helyezkedik el a papírlapon, hol és hogyan folytatódik a könyv lapjain, hol és hogyan veszi föl a verskép a jelentését, hogyan képez a vizuálison keresztül szövegvilágot, mi több, hogyan képez *a vizuálison keresztül költői magatartást*.

Ez a költői világ hol hullámszik, mint a tenger, hangja a sziklákhöz csapódó hullámok tompa moraja vagy a messzeségbe nyúló vizek hosszú csöndje, hol a töredezettség formáját ölti, mint a köznapi ember gondolatai, hol rövid fragmentumokban beszél, mint a jobb-rosszabb filozófusok, a költő, az utazó, a messzi szigetekre vágyó költő szeme és esze pedig hol a királyé, hol az elnyúlhatatlan akaratú és leleményű vándoré.

Az elveszett Szcília-napló: a belső tájélmény. *„Ez már nem az eredeti kézirat. A valóság találkozása a képzelettel alapvetően megváltoztatta mondataimat.”* A költő a valóságosan elveszett vagy az alkotói fantázia által elveszített Szcília-napló keletkezéstörténetét tárja föl ily módon. A második mondatban lerögzített elmozdulás, mely a képzelet és a valóság találkozásából áll, jelent-

heti a valóság és a képzelet ütközését, egymást kiegészítő vagy leromboló, esetleg továbbépítő hatását. Mindenesetre az általam bemutatott – és a valóság és képzelet játékaiként is megképezhető – pályaszakasz legfontosabb költői alkotása, mintegy összegző dokumentuma Jász Attila harmadik kötete, a *Miért Szicília* szerintem, amelyet a József Attila Kör és a Kijárat Kiadó jelentetett meg 1998-ban.

A *Miért Szicília* közvetlen műfaji, gondolati és szövegszerű előzménye a győri Műhely 1998. évi nyári számában publikált *Miért Szicília? Széljegyzetek a hasonlóság mítoszához* című esszé. Ne tévesszen meg senkit, hogy a cím itt még kérdőjelben végződött magyarázó alcímmel, amelyet majd a kötetpublikációnál a kérdőjel nélküli címváltás és az elhagyott magyarázó alcím követ, amelyet Jász Attila – a saját korábbi kötetépítő tradíciójának megfelelően – *naplósít*: az alcím ugyanis nagyobb távlatát nyitja a külső-belső valóságnak, és azt mondja, hogy *Részletek egy elveszett naplóból*.

Az első kérdés magától adódik: vajon miért lépett túl az alkotó képzelet a folyóiratközlésben alkalmazott eljáráson? Mi újat hozott a korábbi, folyamatos esszészerűen formált szövegközlés után a tipográfiaiailag is megváltoztatott szerkesztőelv, továbbá az imitált szonettekkel kibővített *irodalmi elrendezés*?

Mert bölcséleti és irodalom-, valamint képzőművészeti világtoposzokra, érzületrácsokra rájátszó belső táj a *Miért Szicília teljes kompozíciója* is: az összerakásban, az elrendezésben jön létre a varázsa, amelyhez szükséges volt a költői reflexiókra, jelformákra, az élet- és alkotóminták részleteinek és töredékeinek montázszerű összeillesztésére.

Mit jelent a magyarázó alcím: „*Széljegyzetek a hasonlóság mítoszához*”? A válasz: hatalmas merítést a világ művészetéből és kultúrájából, amelynek valahogy köze volt évszázadok óta a szigethez, és a saját élményen keresztüli rácsodálkozást minderre; ténylegesen a hasonló pontok ráismerésszerű fölfedezését, amely mintegy lökte, vitte előre a költőt nagy felfedezőútván.

Kettőt idemácsolok illusztrációul. Az első felfedezésül szolgálhat a magyar olvasó számára: *„Egy fiatal szlovén költő adatai között – akinek a verseit mostanában egyre jobban kedvelem – rábukkanni vélek a lelki rokonság okaira. A syracuse-i egyetemen végzett, olvasom. Versciklusai egyébként is megnyugtatók, nem vagyok annyira egyedül próbálkozásaimmal, s ráadásul ő hozzám hasonlóan, egész életében igyekszik eltűnni szövegeiben. Melankolikus alkat, aki szonettciklusokat is ír, bár nem éppen hagyományosakat.*

A vitorlások az ablakban a látóhatár vonala felé tartanak. A kert sarkában savanyú fű rezeg a párában. Nem érzed te is, mintha sétáink egyre hosszabbak volnának, akár egy utazás?

Még akkor is szicíliaiak számomra ezek a versek, ha a szerző az amerikai Syracuse-ban tanult. De a verseiből kiderül, hogy azért sejt valamit a másik, a számomra igazi helyről is.

Senki se sírjon, senki se leplezze remegését: a szavak és tárgyak tűnjenek el valamennyi időre. Hull a hó Szicíliában. – Tartsd vissza lélegzeted. Csak a szétomló csönd maradjon, mely elillan, mint éj nyírka az útvesztő ablakairól.”

A második a honos európai irodalmi hagyományvilághoz passzoló Thomas Mann-ráismerés – mely mintegy munkamódszert is jelez, az ívekbe formálódó

összefüggések újszerű földerítését, megsejtését – így hangzik: *„Thomas Mann Halál Velencében című kisregényét olvasom, kíváncsiságból, mivel egy eszéből ahhoz az információhoz jutottam, hogy Aschenbach figuráját August von Platenről mintázta, vagy róla is. Az író által átformált német romantikus költő sokat írt elvágódásáról. Milyen jó, hogy vannak vidékek, mehetek messzi partra, szigetekre, ahol még felszabadulhat a lélek! Thomas Mann jóval a kisregény megírása után tanulmányban tárta fel saját Platen-képét: Már harmincesztendő korában a kimerültség tünetei következtében súlyos szervi megbetegedés tünetei lépnek fel rajta, s további kilencesztendei érzelmi túlterheltség és elsivárosodás után Siracusában belehal egy pontosan meg nem állapítható, tífuszszerű megbetegedésbe, mely voltaképp nem egyéb, mint ürügy a halálra, amellyel kezdettől fogva tudatosan eljegyezte magát. Mindig meglepődöm azon, hogy például Thomas Mann mennyire tud fogalmazni, pontosabban stilizálni. Amit itt elhallgat, az végül is kiderül a kisregényből, de mindig pontosan tudja, mit és mennyit akar mondani, vagy éppen elhallgatni. Ez annyira lenyűgöz (mármint T. Mann írásművésze), hogy a Szirakúzáért kézbe vett könyvet pillanatokon belül elolvasom, nemcsak Platen miatt. Ezek a Szicília-téma igazi, mert váratlan hozadékaik.”*

Ez az utolsó sor jelöli ki a „váratlan hozadékokkal” a *Miért Szicília* szenvedélyességét, a kutatói vágyakozás drámaiságát ebben az elégikusra hangolt kötetben. Szenvedély. Dráma. Elégia. A megértésért vívott művészi küzdelem, hogy mit nyerünk saját küzdelmünkkel önmagunkért. És továbblépve a már költői feladatként, hogy a bölcséleti, gondolati felismerésekből hogyan képződik érzéki felidézés, „elveszett Szicília-napló”, írásos emlék. Hogyan válik a prózai tárgyból vers? A próza anyagából költészet? A versek tükörképei és folytatásai az esszészzerű részletekben megfogalmazott „utazásnak”, de egyúttal hűvösebbek a prózai részleteknél. Miért? Mert lefékezik a kutató, összehasonlító elme lüktetését; ezért egyszerűbbek, szűkszavúbbak és eszköztelenek. Vagyis alkalmibbak, én mindenestre alkalmibbnak érzem őket, mint az esszészövegeket – de ez a vonás Jásznál nem levon, hanem hozzátesz a Szicília-mítosz továbbénekléséhez: a költőt mint hódítót láttatja. A hódítás eredményének bemutatása viszont nem a költészet tárgya, a líra tárgya maga az utazás, akár idézőjelesen, akár az idézőjeles „távolítás” nélkül. Ezt a distanciát finom, tartózkodó eleganciával Jász végigviszi a kéziratán, melyről csak azt tudjuk, hogy egy elveszett kézirat (töredékes?) rekonstrukciója. Azt viszont már nem közli az olvasójával a költő, hogy hányadik rekonstrukció, visszaidézés, és maradt-e vajon a tarsolyában másik.

Ennek az induló, korai és késő-korai költészetnek (tudva már azóta azt is, hogy a tárgyalt időintervallum óta eltelt lassan közel egy évtized is jelentős formai, gondolati és művészi továbblépést eredményezett Jász Attila *lírájában*), mint minden költészetnek, költőnek, érlelődő vagy kiérlelt lírának, lírikusi magatartásnak és költőileg megformált világgépnek megvolt a magát kísértő veszélye, mely modorossá, öntetszövé, végül manírossá *tehetette volna*. A múlt idő használata a részemről már jelzi, hogy szerintem Jász kikerülte a veszélyt, vagyis nem volt kudarcra ítélve kísérletező hajlama, mely – talán az eddigiekből kiviláglik – korántsem a spontaneitáson alapult. És erre a költőnél nem szokványos magatartásra, a belső építkezésre, a tartalmi feltöltődés biztonságára

mutat, hogy Jász *Az ellenállás formái* című kötetében újraidézi, mintegy végigjárja vagy végigutazza saját lírai univerzumát. Mégpedig nagyon módszeresen a *hasonlóság mítoszaitól a felejtés szertartásaiig*. A továbblépést a megfigyelés kiterjesztésében és tartózkodóbb követésében látom. Még inkább a reflektáltság lírai tartományába tolódott el a költői élmény, szinte „újrapreparálta” saját korábbi témáit a költő, finomított és mélyített, valamennyi még útban lévő nyelvi, stilisztikai és technikai akadályt elhárított azért, hogy saját esztétikáját és etikáját létrehozza, ha tetszik, „az ellenállás mitológiáit”. Végigveszi saját szótárának hívószavait és fogalmait, saját költészetének emlékeire számító és építő toposzait, mozgékony allegóriáit. És mindezeket összefüggésbe hozza az írással, a költői feladattal. A korábbi kötet egyik igen erős szimbolikájával élve, a *nyitva hagyott mondattal a kád fölött teszi ezt*.

„A valóság variálása, a képzelet játéka.” – Ezzel a pálya későbbi fejleményei szempontjából döntő fontosságú mondattal fejezte be Jász Attila első verseskötetét, az 1992-es *Daidaloszi naplót*, mintegy költői programjának tömör jelzésként, amely a későbbi könyvek fényében (és elegáns, meditatív, rendkívüli türelemmel kicsiszolt bölcseleti-lírai fénytörésében) *foglalatként is* látszik. Jász nagy költői utat járt be, széles gondolati és érületi tereket fogott át és töltött ki az első kötettől *Az ellenállás formái* című, 2000-ben megjelent opusáig.

Az én kérdésem azonban továbbra is az: *hol van Tata?* Tudniillik, ha a magamnak föltett kérdésre felelni tudok, akkor tudok közel férközni a költői énhez. A költői én pedig megmutatja a költői tájat, hagyományosan a lélek (vagy valamely gondolatvilág) tájait. Mert hiába, hogy Jász szinte minden rendelkezésre álló eszközzel (már korán érződött, majd egyre élesebben látszott, hogy formaérzéke rendkívüli), szándékolt prózaisággal, esszészzerű szövegformálással, révedező, már-már epikai lassúsággal ki akarja iktatni a személyeset és a személyességet a maga versvilágából – minden mozdulatával épp hogy közelebb hozza: szakadatlan sóvárgás valami után, amely mi más lehet, mi más volna, mint az áhított teljesség, a vágyott elérése. De a költői/művészi/képleírói gondolatvilágban, mely kép, látomás, reflektáltság is egyszerre, töredezett teljesség lehet, ez marad, ennek az alaksejtelme, a kőzetek egymásra rakodó színes és gyönyörű rétegei. És ami *ezek után van*, az Jász Attila mindenkori *miért Szicíliaja*. Önfegyelemmel, egészséges önbizalommal és művészhez illő keresetlen rátartisággal (melyben a műveltség a létre való rácsodálkozással vegyül) épült föl nyolc év alatt Jász Attilában az a költő, akinek – nem félek kimondani a régi szót – egyéni hangja és jól elhatárolt lírai szemléletmódja van a magyar lírában.

Ennél többet pedig lehet-e, illik-e vajon kívánni kortárs lírikustól?

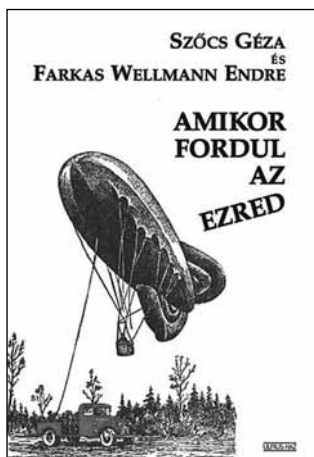
Mohai V. Lajos

Jász Attila könyvei a tárgyalt időszakban: Daidaloszi napló (1992), Jelzések könyve (1997), A lebegés története (1998), Miért Szicília (1998), Az ellenállás formái (2000).

Gaál József festőművésszel közösen: Nosis hermeticus (1998), A pillanat jelzései (1999).

A globális provincia

avagy az Európa-gondolat Szőcs Géza politikai életművében

Szőcs Géza és Farkas Wellmann Endre: *Amikor fordul az ezred*. Ulpius-ház, Budapest, 2009.

Kissé idealisztikusnak és naivnak is tetszhet Farkas Wellmann Endre azon mondata, mely a Szőcs Gézával készített, *Amikor fordul az ezred* címmel megjelent interjú- és dokumentumkötet bevezetőjének végén található: „Talán nemcsak az irodalomtörténet, hanem a történelemírás is hálás lesz nekem – gondoltam –, ha összegyűjtöm ezeket, s ha elbeszélgetek róluk szerzőjükkkel, vagy főhősükkel, aki tanúja, szereplője, résztvevője, olykor mozgató vagy katalizáló tényezője, esetleg kabalafigurája volt annak a folyamatrendszernek, amely a kelet-európai népeknek elhozta a szabadságot, a németeknek pedig, és magának Európának is, a rég óhajtott egységet.” (5). Amellett, hogy a kötet összeállítójának megfogalmazásából már így a „korpusz” legelején kitűnik, hogy meglehetősen bonyolult Szőcs Géza szerepének/szerepeinek meghatározása az utóbbi harminc év politikai és kulturális folyamataiban, az is érzékelhető, hogy Európa egységét és a kelet-európai népek szabad-

ságát befejezett és beteljesedett tényként könyvelni el Farkas Wellmann Endre. Éppen a mondat befejezettségre utaló gesztusa az, ami kissé idealisztikusnak tűnhet, hiszen az aktuális folyamatokat ismerve korántsem beszélhetünk még arról, hogy mindez már megtörtént volna. E szöveg írása közben még (mindig) nem fogadták el Romániában a kisebbségi törvényt, ami lassan már öt éve „folyamatban” van, másfelől pedig igenis elfogadták tavaly a szlovákiai nyelvtörvényt – ami szintén „folyamatban” van. Csak e két aktuális történést kiemelve is látszik, hogy a folyamatrendszer egyelőre még zajlik, történik, és az említett szabadság csak részleteiben valósult/valósulhatott meg.

Az *Amikor fordul az ezred* című kötet szerkezete nyolc, Farkas Wellmann által kiválasztott, Szőcs Géza elsősorban politikai, társadalmi szerepvállalásához köthető dokumentumra épül, melyeket aztán több – ezekhez hol szorosabban, hol lazábban kapcsolódó – további irat, írás, vers, fénykép, felszólalás, hozzászólás egészít ki. Az iratok mellett és főként után Szőcs Géza és Farkas Wellmann Endre beszélgetéseit olvashatjuk, melyek hol kiegészítik, hol magyarázzák az előzőekben olvasott szövegeket. Mielőtt azonban végigtekintnénk a kiemelt szövegeken, érdemes figyelmet szentelni a címnek, melynek születése és háttértörténete – úgy vélem – jól jellemezheti azt a gondolat- és eszmevilágot, mely Szőcs Géza közéleti tevékenységét átszövi. A történet a Kolozsváron az 1980-as évek elején Ellenpontok címmel terjesztett szamizdat írásaihoz és az ehhez kapcsolódó visszaemlékezések, nyilatkozatok ürügyén

került elmesélésre: „Én pedig arra gondoltam – mondja Szócs Géza –: augusztus 23-án ott fog felvonulni a fővárosban és minden nagyobb városban több tízezer elégedetlen ember, egyenruhában, életükben utoljára fegyverrel a kezükben. Nosza, hadd ijesszünk rá egy kicsit a hatalomra. Azt terveztem, hogy egy kiáltványban, amely röpcédulák és a Szabad Európa rádió révén vált volna ismertté, megszólítjuk azokat az ifjakat, akik 1989–1990 folyamán kerülnek sorozás alá, és arra biztatjuk őket, hogy 1990. augusztus 23-án fordítsák fegyverüket a diktatúra ellen. Ez lett volna az a pillanat, amikor az ezred fordul, a diktatúra ellen fordul, ellene fordítja a fegyverét...” (47). A gondolat 1988 körül fogalmazódott meg a szerzőben, amikor már elhagyni kényszerült Romániát, s a Szabad Európa rádió magyarországi munkatársaként lehetősége lett volna egy hasonló kiáltványt beolvastatni. A meglehetősen vakmerő és kivitelezhetetlen (így utólag annak tűnik) elképzelés egyszerre mutatja a szerző hitét az egyén szabadság utáni vágyában, ugyanakkor azt a gesztust is, hogy Szócs minden olyan lehetőséget meg kívánt ragadni, mely számba jöhetett a Ceaușescu-rendszer megbuktatásához. Az elképzelés emellett – mint majd látni fogjuk – rávetíthető a kötetben szereplő dokumentumok összességére, hiszen ezek kevés kivételtől eltekintve olyan javaslatokat tesznek az európai – ezen belül az erdélyi – kisebbségek jogi, kulturális ügyeinek megoldására, melyek a teljesség igényével lépnek fel, s ez egyben azt is jelenti, hogy a jelenkori (és hajdani) állapotokat tekintve kivitelezhetetlenek. A címbe emelt kifejezés kiváló választás volt, főként ha hozzátesszük azt is, hogy létezik egy másodlagos olvasat is, amely a Kolozsváron indult Előretolt Helyőrség irodalmi csoportosulásra utalhat, hiszen a Rejtő Jenőtől kölcsönzött (ön)elnevezéshez remekül kapcsolható a címbéli ezred, s mindezt csak kiegészíti, hogy mind Szócs (mentorként), mind Farkas Wellmann (alapítóként/„tagként”) köthetők a főként Orbán János Dénes nevével fémjelzett csoporthoz. A címadás történetének felfejtésénél nem szabad megfedkezünk Dorin Tudoran román költő szerepéről sem, aki a nyolcvanas években nyíltan bírálta a Romániában lévő rendszert, így nem sokkal később – Szócséhoz hasonlóan – az ország elhagyására kényszerült, majd 1988-ban az Egyesült Államokban megalapította az Agora című folyóiratot, melynek szerkesztőbizottságában Szócs Géza is helyet kapott, s a fentebb említett akciót természetesen megbeszélték. Dorin Tudoran szerepe nemcsak e vakmerő elképzelés kapcsán fontos, hanem a *Javaslat egy kisebbségi világszervezet létrehozása* címmel, 1985-ben Szócs fogalmazta dokumentum egyik aláírójaként (Király Károly mellett) is feltűnt a neve.

Ezen momentum – Dorin Tudoran felbukkanása –, úgy vélem, jelzi azt az irányt és gondolatot is, ami alapjaiban határozza meg Szócs Géza elképzeléseit az erdélyi magyar (és német) – de általánosságban tekintve bármely – kisebbség politikai és kulturális viszonyainak rendezését illetően: a másik félre (jelen esetben a románságra) nem ellenségként tekint, hanem partnerként, akit nem lehet/nem szabad kihagyni e probléma megoldásából. Itt említendő a *Kiegészítő javaslatok Románia alkotmányos téziseihez* címet viselő dokumentum, mely minden részletre figyelve tette meg javaslatait arra, miként kellene a kisebbségi jogokat törvényben biztosítani Romániában. A szöveghez tartozó beszélgetésben Szócs továbblép, és a kisebbségi meghatározás helyett már a társnemzet fogalmát is megemlíti, mely a felelősségvállalás egy másfajta

minőségét jelenti: „Ezzel szemben [kisebbség; V. F.] a társnemzeti státus azt jelentené, min nekünk nem csak egyetlen lakrészünk, szintünk, lakóhányadunk van – nemcsak az, ami valaha a miénk volt, ugyebár Trianonig... hanem azt jelenti a társnemzet, hogy az új birtokviszonyok szerint te is tulajdonostárs vagy. De nem egy elosztott tulajdonrész tulajdonosa... hanem, mint a közös tulajdon esetén, elméletileg minden egyes téglá fele vagy negyede, vagy ötöde a tiéd. Még akkor is, ha a közösen tulajdonolt épületnek te csak egy részét lakod.” (177). Ahogyan Farkas Wellmann kommentárjaiból is kiderül, meglehetősen veszélyes gondolatként kezelték ezt az ötletet mind román, mind magyar oldalról. Mert mindez már elég erőteljesen mutat azon – a különböző régiók föderációjában gondolkodó – elképzelés felé, melyet a román költő és politikus, Sabin Gherman is képvisel, aki annak az *Elegem van Romániából* című írásnak (1998) a szerzője, melyben az önálló Erdély létrehozásának felvetése talán először született meg román részről. Ez szorosán összeköthető azzal a kijelentéssel, mely Szócs Géza *Nemzet a Vízöntőben* címmel, 1992-ben a Határon Túli Magyarok Hivatala szervezte konferencián tartott előadásában hangzott el: „Erdélyi vagyok; voltam nyugati magyar száműzött és éltem Magyarországon is. Nem tartom magam sem kisebbségi, sem többségi, sem szórvány-, sem csonkamagyaroknak.” (214). Amellett, hogy e megállapítás a legutóbb említett szövegben szorosán összefügg a „planetáris nemzetmodell” fogalmával, miszerint egy magyar kisebbség a „magyar államhatárokon kívüli voltát nem frusztrációként éli meg” (215), kapcsolható az Erdély-Bánság Ligát létrehozó, a régióhoz köthető Erdély-identitást a nemzeti identitás fölé emelő Sabin Gherman-féle elképzeléssel: „Azt is remélem, hogy az Erdély-Bánság Liga többet fog majd elérni, mint amennyit eddig egyedül elértem. Javasolni fogjuk a történelmi országrészekre vonatkozó autonómiatervet. Véleményem szerint ez egyike azon kevés lehetőségeknek, amellyel Románia bebizonyíthatja, hogy megfelel az európaiság kritériumainak.” (290). Hogy ez a javaslat mennyire nem tudott beérni és megértésre találni, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a 2004-es választásokon a kolozsvári magyarság az ott induló Sabin Gherman és a szintén hasonló elveket valló Smaranda Enache helyett egy harmadik román jelöltre szavazott, amit Szócs „negatív bizonyítványként” értékelt, mivel ezt inkább a taktikai, mint a távlati, előrelátó gondolkodás manifesztumaként látta. Az alapgondolat tehát nem elsősorban a magyar autonómia létrehozását célozza már, hanem egy olyan önálló önkormányzattal és jogokkal felruházott területi alapon elkülönített régiót sejtet, melyben – természetesen Románián belül – a románság, a magyarság és a maradék németiség azonos lehetőségekkel rendelkezik, s mindezt a már említett Erdély-identitás fogná össze. E globalizációs, ugyanakkor a helyi, lokális identitást és hagyományt előtérbe helyező idea jelent meg a *Kiáltvány Königsbergért* című Szócs-írásban is, amiben a szerző Königsberg városállami státusát követeli, tehát semlegességét, azonban mint az önálló Erdély gondolata, úgy e városállam önállóságát kérő nyilatkozat sem nyerte el a politikai támogatást. Mindebből úgy tűnik, Szócs Géza politikai elképzelései nemzeti érdekeket sértenek, ráadásul mind magyar, mind román oldalról támadják. E kettős támadást azonban lehet úgy is értékelni, hogy a kelet-európai nemzetek – köztük a magyar – nem értek még meg az egységesülés jelentette változásra, mivel e folyamat azt is jelentené, hogy a

nemzeti hagyományrétegek mellett egyes régiók nemzet fölött álló politikai és kulturális viszonyait is vállalni kellene. Ebben az értelemben a globalizáció nem csupán az egységes Európa képét vetíti előre, hanem olyan régiók létrejöttét is, melyek belső viszonyait, kulturális és politikai hagyományát nem feltétlenül lehet *egy* nemzeti perspektívából elbeszélni.

Mielőtt azonban a recenzens abba a csapdába esne, hogy az *Amikor fordul az ezred* című könyv ezen olvasatát kizárólagossá tenné, érdemes felhívni az olvasó figyelmét arra, hogy a kötet írásai más nézőpontokból is összeolvashatók és más összefüggések, folyamatok szintén felfejthetők. Emellett fontos rámutatni arra, hogy a dokumentumok kötetbe kerülését egy válogatás előzte meg, amely – elsősorban és vállaltan – Szócs Géza politikai pályafutásának szövegeit emelte ki. Ennek fényében tehát azt is szükségesnek tartom elmondani, hogy így ez nemcsak egy szöveggyűjtemény, hanem a közelmúlt olvasásának és értelmezésének egy formája, s mint minden ilyen kísérlet, ez is a múlt egy lehetséges megkonstruálása, mely – véleményem szerint – amellett, hogy halványan fellebbenti a fátylat a Szócs Géza politikai vállalásait övező legendákról, egyben hozzá is járul a „mítosz” fenntartásához. A szövegekhez tartozó beszélgetésekből több helyen inkább az látszik, hogy a kérdező, Farkas Wellmann Endre nem feltétlenül kíván tisztázni bizonyos fehér foltokat, esetleg nem kísérel meg egy-egy problémakör mélyére hatolni (néha egyszerűen tájékozatlannak tűnik), annak ellenére, hogy beszélgetőtársa erre nyitott lenne. Farkas Wellmann és Szócs Géza közös kötete ezen utóbbi megfontolások ellenére is fontos vállalkozásnak látszik, hiszen nemcsak Szócs politikai pályafutását eleveníti fel, hanem azokat a folyamatokat és tendenciákat, melyek az elmúlt harminc év – a magyar kisebbségekről szóló – gondolkozását meghatározták. És mindennek fényében nem tűnik a valóságtól elrugaszkodott kritikai észrevételnek a felütésben megfogalmazott megállapításom Farkas Wellmann szabadságról vallott nézetével kapcsolatban, hiszen míg Szócs kisebbségi és nemzetiségi jogokról alkotott elképzeléseit a politikum nem tudja az erről szóló politikai és társadalmi párbeszéd részének tekinteni, addig az erről való gondolkodást olyan előítéletek mentén körvonalazódó kategóriák határozzák meg, melyek nem tudnak és nem is akarnak kilépni saját zártságukból.

Vincze Ferenc

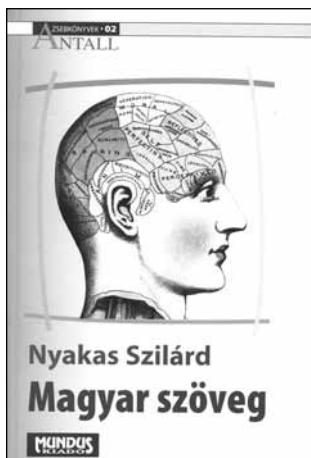
Újságírás szinkronhangra

Nyakas Szilárd nyelvtudása a *Magyar szöveg*ben

Azt a nyelvet írja, amelyiket beszéli. És nem a köznapi felületesség, a nyelvi lazaság, a közönségesség, a digitális hozzáférhetőség által még inkább föllazult stílus, nem a modern kori számítógépes blogvilág gesztusával teszi, hanem rendhagyó módon a magyar újságírás Nyugat-os irodalmi hagyományainak korszerű továbbviteleként. Nyakas Szilárd még azt az iskolát járta, amely világnézeti célokra való tekintet nélkül a klaszikus tájékozottságot,

az idegen nyelv ismeretét, a mobilizálható memoriterek és az önálló gondolkodás filozofikus igényességét követelte és művelte. Nyakasnak mégsem volt soha köze az okoskodó sznobériához, mert élményei és érzékenysége, a személyiségében rejlő örök elemzőkészség (amelyből a kamaszkorból átmentett önértelmezés igénye sem hiányzott) nem engedték kioktatóvá, nagyképűvé tenni szerzett tudásának mikrofon előtt vagy írásban való megformálását.

Rádiósként a beszélt nyelv átmondoltságával, a megszólítottakat mindig kissé távolságtartó tisztelettel kezelő, ennek ellenére közvetlen, bensőséges és a személyiség vonzó vonásait fölmutatni képes riporterként, szerkesztőként, műsorvezetőként tűnt fel. A rádiós publicisztika hagyomá-

Nyakas Szilárd: *Magyar szöveg – Közélet és kommunikáció*. Mundus Kiadó, Budapest, 2008.

nyaiból a színésszerepre törekvő, a szellemi izgalmat, az eredetiséget az írás feltételeként és okaként megélt mentalitást hozta, de talákozott mindez a már emlegetett iskolázottság rétori tanultságával, azzal a fanyar humorral, amely a közéleti jelenségeket, a politikai abszurditásokat akár, mindig a maguk helyén tudta kezelni. Nyakas Szilárd egész rádiós pályafutása, a mikrofontól való évtizedes eltávolítása, s visszatérése (de örökre elmaradt rehabilitá-

lása) után a magyar színházi élethez való kötődése a játékosság ironikus, de drámai beleélő képességét is megadta neki. Ezt élvezhették hallgatói szerkesztett riportműsoraiban, beszélgetéseiben, rádiós jegyzeteiben, és ezt a mentalitást kapták meg az egyik meghatározó magyar elektronikus hírportál, a Gondola publicisztikai sorozatában, amely kötettségűvé rendezve, az eredeti rovat emlékét megőrizve, *Magyar szöveg* címen lett könyvvé a Mundus Könyvkiadó jóvoltából.

Minden benne van ebben a gyűjteményben, ami az elmúlt fél évszázadban történt velünk. Szinte szemérmes utalásaival Nyakas Szilárd személyes sorsa is, a besúgó-jelentésekből kirajzolódó, képzőművészeti dokumentumok közé került eltávolítása a Magyar Rádióból, a Galántai-féle kápolnagaléria

és műterem kiállítássorozatának provokatív behálózása és szétverése, ahol Nyakas Szilárd élő mikrofonnal volt jelen, amíg készülékét és őt el nem hallgattatták. Mert lehetett az akkori Magyarországon is besúgónak lenni (de nem volt kötelező), és lehetett ellenállónak lenni úgy, hogy az ember mindössze csak jó meggyőződése szerint, ártatlan jóhiszeműséggel gyakorolta volna polgári foglalkozását, tette volna a dolgát. Aki azt hiszi, hogy Nyakas Szilárd ezek után pálcát tör a gyengének mutatkozó egykori kor- és pályatárs fölött, az igazak szerepét magára öltve ítélkezik, vagy az önsajnálattal felől, a perifériára szorultság elvesztett lehetőségeit, önnön eltékozolt éveit siratja, az téved. Nyakas abban is nyakas, hogy van képessége azt a társadalmi helyzetet, azt a pillanatot a nagy egész felől közelíteni, önnön sorsát is egy nagy tabló összetett színvilágában egyetlen hirtelen ecsetvonásként láttatni. Személyes sorsa csak annyiban jelenik meg, csak annyiban érdekes, amennyiben a nagy egészhez hozzátesz valamit. Ugyanilyen tartózkodó Antall Józsefhez, a rendszerváltást követő első felelős miniszterelnökhöz való személyes emlékeinek idézésekor, a társadalmi átalakulások elején elhulló, nagy tehetségű Csegey Dénes elgondolásait felmutatva, vagy éppen (többször is e kötet sorozatában) az 1956-os eseményekhez való közelítésünk változataiba belegondolva. A kóstoló végén említem a címadó írást, amely a félrefordítások, a rosszul szinkronizált magyar filmek (és a nyelvtudatlanságot konzerváló magyarítások) igénytelensége mögé egy kijátszható, becsapható társadalom képét vetíti. Árnyművet, melynek sötét alakjai, oktalan szereplői mi vagyunk.

Nyakas Szilárd erénye és írásművészetének legnagyobb kihívása is,

hogy föltételezi olvasóinak műveltségét, legalábbis bízik abban, hogy utalásával, idézeteivel, kulturális élményekre támaszkodó megszólalásaival fölkeltheti azt az igényt, hogy a befogadás következményeként lapozni kezdjen a fogyasztó, keresgélni kezdjen e köteten kívüli emlékei és élményei között. Ezt az újságírói elszántságot odáig meri fokozni, hogy mintegy az ókor versben megszólaló közéleti szereplőinek tunikájába bújik, klasszikus verslábakra áll és esetenként nagyon is ismerős formákba (magyar vagy világirodalmi remekművek, költemények parafrázisaiba) csomagolja üzenetét. A játék halálosan komoly, mert elég egy félrebiccent mondat, egy ügyetlen rím, és riasztó arcával mutathatná magát a dilettantizmus. Ám aki nagy játékos, annak bírnia kell formaérzékkel, azon túl pedig szüflával, fricskával, a groteszkbe hajló grimasszal, iróniával és öniróniával is akár. És itt fedhetjük föl leginkább ennek a gondolkodásformának a gazdag hátterét. A publicisztika egyhangúságának, hamisságának idején, sokhúrú hangszeren játszik a mester. Nevezetesen nem egyszerűen a műfajtan, sehová be nem sorolható (mert didaktikus és együgyű) „jegyzetírást” gyakorolja, hanem ha kell, esszéisztikus, ha kell, tárcát ír, tárcanovellát álmodik, a glossza élesebb motívumait használja, ha úgy adódik, a pamflet plakátszerű harsánysága sem idegen tőle. Verszeteivel pedig feltámasztja a korai reformkor aforisztikus szerzőinek költői hagyományát, egy, a műveltségre némi gyanakvással tekintő korban, az értékekkel provokálva a talmit.

S ha már írásunk elején a Nyugat-os örökséget emlegettük, annyit le kell szögeznünk, hogy a Nyugat magyar újságírással való hatásának erejét éppen az adta, hogy szerzői nem feltétlen a

folyóirat hasábjain élték ki közvetlen közéleti megszólalásaik kényszerét. Oda a szellem- és irodalomtörténet fontos folyamatainak elemzését bízták. Viszont ők inkább más, nagyobb lapoknál voltak „megélhetési újságírók”. Persze ha a napi penzum lekörmölését éppen egy Ady Endre, Bródy Sándor, Krúdy Gyula, Hunyady Sándor, Kosztolányi Dezső vagy Babits Mihály vállalta, az azért okot adhatott arra, hogy az olvasmány tartalmi és formai minőségében máig is megbízzunk.

Minden aránytévesztés nélkül itt van Nyakas Szilárd újságírói megszólalásainak morális tartaléka is. A szerzőnek nem kell függetlenségét bizonygatnia, mert az minden sorá-

ból kitűnik, hogy világnézete van, ráadásul filozofikus megalapozottságú. Ő tehát nem elgondolásoktól, ideáktól mentes, hanem ezeket az eszméket, nézeteket, elveket elfogulatlanul kezelni képes önálló gondolkodó. Nem a hideg ráció működik itt, hanem az életteli élmény, ami egyrészt az idő előtti öregedéstől óvja meg a pillanatnak szánt mondandót, másrészt a szükségszerű és esetleges tévedések, hibás következtetések botlását éppen az igényesség, az alaposág és a műveltség ellenpontozza, ha úgy tetszik, az írásművészet teszi a mindenkori üzenetet maradandóvá.

Antall István

A mozgás és az (álom)tér

„Álom, álom, édes álom...”

Vörösmarty Mihály: *Helvila halálán*

„Álom, álom, édes álom...”

Vörösmarty Mihály: *Csongor és Tünde*

Egyed Emese: *Szabadító versek*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.

Egyed Emese nemrég megjelent *Szabadító versek* című verseskötete rendkívül gazdag. E gazdagság adódik mind a rájátszások sokaságából, mind a mozgást finoman leképező egységek meglétéből. A rájátszások, hírt adva a kolozsvári szerző kánonjáról, a felejtés ellenében lépnek színre, és így kapcsolódnak a kötet központi problematikájához, a mozgás térbeli és időbeli sajátosságaihoz.

Egyed az irodalomtörténet és a folklór hagyományát követve (amely két hagyomány nem választható el egymástól) a mozgás térbeli aspektusát a szél, a tenger, a madár (kiemelten a fecske) motívumaival vezeti be. A térbeliség ezen aspektusához természetszerűleg az úton levés és a meg-megállás párosul. E poétikában nem az említett utazás és a „pihenés” beemelése a meghatározó, hanem sokkal inkább a motívum továbbbszövése. A szövése mint magára az írásra való

utalás a madármotívumhoz társítva meg is jelenik a kötetben, ám itt a „szakadás” – mely a cérnaszál szakadásával válik érzékelhetővé – a madármotívum viszonylatában a pihenést sejtetve a tragikumot hordozza.

„lássák az öltést, irányát, hogy lássam,
madarat lássak elszakadt fonálban
[...]
(Tegnap szakadás történt a világban,
Elszörnyedtem, és rímiben kiabáltam.)” (*Öltések*, 5)

A továbbiakban a szakadásnak, vagyis a pihenésnek a tragikumát humorral ellensúlyozza a madárkép macskaképpel való felváltása (*Intermezzo*, 38). A tragikumot csak időlegesen tompíthatja ez utóbbi kép, ugyanis az író individuumnak valamiféle felsőbb hatalmat követő „szövése” vissza-visszatér. Az *Öltésekben* a követéshez még nem kapcsolódik a kényszerítés aktusa. A *Mintha históriá...*-ban viszont, ha nem is a követés, de a hatalmasabbal, a más jellegűvel való összemérés már helyet kap. E más jellegűnek még az árnyékával való összehasonlítás is az emberi alulmaradásával jár. Egyed poétikájának egyik meghatározó momentuma az, hogy ez értelmeződhet akár egy olyan folyamatként is, amely nem a veszítést, hanem a belenyugvást hangsúlyozza.

„(Mérd árnyékodat öles juharághoz,
csipkézett kerékvető kőhöz: megérkezte!)” (*Mintha história...*, 20)

„Vezette kezünket is: faragott,
formázott a kezünkkel” (*Töredékek*, 28)

Amikor a kötet a mozgásproblematika egyik alapmotívumát, a szelet beemelve mutat rá a követés már erőszakkal elért típusára, a fenténél sokkal árnyaltabb összefüggéshálót teremt. Kiemeli mind a kényszerítést, mind a javakkal való elcsábítást, mind a lehetőséget egy, a megszabottól eltérő költészet létrehozására. E költészet publikum előtti megnyilvánulását úgy lehet elérni, ha a rákényszerített elzártágot megszüntetjük.

„ívelt, parányi hidakon táncol a szél gúzsba kötötten.

Arany kendővel szeme is bekötve!

Ezüst villanás könnyű saruján.

Végtelen mesék szétfoszló világa
pántos-csatos ládák sorába zárva.” (*Tovább*, 117)

Az elzárt líra itt nem egy olyan új költészet, amely eredetiségét a tisztasághoz köti, hanem egy olyan költészet, amely a már korábban létezővel való keveredést, az intertextusokkal való telítettséget célozza meg. A gyöngyfűzéshez

társuló nehézségek az intertextuális játékra utalnak. A gyöngy már létrejött,¹ de elgurult,² nem lehet felfűzni egy újabb szátra a többi különböző, más vagy ugyanazon eredettel rendelkező gyöngy mellé (*Nyírfa kérgére*, 126). A gyöngyszelence a *Vendégségben*³ nincs zárva, azaz a fűzésre való remény még él. Kérdéses, hogy újabb gyöngyök kerülnek-e a szelencébe.

Az ablak, ajtó nyitottságának hangsúlyozása, a küszöb és a köd jelenléte a kötetben az intertextusokra való célzás játékoként tűnik fel az álom tényének kiemelése mellett. Ez a nyitottság – csakúgy, mint a szelencéé – lehetővé teszi a kinti, a túli, a külső elem keveredését, érintkezését a bentivel. A kinti az ablak kapcsán a „múlhatatlan” (*Vale*, 39) is lehet, így a „végtelen mesék szétfoszló világa” (117) viszonylatában elmondottak már megelőzően ugyancsak aktualizálódnak. A kötet a kint és a bent kérdéskörét applikálva a *Vale* című versben még egy fordulatot alkalmaz. A kint a Fellegvár esetében mintha a múlhatatlanság lenne, míg a tavasznál, a fűnél, a lombnál, az üzenetet vivő pintynél és a felhőnél a láthatatlan. A szerző az elrejtést emeli be, amely pedig a kötet egészében a lombok, az ösvények, illetve az álom révén hangsúlyos.

Az utóbbi kapcsán⁴ létezik egy küszöb, amely két teret, az álomnak és a valóságnak a terét választja szét. A kötet pont e terek izolálásának lehetőségét akarja elkendőzni egyfelől azáltal, hogy a valóság elemeinek álomban való megjelenését sugalmazza, másfelől pedig úgy, hogy az álom terén belül létrehoz egy második teret, amely az álomban lévő álomé, amely térben el lehet rejtteni a féltettet. A két álomtér egymásba ékelődését meg kell őrizni. Meg kell óvni e két tér egységét attól a brutális aktustól, amely ezek szétválasztását célozza meg, hiszen ha a szétválasztás sikeres, akkor a féltettet felfedezik. Még az álomban is a féltés tematizálódik.

„álmok féltve őrzött álma vagy te” (*Gyűrűk a vízen*, 85)

„Köpenye lebben, ajka villan.

Pendül a penge álmainkban.” (*Köpenye lebben...*, 121)

Az álom az említett rétegzettség következtében az egymásra/ba hajtás tényét mutatja. A behajtott, azaz az álomban lévő felfogható az én kívülijének,

¹ A gyöngyképződés kérdéséről bővebben: Cs. Gyimesi Éva, „Gyöngy és homok”, in uő., *Honvág a hazában*, Budapest, Pesti Szalon Könyvkiadó, 1993. 19–111.

² A hang metaforájával élve a végtelenség jelenik meg. A hang már emberi fül számára nem hallható egy adott távolság után, de él még, azaz a differenciált hangok kapcsolatba léphetnek. Egyed ezt a metaforát utalásszerűen emeli be.

³ E versnél a gyöngy-gyöngyszelence-gyöngyvirág szavak játékának és időhöz való viszonyításuknak, illetve az ezekhez kötődő messzebbre vivő, a fentieket kiegészítő és a gyöngyképződés problematikájához szorosabban kapcsolódó interpretációnak ugyancsak van létjogosultsága. Az elmúlt idő olyan értelmezése mutatkozik itt meg, amely a múltat mint már kitermelt gyöngyöt fogadja el, azaz a múlt értéként tételeződik. „Nemcsak téged keresünk, / ötven évéd merre tartod, / mázas korsó, vén gerenda, / tölgyfaláda, gyöngyszelence – / eltűnt időd merre? // (Eltűnt időm gyöngyvirág / fatáblára festve” (*Vendégség*, 101)

⁴ Az ablaknál és az ajtónál a küszöböt a keret képviseli.

amely a verset hozta, amely utóbbi pedig nem-versként definiálódik. A vers nem vers, azaz a verstől különböző, a vers kívülije, a vers tükörképe.⁵ Ez a nem vers társul az álommal.

„Nem vers, csak amit szél hozott,
 álom sodort, idegen álom,
 tó tükrözött, szép hallgatás
 hozott felszínre,

kő, homok,
 elsüllyedt szóból üzenet.

[...]

Csak arc
 az arc helyett,
 csak hang az elhangzó helyett” (*Nem vers ...*, 134)

Az én és kívülije egymás viszonylatában a másik elfedését valósítják meg, vagyis az én a kívüli álarca, míg a kívüli az én álarca önnön környezetében. A kívüli az, ami a fejtegetés értelmében a vershez kapcsolódik, és a kívüli az, ami az ént rejti el, azaz az én álarca. Az *eltűnt város* a kissé játékos versindítás után erre hívja fel a figyelmet. A köpeny szintén az eltakarást, az elfedést mutatja. Egyed a köpennyel a költészetnek az istenihez, illetve a sátánihoz, így a bukott angyalokhoz való kötődését, valójában a költészet köztes létét emeli ki. A költészetet ezáltal a meghatározhatatlan szférájába helyezi, amelyet nemcsak azért nem lehet egyértelműen definiálni, mert az ellentétes, de mégis egymást feltételező és egymásba szövődő jegyek a tiszta és nyilvánvaló elválasztást, azaz a kétséget kizáró értelmezést nem teszik lehetővé, hanem azért is, mert magára a szemre valamiféle fátyol vagy köd nehezedett. A (*Nem úgy van az...*) ezt a kétértelműséget és a „homály” meglétét foglalja össze. E vers mintha mégis az ördögi pólus felé tolná el a költészetet, míg a *Sibi canit?*-ban pedig az „Úr árnyéká”-nak említésével az isteni tekintet terhe emelődik ki. Az árnyék természetszerűleg védelmet is jelenthet úgy, mint az álom esetében, ahol a feltűnő mese a kinti, az álom világán kívüli léttől való védelmet nyújt furcsamód akkor, amikor egy kinti, a valós világban lévő mondja a mesét, vagy legalábbis ezt próbálja meg sugallni az *Álomlét* – jóllehet a fentiek után nyilvánvaló, hogy a kinti nem létezik. A kívüli létezik csak, amely pedig az én viszonylatában fogható fel. Egyed ezzel egy kört írt le.

A köd az intertextualitásra, a rájátszásokra utalás játékaként a szövegek keveredését és az izolálás lehetetlenségét hangsúlyozza.⁶ E játék az időbeli mozgást szintúgy aktualizálja, hiszen Egyed poétikájának egyik legmarkánsabb jegye az, hogy különböző korok irodalmának elemei kapcsolódnak egymáshoz, és beépülnek a szövegbe a szétválaszthatatlanság érzetét keltve. A szövegek továbbélése ilyenénképpen is biztosítva van.

⁵ A tükörkép nem mutathat tökéletes hasonlóságot a tükrözötttel.

⁶ Vö.: *Közben* című vers (59. o.)

A továbbélés lehetősége a *Szabadító versek*ben a szexualitáshoz kötődik, hiszen az utódnemzés során az egyén – elismervén önnön halálát és szembe-sülve vele – az utód általi továbbélését biztosítja. Az egyén a halál ellen küzd önnön halálát elfogadva s a szexualitás által teremtve meg a láncolatot, amely végeredményben az egyénnek a halhatatlanságát garantálja.⁷

„ölel lelked, tested.” (*Benned látván...*, 112)

A kövek jelenléte és a kövekbe vésés szintén a továbbélésre és az emlékek megtartására tett kísérletként tartható számon, ellentétpárja pedig az olvadás-sal, a szélbe szórással mutatkozik meg.

Egyed Emese *Szabadító versek* című kötete úgy rajzolja meg tehát a mozgás legapróbb részleteit, hogy közben az intertextualitás mibenlétét is az olvasó elé tárja. E könyv egy álcázást valósít meg, a befogadó feladata az öltések felfedése, amely során a kötet értékei elé tárulhatnak.

Kovács Flóra

⁷ Erről bővebben Foucault, Michel, *Histoire de la sexualité, I, II, III.*, Paris, Gallimard, 1976, 1984, 1984.

Időbalzsamos szonettek

Fecske Csaba: *Visszalopott idő*. Napkút Kiadó, Budapest, 2008.

Fecske Csaba nemrégiben költészetének pályáivét felvillantó szonettgyűjteménnyel örvendeztette meg növekvő olvasótáborát. A *Visszalopott idő* címmel a Napkút Kiadónál megjelent kötet több szempontból is jelzésértékű. Jelzi többek között a közelmúltban hatvanadik életévét betöltött költő munkásságának gazdagságát, jelzi műveinek kor és látásmód, idő és ábrázolás kapcsolatában megítélhető kimagasló színvonalát, metaforákban gazdag költészetének a líra líraisága iránti elkötelezettségét, s nem utolsósorban szerzőnknek a formák iránt tanúsított érzékenységét. Jelzi továbbá a versekből kiolvasható minőségét, melyeket, lapozgatva a kötetet, lépten-nyomon érezhetünk; a szöveg ökonomikus, mégis a spontaneitás hatását keltő kezelését, a vers erővonalait adó tér- és időbeliség finom szerkesztettségét, a belső és külső erőterek egybefogottságát; melyek összességét a szakmai közvélemény tavaly teljes joggal és kiérdemelten

József Attila-díjjal honorálta. Elismeréséül annak, hogy kortárs költőként Fecske Csaba évtizedek óta a magyar költészet kiváló művelője.

A kötet gondos válogatás és ügyes kezű szerkesztői munka összjátéka. Ennek ellenére úgy érezzük, hogy az anyag tagolását a ciklusokba rendezés se-

gíthette volna, hiszen ennek hiányában az olvasó kényszerül szubjektív szempontjai szerint egyfajta utólagos tematizációra. Igaz ugyan, hogy Bakos Katalin műves, meditatív rajzai, címek nélkül bár, de így is fejezetekre osztják a gyűjteményt, ám ez a felosztás nem követi a kötet rejtett áramaiból kiolvasható tagolást. A latens szándékokra is figyelmes szem előtt a kötet anyagának egymástól három jól elkülönülő tartománya bontakozik ki. A kötet kezdő harmadában egy virtuális első ciklus darabjaiként műves kivitelű, kultúrtörténeti ihletettséggű emlékkersek sorjáznak, a befejező harmadot szerelmes témájú, erotikus versek töltik ki, míg a kettő közti terjedelmesebb részt a témák szabadon választott színes, gazdag szonettvilága uralja.

Ha nem is a versek megírásának kronológiáját követve, de a kötet stílusosan egy, az idők kezdetére utaló teremtésverssel kezdődik. A vers klasszikusan műves kezdő sorait: „*a még-nemlét hosszú álmából ébredt / érezte oldala sajog kicsit / riadtan ám bízón társára nézett / fürkészte mosoly-gyűrt vonásait // s ő aki szépült mása volt a társnak / visszanézett rá vágyón remegve / kínálkozott a nem sejtett tudásnak / a másiban önmagát kereste*” az utolsó versszak mondatai filozofikus magasságokba emelik: „*nem tudhatták mért rendeltettek ősul / mért kell szenvedni s ha végül bele- / halnak miért hát mégis hogy a nő szül*” (Az első emberpár).

Fecske Csabáról szólván nem hagyhatjuk említés nélkül választott példaképe, Weöres Sándor költészetének a fecskei munkásságra gyakorolt hatását. A két líra közti eleven kapcsolatot többek között a tudatosság tartalmi szerepének és a formai játékosságnak egymásra ható kezelésében véljük felfedezni. Míg a mester a mimézis tudatosságából a játékosság oltárán áldoz, addig Fecske érezhetően inkább a játékosságot engedi áldozattá válni az emlékképekből építkező tudatosság oltárán. Fecske esetében észrevételünket látszik alátámasztani az anyagkezelésnek a kötet több darabján is fellelhető módja, ahol is a maradéktalan formai kiteljesedést tudatos tévesztések, „rontások” fogják vissza (pl.: *Alávalóság*).

Meggyőző, ahogy kezén minden élmény – az elszürkítő (*Mutáló őszi nap*), a fáradtta fojtó hétköznapoktól (*Élek köztetek*), az erotikán, a szerelmen át, a halhatatlanság érzetét idéző vágyig (*Hiteles nyomat*) – esztétikumává válik.

Az esztétikum, a verstechnika eszközeinek magabiztos kezelése révén Fecske a líraiság olyan szintjén definiálja újra a maga poétikai közegén átszűrte világot, amely így, ilyen újdonsággá átlényegített minőségében immár egy új valóságot képvisel. Ugyanakkor, ha törekvése eredményeit a kötet egészére tekintettel mérlegeljük, akkor azt látjuk, hogy a fecskei összegzés többnyire nem is a tudás, az ismeret kinyilatkoztatásának, mint inkább a tudáshoz vezető útnak, az eszmélkedés folyamatának a nyelve. A fecskei szövegalkításban ezért nagyobb szerep jut a nyelviség megközelítő, mint definiáló funkciójának. Mint látjuk tehát, a kötet szonettjeiben, ezekben a gyönyörködtető, mert magasrendű műalkotásokban az esztétikum által hitelesített módon teremtdik újjá a világ, s a maga lényegét hordozóan válik számunkra nemcsak közvetlenül, de a fecskei lírában fogant újszerűségének közvetítettsége által is gazdagabbá és átélhetővé. Hogy verseivel képes felidézni ezt az érzetet, az költészete értékének egyszerre bizonyága és garanciája.

A kötet szonettjeit az időmotívum rejtett és szerteágazó kapillárisai fűzik egybe.

Az idő lírájában egy olyan mitikus motívum, amely metaforikus, átlényegítő hatásánál fogva köti össze a jelent a messzi múltba vesző emlékterekkel, azokkal a rejtett világokkal, amelyek a múltó idő ellenére is bennünk maradván kísérik tovább létünket, s adnak új és új értelmet az egymásra rakódó rétegeknek. Az időmotívum mesteri alkalmazása a fecskei líra egyik jellegadó erőssége. Mintha virtuóz primásként improvizálna, az élet eme mitikus hangszeréből hol lemondó, nosztalgikus, hol reménykedő, magabízó hangokat csal elő. Sorai gyakran a lét érzelmi mikrokozmoszát idézik: az idő múlásán áttűnő beletörődést, de azt a halhatatlansággal kacérkodó elemi vágyat is, amit csak a visszalopott idő volna képes megadni számunkra.

A középső ciklus időmotívumot hordozó darabjait számba véve, ezekből taláalomra válogatva, egy látványos, a lét sajátos értelmezésének aurájába emelt csokor, avagy stílusosan szólva egy szonettkoszorú köthető. Tiszteletet ébreszt, ahogy a lét esztétikai funkciót is hordozó időmoccanata a fecskei lírában a szemünk láttára válik szonettjei gazdagságát megképző értékke. A fecskei verstechnika a poézis tárgyává tett idő sokértelmű, kaleidoszkópszerű megjelenítésére kiválóan alkalmas: így tárul fel előttünk a múltó idő képze: *„örvénylő mélység titka vonz / idő csak és a mélybe ránt”* (Teher), a mitikus idő képze: *„ami volt és van lesz de nem itt / túl idő és tér határán / újjászületve elrejtetik”* (Elrejtetik), a helyettesítő idő példája: *„akije volt szerető és barát / helyére önmaga töremkedik / s lesz majd az iramló időn a gát”* (Vízjel), a vigaszként megismert idő: *„elmédről mint gyertyáról a viasz / csorog lefelé az elhasznált idő / az utolsó cseppig a fény a vigasz”* (Elhasznált idő), a csalódást keltő: *„hogyan is játszhatnám ki az időt / ezt az örökké hűtlen szeretőt / hiába hittem benne becsapott”* (Hűtlen szerető), a vesztést és a veszteséget szimbolizáló idő: *„már több időm telik mint rendesen / nagyobb a vesztés mint a veszteség / mint mézről a darázs úgy illan el / többem vész mint amennyim volt elébb”* (Több időm telik), a trükkjeivel kápráztató idő: *„hely meglenni hol hozzá idő / tűnésnyi épp megszárítkozni csak / mutatja trükkjeit a lehető”* (Hiteles nyomat), az önmagát célá tevő idő: *„időnk hagyott pár attribútumot / a volt van akkor is ha véget ért / ösvényekké lesznek a lábnyomok / élünk önmagáért az életért”* (Elmúlt), s végül a reményt hordozó idő *„erőszakot mi venne múltamon // telik el az idő ebből lehet / valami még sőt kell is hogy legyen / idő nem múlhat el csak úgy velem // veled jelölve tűntét hagy jelet / természetes idő csak a jelen / itt állok s kérдем van vagy csak lehet”* (Van, vagy csak lehet?).

Ám az idő a versben nem csupán a fent idézett formákban, a nyelviség által önálló tulajdonságokra szert tevő módon jelenhet meg, hanem anonim, a szerzőt és az olvasót a jelen világából egy felidézett másik világ valóságába helyező módon is. Az idő ilyenkor e két világ viszonylatában jelenik meg, például úgy, hogy a költő a mából önmagát, rendszerint korábbi önmagaként, egy hajdani idő világába helyezve idézi meg, s így a megosztott időbe foglalt, kvázi megosztott személyiségként válik a nyelvi szerkezet anyagává. A jelenidejűségen kívül a vers esztétikai hatást keltő szerkezetévé válik ez a más, vagy új világként felidézett múltidejűség, amely az időbeliségnek ezen rétegezetségével nyit új, kiaknázható lehetőségeket az irodalmi nyelv alkalmazása számára. Ugyanakkor az alkotó az anonim idő kinyíló tereit egy harmonikus, egymásba játszó, általánosított élményvilággá képes összefogni.

Ahogy mindezt az *Ezüst rét* című versben is láthatjuk.

Itt a konkrét élménynek a vers egészében kibomló időhierarchiáját a szerző a vers első soraival szinte előre meghatározza: „*mezők a hajdankori éden / öreg fűzek türelmes zöldje / egy szőke kisgyerek szemében / a látvány boldogan fut össze*”. Mint látjuk, az első sorokban egymással kapcsolatban sem lévő, egymástól független emlékmozsaik sodródnak egymás mellé: „*mezők*”, „*a hajdankori éden*”, „*öreg fűzek türelmes zöldje*”, melyeket a harmadik sorban való megjelenésével az időmodulációk első rétegét megképző szubjektum, egy szőke kisfiú azáltal, hogy szemében a látvány boldogan fut össze, a kiépülő hierarchia rendjébe foglalja. A második versszakban a kép kiteljesedik: „*kis titkaiba bonyolódva / fehér frufrus üszőt legeltet / kalanddal csábítja a Bódva / hol lányok múmelnek szerelmet // kéjesen nyög a víz alattuk*”. Újabb emlékmozsaik képzik meg az idő hierarchiájának második rétegét, ahol az emlékező és az olvasó együtt élhetik meg az új emlékvilágként megidézett múlt kalandjait. Majd magában a harmadik versrészletben, amely esetünkben két csonka versszak, azaz az időváltozatok harmadik rétegében pedig már elkezd múlni az idő: „*a nap megágyaz már az estnek / a búzaföldön át vonat fut // emlékül hagyva ott a füstjét / a báméskodó kisgyereknek*”. Hogy végül a szonett utolsó sorában a költő helytől és időtől eloldva a végtelenre, az öröklét idejére bízva emlékvízióját: „*kit most bocsát el az ezüst rét*”.

Itt említjük meg, hogy az egyik, ha nem a legszebb Fecske-vers, *A korcsolyapálya* – amely szabad versként és nem szonettformában megírt mű – egyes sorai érlelő(dő) előképeként a későbbi remeklésnek, elszórva olvashatók itt e kötet lapjain. Pár példát említve csupán: „*a búcsúkürté messzi valahol*” (*Kilótt vad*), „*létem világosában állok itt*” (*Több időm telik*) stb. Mindezt abbéli sejtésünket alátámasztandó idézzük, hogy a fecskei oeuvre legjobb teljesítményét végső fokon a formai kötöttségeket elhagyó módon futja be.

Néhány mondat erejéig, mert a fecskei színvonalú költészet erre is alkalmat nyújt, érdemes érintenünk a mai magyar líra egyik aktuális, a hagyományhoz való viszony kérdésgyütteseként felmerülő, s tartósnak mutatkozó dilemmáját. A diskurzus erőterében Fecske Csaba költészetét a lírai affinitás kontra posztmodern techné, valamint a poétikai innováció kontra kanonizált témavilág jelkoordinátái között, a líraiság iránti affinitás és a kanonizált témavilág befolyásoló kereszteződésében találjuk. Kérdés, hogy lírája számára ez a pozíció milyen lehetőségeket kínál/hagy a második modernség világtapasztalatának a reflexiójára? Itt és most csupán feltettük kérdéseinket. Választ a sokféleséget és nem a kizárólagosságot hordozó időtől várunk.

S végül két múlhatatlan szépségű szonettre hívjuk fel a kedves olvasó figyelmét, kérve, keressék a kötetet, a kötetben pedig az *Ámor mostohái* és a *Kamaszok* című verseket. Mert e két mű egy-egy modern, hogy ne mondjuk, örök élethelyzet megörökítéseként a mai magyar költészet egy-egy gyöngyszeme, s mert a közéletiséggel hitelesített modernségtől óztkodó Fecske Csaba, talán alkatinak tudható hajlamai ellenére, a letisztult líraiság modern eszközeit idéző, itt olvasható soraival végül is korunk idejéhez, a modernitáshoz kötődik.

Bereti Gábor

Mítoszok földjén

Gustave Moreau¹ transzcendenciája

Gustave Moreau-nak tulajdonítható, hogy művészete bevezette a szimbolizmust mint eszmerendszert, mint stílust a képzőművészetbe. A nagy magányos, a kiállítások ellensége olyannyira beleszeretett a saját műveibe, hogy nem nagyon akaródzott eladnia azokból. La Rochefoucauld utcai műterme állandóan zárva maradt, még hódolói sem tudták tiszteletüket tenni a mester előtt. Néha azonban megnyílt e műteremház ajtaja, főleg az École des Beaux-Arts növendékei előtt, akik később a „vadak”, vagyis a fauve-okként írták be nevüket az egyetemes művészettörténet legnagyobbjai közé. Moreau zseniális és megszállott volt. Ami egyáltalán nem szorul pszichiátriai magyarázatra, a legtöbb – hagyjuk a zseni szót, mert ma már mindenki zseniális, még a bűnöző és az őt elfogó rendőr is – géniusz egyben megszállott is, nem tér le a maga választotta útról, ha egyáltalán önmaga jelölte ki azt az utat és nem maga az Isten. Megszállott volt Salome irányában. A női szépség iránti rajongása összeütközésbe került a szadizmussal; a szenttelenség még izgatottabbá tette nőábrázolásainak filozófiáját. Moreau viktimológiai szempontból nem volt áldozat, ami a nő szadisztikus uralmát jelentette volna. Huysmans így írt erről a jelenségről: „azt a benyomást keltik – mármint a moreau-i nőábrázolások –, hogy állandó spirituális onanizmus megy végbe egy tiszta testben. Egy

szüzet látunk..., egy lelket, amelyet a magányban fogant eszmék és titkos gondolatok elerőtlenítettek, egy nőt, telve magabiztossággal, aki sötét imák formuláit mormolja, álnok felhívásokat szentségtörésre és erőszaktelre, kínzásokra és bűnökre.” A nagy író, Somerset Maugham is észreveszi ezt és így írt: „mirha itatja át, és a bűn furcsa légköre lengi körül” Gustave Moreau ilyen irányultságú remekeit. Egyik legnagyobb hatású műve az 1876-os Szalonban bemutatott akvarellje (sic!), *A jelenés*. Dúsan díszített falak és oszlopok, a kontúrrajz, illetve festészet korai dekorációja – mely megelőlegezi a mi Fehér Lászlónkat –, Salome ugyan megrémül kissé a kép alsó harmadában megjelenő s magából heves fénysugarakat körkörös sugárzó Krisztus-fejtől, de marad, aki volt: perverz és ellenállhatatlan – nő. Csaknem teljesen fedetlen testét ékszerek és drágakövek borítják, jótékony takarásként Moreau odakomponált valami nagyon lágy, finom szövedéket, selymet, mely alig takar valamit az eksztatikus állapotban megfeszülő női testből. A Moreau egész művészetére jellemző túlzásfoltosság, a mítoszokból ideinkarnálódott szfinxekkel, griffekkel, hidrákkal, egyszarvúakkal meg mitikus virágival antagonisztikus ellentéte Courbet realista antiintellektualizmusának, ám annál inkább „metafizikai rokona” a másik nagy szimbolistának, a másik magányosnak, Odilon Redonnak.

¹ A művész kiállítása a Szépművészeti Múzeumban volt látható 2009. február 19-től május 3-ig; meghosszabbítva: június 7-ig.

Aki remélhetőleg egyszer megérkezik hozzánk is, a Szépművészetibe, nagy művésztársaival egyetemben, és akkor láthatunk Puvis de Chavannes-t, Böcklint és Khnopffot, meg Carlos Schawabot, Bonnard-t és Vuillard-t. És akkor itt lesz a kánaán, ha nem a végső és befejezett, de a szimbolizmusé, a Nabis-é – igen.

Ugorjunk vissza az időben, az itáliai cinquecento húszas-harmincas éveikhez, amikor is új művészeti irányzat veszi át a vezető szerepet az érett reneszánszon belül, mintegy frissítésként, mert az „újjászületés” kétségtelenül hanyatlani kezd. Ez a manierizmus, mely belefut a kora barokkba. A szó Giorgio Vasaritól ered, ami semmi mást nem jelent, mint azt, hogy „stílus”. Valakinek a stílusa. Annak jegyei. Ha valaki maníros, azt pejoratíve szoktuk említeni. Vasari Michelangelo „gran manierá”-ját a legnagyobbra, mindenkinél előbbre valónak tartotta. A manierizmust a XX. századi művészet fedezte föl újra, de Gustave Moreau – ha nem XVI. századi értelemben is, de – szintén manierista. Mert miből is áll e fogalom? Talán a korstílus ironikus „túlrajzolása”. Az érett reneszánsz utolsó nagy triászából – Carracciak – a legkiemelkedőbb tanítómester – Guido Reni és Andrea Sacchi kerültek ki kezei alól –, Ludovico azt mondta tanítványainak, hogy ne másolják ész nélkül Michelangelót, Raffaellót, Coreggiót, hanem figyeljék meg, a nagy mesterek közül kié a legkiválóbb arc, a színek harmóniája, a gesztusrendszer, a szerkesztés, és azt vigyék föl vásznaikra, persze csak az után, hogy saját lelkükön-agyukon már megszürték a látottakat, a befogadott kaotikusságot pedig tisztítsák meg a saját mesteriségbeli tudásukkal. Létrejött tehát az eklektika. Hát Gustave Moreau nem így alkotott? Persze hogy nem lehet ki-

mutatni, ki mindenki hatott erre a nagy művészre, de képes az absztrakcióra éppúgy, mint a realista részletekből olyan világot fölépíteni, amely eleddig sohasem létezett, mert a nagy mű, s ez így van a költészetben is – elemezhetetlen. Minden, ami a moreau-i mítosz földön megterem, az így is, másnál másképpen történhetett meg.

Gustave Moreau talán legkülönösebb képe A *Minotauros elé vetett athéniak a krétai labirintusban*, 1854-ből. Ha nem tudnánk, hogy ez a kép a premodern műve, a fény-árnyék kezeléséből, a kompozíció látzólagos, plasztikusan merev mezítlenségéből arra a következtetésre is juthatnánk, hogy a klasszicizáló itáliai barokk valamelyik kimagasló mesterének alkotását látjuk. Mondjuk Reniét, vagy éppen az igazi eklektikus Ribera-tanítványt, Luca Giordanót, ahogy éppen klasszicizál. A 102×200 cm-es vászon a Nicolas Poussin és/vagy David iránti moreau-i elkötelezettséget jelzi. E művészvarázsló kapcsán Pierre Maréchaux a Nantes-i Egyetemről így írt: „Gustave Moreau igen korán kapta kézhez Ovidius Átváltozásait Pierre du Ryer francia fordításában (1666). E könyv érdeme, a fordítás kellemén túl, a mondák magyarázatában rejlik, ami a régi XVI. századi kommentárok (...) szellemiségéhez nyúlt vissza, de teljesen szakított azok értelmezési sablonjaival.” Így azután megjelennek a korai elődök, akik szintén Ovidius Metamorphoséséből merítették témájukat, mint Tiziano *Vénusz és Adonis* képén, vagy a tonálisba hajló Bartholomeus Spranger-mű, a *Szalmakisz nimfa és Hermaphroditosz* teszi ugyanezt. Évszázadok irdatlan távolából, valami megmagyarázhatatlan metafizikai, illetve transzcendens erő által így jutnak el a reneszánsz gigantikus művészei egészen Moreau-ig,

aki absztrakciókat is készít, számos vázlatra, ha úgy hagyja őket, megelőzhetette volna XX. századi követőit. Ahogyan megtette ezt Honoré Daumier *Don Quijote és Sancho Panza* (Kunsthalle, Zürich) című képén laza ecsetcsíkokkal, alig fölismerhetővé a képet. Spontán kifejezőerejét kevesen tartották értékesnek, a mű mintegy befejezetlennek tűnhetett abban a korban. Visszatekintve 1867-re, ez a festmény a XX. század második felének modernizmusára hajaz. Ehhez kísértetiesen hasonlatos Moreau *Szemelé* című festménye, mely önálló műként eljutott az USA-ba is mint kiállítási tárgy, közben nyilvánvaló vázlatra a végleges műnek, a 149×110 cm-es *Jupiter és Szemelének*, mely már Moreau-san kidolgozott szimboliztika.

A *Déianeria elrablása* című Moreau-mű, melyet papírra alkotott a művész ceruzával és akvarellal, előre-

vetíti Gustav Klimt *Orvostudomány* (1897/98) című kompozíciótervét lebegő nőalakjaival, leples csontvázal mallarméi homályba foglalva a művet, de szelídebb, keskeny képét is, ahol alig látszik férfi és nő a közeli beteljesülésben, míg fölül gyermek- és asszonyfej dereng, és halálarc torzulva szimbolizál. Az utóbbi mű címe: *Szerellem*, 1895-ből. Így hatnak egymásra művészek és eszmék az éterből jöve, Isten kegyelmében megmártózva, „metagenetikával” átörökítve a megmagyarázhatatlant. Moreau megannyi Lédája a hattyúval Brüll Adélt hozza ijesztően közel, Ady Endre által, és Moreau festményein, mert ha akarjuk, a festő Lédája Adyé is egyben, és fordítva. A szimbolizmus kimondhatatlan magasában, ahol a szintetikus dekoratíván tündököl.

Koppány Zsolt

ATLANTISZ

Az új Kolumbusz

avagy a megismerés szenvedélye

„Úgy kövessetek engem, hogy magatokat követitek!”

Friedrich Nietzsche

„Hosszú homokpad, majd újra a sziklás tengerpart. Figyelmesen járattuk végig tekintetünket a vidéken. Embert nem láttunk. Aztán könnyű szél támadt és hatalmas, széles karimájú sárga szalmakalapot lebbentett meg a fehér homokon. Bungert ekkor felujjongott: »Ahol a szalmakalap, ott van Nietzsche! És valóban, kicsit odébb, egy jókora szikla mögött, nyakig a fehér homokba ásva megpillantottam Nietzschét. Az üdvözlés igazán komikus hatást keltett. Bungert mintegy ajándék gyanánt nyújtotta a professzor felé a mellette heverő szalmakalapot, míg Nietzsche, mint aki álmából ébred, nehézkesen föltápászkodott és nevetve verte le magáról a homokot.»

E leírás 1881 tavaszán lejátszódott jelenetet ábrázol. Csak néhány héttel vagyunk a *Morgenröte* (*Virradat*) megjelenése előtt. Nietzsche két svájci ismerőse, akiknek nevét, személyét mostanra már eltakarta a feledés, Genovában járt és futólag fölkeresték a filozófust a tengerparton, aki akkoriban szinte minden idejét a napsütötte homokpadon töltötte, a sziklák közt sütkérezve a mediterrán tavaszban.

1876-ban Nietzsche végképp szakított a „bayreuthi” Wagnerrel. Egyéb fájdalmas veszteség is érte: ifjúkori kebelbarátja, Erwin Rohde, akivel sokáig két test, egy lélek voltak, megnősült. Ezt az eseményt a filozófus megcsalt szerelmesként, saját személye ellen irányuló árulásként élte meg. Egyre inkább magára marad tömérdek baseli egyetemi és középiskolai kötelezettségével, rohamosan romló egészségének nyomasztó gondjaival. Kárpótlásul azonban két új baráttra tesz szert, akik már életének második feléhez, a majdnem teljesen vak, magányosan vándorló alkotó viszontagságos sorsához tartoznak: Paul Rée az egyik, Heinrich Köselitz (akit Nietzsche barátilag Peter Gastnak nevez el, ezért is így ismeri őt a világ) a másik új barát. Az előbbi az akkori közeljövő főszereplője, míg az utóbbi a távolabbi jövőé, a végjátéké. Paul Rée zsidó származású filozófus, a porosz–francia háború sebesült hőse, kedvezményes ösztöndíjak birtokosa, öt évvel volt fiatalabb Nietzschénél. Ő „beszélte rá” a filozófusra a francia aforizmaköltészet moralista klasszikusait, Montaigne-t, Pascalt, La Rochefoucauld-t, Vauvenargues-t, La Bruyere-t, Chamfort-t, sőt Voltaire-t, majd Stendhalt is. Ő bábáskodott az *Emberi, túlságosan is emberi* című aforizmagyűjtemény (1878) megszületésénél, ő segített megszabadulni Nietzschének Schopenhauertől és Wagner-től, és végül ő beszélte rá a filozófust, hogy 1878. május 30-ára, Voltaire halálának 100. évfordulójára küldje meg a Wagner házaspárnak új könyvét, éppen a Voltaire-évfordulóra, akit Wagner, jó németként, valamennyi francia között a leghalálosabban utált.

Nietzsche a betegségéről egyik levelében azt írja, hogy 1879-ben összesen száztizennyolc napot számolt meg, amikor rohamai az elviselhetetlenségig fokozódtak. Mindez heves gyomorgörcsöket, szörnyű fejfájást, rohamszerű hányást jelentett, amikor is félig bénultan és majdnem teljesen vakon napokig csak feküdni tudott, magatehetetlenül, szinte önkívületi állapotban. E részben öröklött betegséget szifiliszfertőzése még csak fokozta, kiszámíthatatlanná téve a rohamok ritmusát. Mindezekért 1879 szeptemberében végleg le kellett mondania egyetemi professzori állásáról bizonyos évjáradék fejében, és özvegy édesanyjához vonult vissza, Naumburg városába.

A mesébe illő baseli professzori kinevezés után tíz évvel Nietzsche egyetemi pályafutása végérvényesen befejeződött. A virágzó bayreuthi vállalkozás wagneri körei pedig az egykori propagandistát mint árulót „egyházi kiközösítéssel” sújtották. A nyárspolgári Naumburgban a bigottságig vallásos édesanyjával, aki ápolta őt, sőt fölolvastatott neki (Tolsztojt, Puskind, Lermontovot), ám ugyanakkor „istentelennek”, édesapja emlékére méltatlannak bélyegezte, a költő-filozófus egyre inkább magára maradt, elszigetelődött. Csak vágyálmái éltették, hogy esetleges fölépülése után délre utazik, Itáliába, szabad filozófusként új életet kezd, mert már jó ideje ez az elképzelés foglalkoztatta a rögeszme erejével. Mégis új barátainak, Paul Rée-nek és Heinrich Köselitznek köszönhette, hogy súlyos betegsége emésztő tüzeből főnixként támadt fel. Ők látogatták rendszeresen Naumburgban, fölolvastak neki, lejegyezték tollbamondását, figyelmesen gondozták kézíratait és titkárkodtak mellette. Úgy közeledtek hozzá, ahogy ő közeledett Wagnerhez hajdan.

A „nagy felszabadulás” kezdetének naptári időpontja 1880. február 10. Nietzsche ekkor indul útnak Itáliába, és egészséges életének további tíz évét túlnyomórészt ott tölti. Új hazára nem talált, de állandó tartózkodási helyei ezentúl többnyire Velence, Stresa, Genova, Recoaro, Róma, Nizza, Mentone, valamint Szicília és majd a végállomás, Torino. Egyik életrajzírója megjegyzi, hogy Itáliában is éppen olyan beteg maradt, mint amilyen Svájcban és Németországban volt, és az állandó utazgatás, a vándorélet valóban nem tett jót neki. Átutazó maradt, inkognitóban élt, rendszertelenül étkezett és általában „poste restante” volt elérhető, mint aki maga sem tudja, hol tartózkodik másnap. „Tévelygő szökevénynek” nevezte magát, de folyton keresett, kutatott, feledhetetlen élményekkel töltötte föl önmagát Itáliában, az európai kultúra bölcsőjében, és szakadatlanul írta művét, „költői-filozófiai önéletrajzát”. Közép-Európa moralizáló börtönéből való kitörését nemcsak „nagy felszabadulásnak”, hanem „nagy gyógyulásnak” is nevezte, és ez valóban meghozta a filozófiai áttörést.

Új Kolumbuszként határozta meg önmagát, ez Genovában, Kolumbusz városában ötlött föl benne, aki az emberi lélek beláthatatlan messzeségeiben új kontinenseket tár föl. És a genovai tengerparton ma is áll még a szikla, amelyre, úgy tervezte, a következő feliratot véseti majd: „Kolumbusz : Nietzsche – 1481 : 1882. Liberatores generis humanorum”. Vagyis: Az emberi nem felszabadítói.

1880-ban Nietzsche filozófiájának önmagán kívül semminemű szilárd támpontja nincs. A *Virradat* előszavát így indítja: „Ebben a könyvben munka közben látunk egy vajúó, fúró, ásó, mindent aláásó »föld alatti« lényt, vagyis egy vakondot, de ugyanakkor egy gyógyulófélben lévő emberi lényt is.” (A filozófus köny-

vének eredetileg a „Pflugschar” – Az ekevas címet akarta adni.) „Visszatértem”, vagyis a *Virradat* énje megtalálta a „saját megváltását”. A „filozófusok Kirkéje” a morális előítéletek ellen száll harcba, a morálba vetett bizalmat ássa alá.

Werner Ross életrajzíró szerint a *Zarathusztra* első részét alkotója minden bizonnyal a „kilencedik szimfónia első tételének stílusában írta, míg a *Virradat* előszavában kétségkívül van valami Beethoven vonósnégyese op. 132 harmadik tételéből (*Imádság hosszú betegség után*), jóllehet a szöveg nem »molto adagio«-ban, hanem »allegro con moto«-ban fogant.”

Többen is felhívták figyelmünket a tényre, hogy 1880-tól kezdve Nietzsche „mélyreható átalakuláson” ment keresztül. Jaspers szerint mindez nem csupán írásai tartalmában mutatkozott meg, hanem élményeinek formai megmunkálásában is.

És milyen is ez az új filozófia? Nem terjengős tantételek, hosszadalmas levezetések, valamiféle logikailag rendíthetetlen igazság rendszeres fogalmi alapjain, hanem az elmagányosodás szabadságának, a nagy felszabadulásnak majdhogynem gátlástalan, parttalan, „költői-zenei” csapongása. A gondolkodás gesztusa már nem a tantétel, hanem a genovai tengerparton Nietzsche eszébe villant ötlet, amelyből az aforizma megszületik. Új felfogását filozófiai impresszionizmusnak vagy gondolati és nyelvi pointillizmusnak is nevezik. Igen. Némi túlzással és enyhén erőltetett metaforikus színezettel megkockáztathatjuk, hogy a *Virradat* társszerzője a tenger. A tengerparton sebtében lejegyzti ötleteit, majd siet is haza, ahol hatodik emeleti nyomorúságos, különféle gyógyszerrel zsúfolt szobájában megkomponálja az ötletből az aforizmákat. De ez már nem az *Emberi, túlságosan is emberi* Nietzscheje, aki a Schopenhauertől és Wagnertől való megszabadulásnak a „válság emlékművét” emelte, hanem önálló filozófus, aki a következő módon jelölte ki feladatát: „A megismerés szenvedéllyé változott bennünk, amely semminemű áldozattól nem riad vissza és alapjában véve semmitől sem tart, legfeljebb tulajdon elhamvadásától. (...) Igen, gyűlöljük a barbárságot, inkább kívánjuk az emberiség hanyatlását, mint a megismerés visszaesését!” (429. af.)

„A meggyőződés veszélyesebb ellenségei az igazságnak, mint a hazugságok.” Ezt a költő filozófus még az *Emberi, túlságosan is emberi* című könyvében írta le, ám szerintünk ez lehetne a *Virradat* legtalálhatóbb jelmondata.

Nietzschének semmiféle meggyőződése, semminemű reformprogramja nincs, amelyre meg akarná téríteni embertársait. Miután megszabadult a meggyőzések börtönéből, Wagner korszakának bértollnoki kötelmeitől, nem kíván újat építeni, hanem – éppen ellenkezőleg – még radikálisabban folytatja a meggyőzések lerombolását. A művészet és a zseni, valamint a vallásos érzület privilégiuma után könyörtelenül a „morális előítéleteket” veszi górcső alá. A filozófiai megismerés Nietzsche számára összefonódik a morállal, még akkor is, ha a megismerés szenvedélye – amelyet immár az igazság akarásának nevez – magában a morál fejlődésében gyökerezik, a morál önfejlődését jelenti, amennyiben a megismerés végső értelme, célja és sikere nem lehet egyéb, mint a „morál önmegszüntetése” (*Selbstaufhebung der Moral*). Vagyis munkahipotézise szerint, a megismerés szenvedélye már magában hordja a morális előítéletek szinte „automatikus” hatályon kívül helyezését. A megismerés embere a moralitás végső terméke és nem akar „már meghaladott dolgok-

hoz visszatérni, akár Istenről, erényről, igazságról, igazságosságról, felebaráti szeretetről van szó”. Nem ver hazugságból hidat a „régiszmék” túlszárnyához.

Nietzsche előtt azonban a megismerés szenvedélye sem áll meg, mert egy 1880-as hátrahagyott följegyzésében ezt írja: „Igen, ez a szenvedély is tönkretesz minket! De ez még nem érv ellene. Mert akkor érv lenne a halál is az individuum élete ellen.”

A könyv egy másik helyén a lehető leghíresebb vagy leghírhedtebb nietzschei fogalom, a „hatalom akarása” születésével találkozunk. A filozófus Napóleont említi mint olyan embert, akiben a legerősebben élt „a hatalom érzése” („Gefühl der Macht”). Valójában – írja Nietzsche – minden ember Napoleonhoz hasonlóan jár el, mert mindent az „uralkodás szenvedélyének” rendel alá: egy ösztön lesz úrrá az összes többin és mindössze ez szolgál oksági alapul valamennyi morális (vagy amorális) cselekedethez. Ismét másutt Pál apostol lelki-szellemi genealógiáját vezeti le, akit az első keresztény embernek nevez. Ezen az úton haladva jut el 1888-ban az *Antikrisztus* című művéhez. Elképzelhető, hogy e cím fordítása pontatlan, ugyanis a német „der Christ” szó nem csupán Jézus Krisztust jelöli, hanem a keresztény embert, így a kereszténységet is. Talán pontosabb fordítás volna „A keresztény ember ellensége” vagy „A kereszténység ellensége” cím, mivel e könyv nem annyira Krisztussal fordul szembe, mint inkább a kereszténységgel mint kultúrtörténeti folytonossággal. Ami pedig nem mindegy.

Az *Emberi, túlságosan is emberitől* kezdve az aforisztikus nietzschei alkotás írásmódja többé-kevésbé ellenáll a tematikus rendszerezhetőségnek. A mű általános jellemzője „nyitottsága”, beláthatatlanul hatalmas, már-már provokatívan gondolatébresztő ereje. Profán módon úgy fogalmazhatnánk, hogy Nietzsche kritikai gondolkodásra neveli az embereket, ne fogadjanak el rosszfajta beidegződéseket, „első kézből” próbáljanak dönteni, ne alattvalók, hanem állampolgárok legyenek. Ez pedig, ha nem is forradalmi, mindenesetre meglehetősen „felvilágosító” állásfoglalás.

Nietzsche néha a gondolkodás művészenek, művészi gondolkodónak nevezte magát. Mi költő-filozófusként tiszteljük. Nem azért, mert költeményeket is írt, hanem mert gondolkodása költői. Mit jelent ez? Nézzünk egy másik filozófust. Például Kantot. Az ő filozófiájának megértéséhez nem kell ismernünk az életét. Ez a hatalmas gondolati építmény logikailag tökéletesen szabályos, érthető, a racionális gondolkodásnak valóságos kristálypalotája, a filozófia történetének hideg fényvel csillogó ékessége. Fogalmisága tudatosan tér ki a hétköznapi élet elől, már-már matematikai filozófiának tekinthető. Mondatai a matematikai egyenletek félelmetes bizonyító erejével hömpölyögnek, ameddig a szem ellát, ám mintha egyetlen ponton sem érintkeznének a hús és vér élet leírhatatlanul eleven érzékenységgel.

Ezzel szemben, ha egyetlen pillantást is vetünk a nietzschei filozófiára, máris valósággal arcul vág minket a termékeny ellentmondások özöne, a perspektívák beláthatatlan sokasága, amelyek között szinte lehetetlen válogatnunk. Nietzsche filozófiájának megértése, átélése szenvedéssel teli életének ismerete hiányában egyszerűen lehetetlen. Ez a betegesen érzékeny, végtelenül finom érzésű ember életének minden élményéből költői-zenei vénával komponált művészi képeket.

Az „objektivitás” az ő számára már csak azért sem kívánatos, mert fékezi, gátolja az eleven étellel való minél közvetlenebb érintkezést. A „tisza ismeretet” öncsalásnak érzi csupán, amely csökkenti az alkotó személyiség erejét. Számára maga az élet az igazság, és ebből nem lehet „magánvalóan” igaz ismeretet elvonatkoztatni. Nietzsche tudatában volt kettős tehetségének, költői és filozófiai hangoltságának, és életműve pontosan ebből a feszültségből keletkezett.

Az újszerűség hatalma, a nietzschei mű varázsereje a filozófus vérbő életközelségéből és szubjektivitásából táplálkozik, amelyek sokkal jobban megfelelnek egész létünknek, mint az önmagában logikailag igaz és cáfolhatatlan elvonatkoztatás, amely azonban messze elmarad az élet teljessége, valóságos objektivitása mögött. Mondataiban az agyi vérkeringés lázas lüktetése, az agysejtek félelmetes, nagyfeszültségű örvénylése érződik. Szövegeit áthatja az élet kiszámíthatatlansága, a változás megfellebbezhetetlen állandóságának élménye.

Ha valaki első ízben veszi kezébe Nietzsche valamelyik könyvét, mindjárt érzi, hogy a „megértéshez” itt több kell az értelem türelmes munkájánál, amelynek során logikusan egyik fogalomtól a másikig haladva „tetten érzük” a mások gondolatait. Inkább úgy tűnik, valami félelmetes erőterbe, valóságos labirintusba került, amelyben minden oldalról iszonyatos igazságok tekintenek rá. Ám a következő Nietzsche-könyvben a labirintus másik elágazásában már egészen új igazságok „leselkednek” az olvasóra. Ezért érezheti úgy, hogy az élet legjellemzőbb arcához közelebb kerül őt olvasva, mint bármelyik más gondolkodó tanulmányozásának útján. A nézetek és álláspontok ellentmondásosságában erősebb szellemi hatalom hatása alá kerül, amely nem kötődik merev, dogmatikus módon igazságokhoz és álláspontokhoz, hanem összefonódik egy valósággal, amely csak önmaga törvényét, az állandóan alakuló, túlszordulóan gazdag és alkotó élet törvényét ismeri.

Tehát a nietzschei mű nem fogalmilag olvasandó, így nem olvasható, mivel nem csupán filozófia, hanem valami, ami hatalmasabb ennél: költészet.

A nietzschei gondolkodás vulkanikus esemény, amelynek utórezgései meg-ráznak, megindítanak vagy elriasztanak minket, biztos azonban, hogy közönyt semmiképp sem ébreszthetnek bennünk.

Végezetül idézzünk egy mai német filológust: „Lehet, hogy elveszett ember, aki Nietzscht követi, amint Thomas Mann vélte. De aki nem igyekszik megismerni őt, aki nem érzi, hogy Nietzsche a kritikai gondolkodás határait feszegeti, aki nem éli át, hogyan lopakodik be az emberi lélekbe a szenvedésből született gondolkodásnak ez az önkívülete, az példátlan gondolati és nyelvi élménytől fosztja meg magát.”

Romhányi Török Gábor

Fazekas István
 Veszteségek balladája

Prókátori irodáját
 A szegény Fazekas bezárta,
 Uzsoráknak uzsoráját
 Fizette másokért hiába,
 Mert szívéről az aranypáva
 Hűtlenül hűtlen szívre szállt.
 Torkon szúrták, és az a vád ma:
 Örökké dalolt, muzsikált.

Őrző csillagú aráját
 A kísértéstől nem vigyázta,
 Sorsát úgy szótték a párkák,
 Hogy asszonya is meggyalázza,
 És hogy ne legyen ocsúdása,
 A nő mással is összeállt.
 Elárulták és az a vád ma:
 Örökké dalolt, muzsikált.

Pénzelte léha barátját,
 Ki álmában is kihasználta
 (Mégkérvén mosolya árát)
 S dalra fing volt a viszonzása.
 Majd szólt a haszon orgonája:
 „– Pénzben a barátság nem állt! ”
 Belerúgtak. És az a vád ma:
 Örökké dalolt, muzsikált.

Ajánlás:

Megszülték őt is boldogságra,
 Nincs rajta bajusz, se szakáll,
 Így haját tépi egy vad dáma,
 Mert most is dalol, muzsikál.

Karácsonyi séta hóesésben

A 80 éves Csoóri Sándornak

Járom a hófoltos halmokat,
ezüstkérgű, lombtalan fák rácsain
feketén tűnődnek a varjak
és a baglyok kunyhói felett
a vacsoracsillag meg-megtündököl.
Enyhíti szívem barna gyászát
a derek, havak, zúzmarák hatalma,
a remete-csend és a vezeklés
a hasogató szélben.

Szitál a hó,
lassan fehéredik a táj,
minden indulatom
a havak pihéivel a sebzett
földre száll.

Ó, mily titokzatos az ember elmúlása!

Cipelem a fáradt férfisorsot,
szívemben megváltást sóvárgó gondok
tűnődnek a kínok örvényei felett
és vad koromból megmaradt régi romok
csendesítik vérem.

Talpam alatt megreccsen a föld:
a poklok malmaiban őrlik a csontokat.

Csak megyek,
mint Isten elhagyott pásztora,
mellkasomban harangok kondulnak
és földre szállt állat-angyalkák gyűlnek körém.
A holdsugáron indulnának már
a három királyok,
de még várják, hogy a gyermek
Jézus megszülessen
bennem.

Kosztolányi és

„Kosztolányi, mondjuk Adyhoz és Babitshoz képest, valóban könnyű kézzel szórta szét a világba a maga költői kincseit, és bizonyára ő maga is megküzdött azzal az írókat és az olvasókat egyként és ősidők óta foglalkoztató kérdéssel, hogy a „nagy költészet” valójában mit jelent.” (Pomogáts Béla)

„És ha Kosztolányira is hallgatunk, akkor átláthatjuk, hogy amikor az érdekeinkért küszködünk, akkor értékeket is szolgálunk. Erdek és érték nem ellentétek.” (Katona Tamás)

„A képzelőerő, miután a poétikában elvesztette tekintélyét, helyet szerzett magának a kibernetikában és a genetikában, s eközben a természetfölötti, vagyis az univerzális, ami a teológia és a költészet felségterülete volt, mára a megfigyelő ész látókörébe kerül, még ha ez ma még nem is tud róla, még ha nem is látja be, hogy már nem a természeti, hanem a természetfölötti, nem a meglévők, hanem a lehetségesek eszményét követi.” (Borbély András)

„Nietzschének semmiféle meggyőződése, semminemű reformprogramja nincs, amelyre meg akarná téríteni embertársait. Miután megszabadult a meggyőzések börtönéből, Wagner korszakának bértollnoki kötelmeitől, nem kíván újat építeni, hanem – éppen ellenkezőleg – még radikálisabban folytatja a meggyőzések lerombolását.” (Romhányi Török Gábor)

„Kövek koccanásába kócolódtunk, s ezzel minden más szó helyett máris mindent elmondunk. Szavak nélkül is a körforgás közepéből válaszolgatva. Szüntelenül nyomra vezetve egymást, s ezzel is csak egyre egymás nyomába eredve. Soha nem feledve, hogy a másik önmagunkból lép elő, s mi magunk éppen a másik nyomán vagyunk.” (Toót-Holló Tamás)

Ára: 650 Ft. Előfizetés: 5000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.
(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen,
valamint a szerkesztőségben.

A Napút elérhető az interneten: <http://www.napkut.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Folyóiratunk megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap
és a Nemzeti Civil Alapprogram
támogatja.